

EGYÜTT

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

EGYÜTT 2021/6

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata, az 1965–1967 között Ungváron megjelent szamizdat jogutódja, újraindult 2002-ben

Felelős kiadó és lapigazgató: *Dupka György*

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Elnök: *Vári Fábian László* (szépirodalom)

Szerkesztők:

Marcák Gergely (olvasószerkesztő)

Csordás László (kritika)

Zubánics László (tanulmány)

Dupka György (kultúra)

Fábian Zoltán (tipográfia)

Védnökök:

S. Benedek András alapító-főszerkesztő (1966–1967)

Pomogáts Béla irodalomtörténész, *Nagy Zoltán Mihály* alapító-főszerkesztő (2002–2008)

Tanácsadók:

Botlik József, Finta Éva, Füzesi Magda

Megjelenik kéthavonta a Bethlen Gábor Alap, a Magyar Művészeti Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatásával

A szerkesztőség címe:

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Európa–Magyar Ház
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59B. Telefon/fax: +380-3141-42815
e-mail: kmmintezet@gmail.com, egyutt.lap@gmail.com

Az Együtt irodalom-művészet-humán tudományok-kultúra számai elektronikus változatban is olvashatóak az OSZK EPA archívumában: <http://epa.oszk.hu/00500/00595> és a KMMI honlapján: kmmi.org.ua

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda: 13⁰⁰–16⁰⁰

A kiadó címe: Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége
88000 Ungvár, Posztolaki tér 5A. Telefon/fax: +380-312-643737

e-mail: dupkagyorgy@gmail.com

Közreműködők: *Fuchs Andrea, Szemere Judit*

Készült: Shark magánvállalkozás
Lapengedély száma: 3T №682/274P
A folyóiraton nyereség nem képződik.

TARTALOM

MARCSÁK GERGELY: Kárhozat (vers).....	4
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: Havazás lelkünk táján (jegyzet).....	5
BARTHA GUSZTÁV: Trauma (kisregény, folytatás).....	7
FÜZESI MAGDA: Ferenczi Tihamér üzenetei (jegyzet).....	11
FERENCZI TIHAMÉR: Magányaim; Beregszász; Semmi jel; Öregszem; Elfogynak; Üzenet (versek).....	11
FÜZESI MAGDA: Emlék már AZ a város (vers).....	15
TAKÁTS GYULA: Hajnalfelé (vers).....	17
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: Üzenet. Takáts Gyulának (vers).....	18
TARPAI ZSÓFIA: Az órás; Sóhaj a faluról (versek).....	20
SARUSI MIHÁLY: Gender Józsi a női napozóban (szatíra).....	22
FINTA ÉVA: Csontos Márta tónusai (kritika).....	31
CSONTOS MÁRTA: Testvérbolygó; Csapdában; Ha lenne választásom (versek).....	42
PUSZTAY JÁNOS: Morzsák az anyanyelv ünnepi asztaláról (esszé).....	45
CSORDÁS LÁSZLÓ: A nyugat-európai boszorkányperekről (Gorzó Katalin: Boszorkányság nyugaton – recenzió).....	50
KOVÁCS SÁNDOR: Határkő-émlékművek a Vereckei-hágón I. (honismereti tanulmány).....	54
DALMAY ÁRPÁD: Emléktáblák őrzik a múltat (alapítványi éves beszámoló).....	68
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai nők a GUVPI- és GULÁG-táborokban (tanulmány, VIII. fejezet).....	74
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, új könyvek.....	94

MARCSÁK GERGELY

KÁRHOZAT

– egy Boksay-festmény előtt –

*A Mester szól, hogy a pirkadat most jöjjön,
s a túlvilágot a póre tájra fesse,
hogy sebként nyíljon meg a völgy fehér bőrén
vadászkutyák fényből kiharapott teste,*

*és a gomolyfelhős puha égbe szűrjon
öreg Kraszna-havas könnyörtelen orma –
hosszú fenyőlándzsák fűrészfogas élén
vörös lánggal teli páros vércsatorna.*

*A vidék kínjában osztozik a zsákmány.
Nyirkos kődök mélyén végtelen vadászat.
Fegyveres férfiak szaggatott hónyoma,
mint feszülő öltés, futja be a vásznat.*

*Nézi a Mester az éden romlott mását,
míg eszébe jut az eredendő vétek,
s rögtön kikeveri széles palettáján
örök kárhozatul az időtlenséget.*

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

HAVAZÁS LELKÜNK TÁJÁN

Amikor e betűk sorokká-gondolatokká rendeződnek kezem alatt, még nem tudható, milyen Karácsony vár ránk: fehér-e, vagy fekete? Belénk rögzült tapasztalat már, hogy amit szeretnénk, abban egyre ritkábban részesülünk. Ennek oka, mint mondják, legfőként a klímaváltozás, de az ember gyarló voltára gondolva el kell fogadnunk az állítást, mely szerint olyan ünnepet kapunk, amelyet érdemlünk. Elkezdhetjük hát a magunkba nézést egyen-egyenként és kollektíven is.

Én magamba néztem. Az emberi-erkölcsi vonatkozások és a félárva hit tekintetében is. Ha csak az utóbbi tíz évre gondolok, elmondhatom, hogy a család és a haza iránt megtettem minden tőlem telhetőt, s – maguk helyett utódokat állítva, becsületben, hitben, szorgalomban, szeretetben nevelve őket – követték példámat gyermekeim is. A rokonok, barátok, ismerősök, a kis- és szélesebb hazában élő honfitársak nagyjából hasonló elszámolást tudnak felmutatni. Másnyelvű, máshitű és kultúrájú szomszédjainkra nem támadtunk sem fegyverrel, sem törvény-adta perrel, szívünkéből a valahai sérelmek bosszúvágya kihalt. Élhetnénk békében, jómódban, ha nem is paradicsomi, de megszolgált földi boldogságban, mégsem tehetjük. Nemcsak a számunkra otthonos Kárpát-medencében, de lassan már Európában sem. A gond, amiről beszélek, kérdést kérdésre halmozva dagad csak egyre, és az aggodalomból előtörő miértekre nincs elfogadható magyarázat. Nem értjük, mi történik, és miért történik körülöttünk, ám azt mindenképpen éreznünk kell, hogy valami szokatlan és alantas, a tudatunk szöveteit bomlasztó erjedés indult meg bennünk. Sejtelmünk sincs eredetéről, természetéről, s azt sem tudhatjuk, mivé forrhatja ki magát.

Ha eszünkbe jut ilyenkor a nagyszakállú Karl Marx ebe, A kommunizmus kísértete, talán jó helyen tapogatózunk. Az a kísértet – a mai gender-ideológiával ellenkezve – egyértelműen hím nemű lehetett, mert némi koslatást követően megtalálta magához illő párját. Az eltelt százhetven év alatt falkára való, életünket lépten-nyomon keserítő kölköt hoztak a világra. Közülük a leginkább ördöglelkű, a rendkívüli spekulatív képességekkel áldott hatalmas rémmé növekedett. Lábai a világóceánok partján, vasbeton talapatokban vertek gyökeret, szuperszámítógép-vezérelte agya pedig a legtávolabbi

űrbázisok biztonságába lett telepítve. Érinthetlenségében azt cselekszik, amit csak akar. Országokat, nemzeteket von ítélőszéke elé, népeket ugraszt egymás torkának, s miután szándéka szerint globalizálta, újra készül osztani a világot. Próbáljon hát meg valaki fogást találni rajta! No, ez az, amitől megfeketednek az ünnepeink.

Bárhonnan is vizsgáljuk, emberi elmével mérve arra jutunk, hogy egyetlen ellenfele lehet csak ennek a Gonosznak, és ez a józanész. Kezeljük hát úgy, mint az egyetlen igazodási pontot e lesből jött történelmi porviharban. Jó tudni, valamelyest megnyugtató, hogy az öreg kontinensen, s a tengereken túl is egyre növekszik a gondolkodók tábora. Egyedül ez a sereg állíthatja meg az örület áradatát. Volt idő, amikor közösségileg védtelenül álltunk a történések elé. Bízunk csak sorsunkat a Jóistenre! – mondogatták mindannyiszor bölcs, ám olykor balgatag őseink, s ennél okosabbat a maguk helyzetében talán nem is tehettek. Tanuljunk azért valamit – legalább némi hitet – tőlük is. Törekedjünk rá, éljünk úgy, hogy magunk is megérinthessük a Mindenható kezét, érezhessük a belőle áramló erőt. Bölcsesség, magabiztosság jár majd vele, és nemzettudatunk kitisztulása. Ebben az állapotban járuljon népünk tavasszal a további sorsunkat, jövőnket eldöntő szavazóurnához. Ezt tudomásul véve, erre készülve minden tekintetben megerősödhetünk. Jöhet az eső, tocsoghattunk a sárban, de a Megváltó születésekor hallani fogjuk az angyali szózatot, s lélek-közeli tájainkon – minden biztonnyal havazni fog az ég.

BARTHA GUSZTÁV

TRAUMA

XVI.

Én, Szilágyi Ádám, a nagy bosszúálló.

Ph-h!

Megkésett bosszú, nem várt bosszú, jogos bosszú, ja...

Grandiózus, az nincs.

Mi lehet még?

Becsületes aligha.

Értelmező szótáramban a bosszú, és nemcsak akkor, mikor az elkövetője nem tölti hátralévő életét a rácsok mögött – alattomos dolog. A rossz, a rosszabb, és a még rosszabb emberek aljas türelemjátéka. Ez ezer százalék, Gizi néni, de talán, ha... izé, szóval, amint megtalálom a Kincses szigetet, vagyis a szigeten a kincset...

Miért, miért...

Az Albi kétszáz dollárja sehol, vagyis Eszter kórházi kisszekrényének a fiókjában, találóbban, a patikákban. Persze, hogy széthintettem, hess-huss, hadd jusson mindegyikbe.

„A gyávaságra nincs mentség.”

Ja!

Ráadásul a doktornőnek egy kopijkát sem adtam, pontosabban, köpenyzebbe süllyesztette a kezét azzal, hogy elvből nem fogad el hálapénzt. Gondoltam, hoztam is meg nem is, adtam is meg nem is alapon, a borítékot legfeljebb az íróasztalán felejttem. Egész véletlenül.

– Meg se próbálkozzon velem!

Ha nem, hát nem.

– Mire van szüksége? – buggyant ki belőlem mégis a kérdés egész véletlenül, vagyis nem egészen... Az van, Gizi néni, hogy amint Léna leül az íróasztalához, menten elkezd pörgetni az ujjai között a kulcsosomót, és ez... ez a kigyóbüvölősdí kezd az idegeimre menni. Persze hogy nem az egyetlen tanítják, de kurvára hatásos. Leköti a páciens figyelmét, azt lesem, várom, mikor csusszan ki, koppan nagyot az asztallapon a kulcsosomó: most, most... De hát én nem vagyok beteg!

„A gyávaságra nincs mentség!”

A trükk hozadéka, Gizi néni, szerintem, hogy kiiktatja a szemkontaktust, a páciens nem lát-hall, bocs, vagyis, csupán egy kedves női hangot hall, és

ha nem akar, márpedig nem akar kizökkenni a most-esik-le játék izgalmból, automatíca válaszolgat az elhangzó kérdésekre.

– Miből gondolja, hogy bármire is szükségem van?

Most, most fog leesni, a fenébe...

Ádi, ébresztő, nem vagy a betege, tők feleslegesen tornáztatja az ujjait!

Most, most fog leesni...

– Nem akarom megajándékozni a hetvenhetedik számóvással – feleltem.

Ha most nem ejti el... Mivel nem hangzott el a következő kérdés, és nem hivatkozhattam a magyar tévében látott színműnek, a Három nővérnek a paródiájára, magával kezdtem el példálózni, igen, Gizi néni.

– Kollegám az iskolában egy nyugdíjas korú tanárnő, aki annyi faliórát kapott ajándékba negyven valahány év alatt mint osztályfőnök – nők napja, születésnap –, hogy fél napjába kerül, míg átállítgatja az óramutatókat egy órával a téli időszámításról nyárra, a nyárról télire...

Most, most fog leesni...

– Az orvosnak hálából adott ajándék nem korrupció?

– Ha önnek választani kellene a remény és a félelem között, melyiket választaná?

Megrekedt az idő az éjszaka és a napfelkelte között, hmm?

Nincs, aki átállítsa.

A főúton araszoló kocsik legalább haladnak, a ködlámpák alagutat fűznek a gomolygó fehérségbe. „Az eső cseperészik, a csaj csöcsörészik...” Huhu, lézeng néhány pihentagyú a határon, de még mennyi, és Albi vevő a hülyeségre. Miért ne lenne?! Még mindig jobb, ha a gépkocsi ázik. Meglehet, azon röhögnek az anyósülésen, hogy rimának néztük a ködfátylas fatörzset, s legfőképpen azon, hogy Albi a lakcímét is tudni vélte. Tegnap este mi a fenének kellett elmennem apósomékhöz – paprikás krumplit enni? Anyu odahaza húst darált, fasírtot készített tarhonya körettel, és kész csoda, hogy nem veszekedtük le a csillárt a plafonról, miután hazaértem.

Most ne vess, Ádi!

Szarnak ázni könnyű.

Az elhaladó kocsikban ülők vajon kinek néznek?

Fatörzsnek aligha.

Levegőnek annál inkább.

Szilágyi Ádám vagyok, kérem, harminc éves, nő, hivatásomra nézve történész, jelenleg történelemtanárra a város legjobb és legszebb iskolájában. Állampolgárságom ukrán, nemzetiségem és anyanyelvem magyar, de mert

gondom-bajom kismillió, és a fizetésem kevés, nehezen tudnám magamat elképzelni szülővárosom csili-vili prospektusában. Csak. Ahogy Gizi néni mondaná. Tessék, tessék, itt látható a vissza nem térő alakom, nézzenek meg jól, hölgyeim és uraim! Tegnap nem álltam az utcasarkon, és várhatólag holnap sem fogok bőrigázott, épületes látvány nyújtani...

Miért, miért...

Velem is játszik a sors.

Kár, hogy városból most nem sok mindent látni. Történelme majd nyolcszáz éve alatt számtalan temetőt elboronáltak, majd beépítettek, míg elérte mostani méretét. Csontokra építkezünk, ahogy a költő mondja, kötőanyagunk a városlakók izzadsága, könnye, vére és az élet titka.

Az Isten, ha úgy tetszik.

Még hogy a gyávaságra nincs megbocsájtás!

Gizi néni, Gizi néni...

– Ha önnek választani kellene a remény és a félelem között, melyiket választaná? – kérdeztem a nem vártat Lénától, s engemet is meglepett a hangom mellébeszélést nem tűrő határozottsága. Semmi negédesség, hunyászkodás, tétováság. Első gondolatom: feleltetéskor, ha csak felelészben árnyalná a hanghordozásom, huhu, rég az iskola mumusa lennék a tanulók szemében.

Persze, hogy kifújta a kézmotolla.

A kulcsosomó nem az asztallapon, egyenest a padlón landolt.

Nem tudott érdekelni.

Egyfajta déjáj vu vett rajtam erőt, Gizi néni, határozottan az volt az érzésem, hogy már kismilliószor feltettem a kérdést.

Gondolatban.

Hol szándékosan, hol véletlenül.

Eszternek, anyuknak, Albinak, apósnak, anyósnak – mondhatni mindenkinek, akit az utamba sodort a jó dolga.

Persze, hogy ki senki se választaná a félelmet. Csakhogy... csakhogy élőszóban még soha...

– A kérdés a témánkhoz tartozik? – kérdezett vissza váratlanul a doktornő, és hangjában nyoma sem volt a kedvességnek. Érzékelhette a diszsonanciát, mert a tenyerét gyorsan a mellkasára szorítva köhintett néhányat.

– Mifelénk igen.

– Mi az, hogy k nám?!

Rendesen mellbetaszított az orvosnő arrogáns beszédmodora.

– Názusztrics nám, na persze. Ha nem tudnák ukránul, fogalmam se lenne, hogy mit akar a tudtomra hozni a k nám-ozásával. Mivel másabbak itt az emberek, mint az országban bárhol?! Három fülük van?!

– Mifelénk a beteg hozzátartozói azzal, hogy ajándékot adnak a kezelőorvosnak...

– Korrumpálják.

– Senkit nem fizetnek le, és nem is akarnak lefizetni. Reményre próbálnak szert tenni.

– Phh! Tudom én, amit tudok! Ön most azt az élvhajhász, kapzsi szélhámost védi, ugyanúgy, mint a kocsmáros.

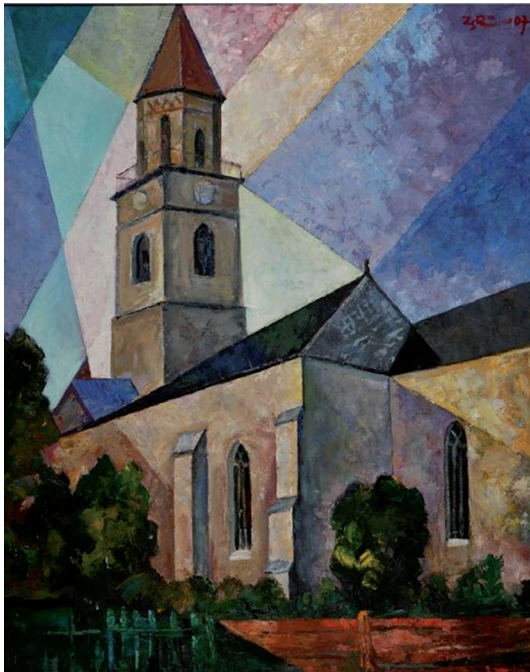
– A főorvosra gondol?

– Ki másra?

– Mi hasznom belőle? Miért tenném?

– Mert... mert a főorvos is magyar.

(Folytatjuk)

FERENCZI TIHAMÉR ÜZENETEI

Egy csokor vers¹: minden soruk virágok illatával, erdők-mezők színeivel ékes. A költemények olvasásakor a látássérült alkotóval együtt hajolunk közelebb a fűszálakhoz, vele hallgatjuk a madárdalt, vele örülünk az élet apró örömeinek, az arcunkat simogató napsugárnak. Merthogy a költő beenged bennünket a maga világába: szikár verseiben elmondja, milyen az élet takaréklángon, de arra is megtanít, hogy a békesség, a csend állandó társunk lehet: *Virágok / mihaszna zajától / magányomba / vissza-hullva / megváltás / örülni szorongva / a csend szavának / újra s újra, s hogy az Idő / végtelen térbe / terebélyesedő / remény.*

A versek tömörségükkel fogják meg az értő olvasót: Ferenczi Tihamér távirati stílusban fogalmaz olyan életekről és halálokról, amelyekről a hétköznapiakon, amikor két végéről égetjük a gyertyát, nemigen veszünk tudomást. Pedig *Elfogynak* című versének részlete akár reveláció is lehetne: *A jelent élem / csodálkozva: / milyen egyszerű az élet.*

A költő üzenetei elgondolkodtatók, napokig hordozzuk őket, merthogy lelkünknek szólnak. Jobbá válunk tőlük.

Füzesi Magda

FERENCZI TIHAMÉR

MAGÁNYAIM

*Igen, az valóban magány,
mikor egy szál sápadt körte
sárga fény-árnyat terít
csendben arcomra, fűgönyre.*

*Igen, az valóban magány,
ha az idő ablakában
perc-halak cikkannak el
röntgen-kékekben, álruhásan.*

¹ 80 éves vidékünk legidősebb költője, Ferenczi Tihamér (Badaló, 1941. november 24.). Ebből az alkalomból készült válogatás a költő életművéből, amely Üzenet címmel jelent meg a KMMI-füzetek sorozatában a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet gondozásában 2020-ban (<https://kmmi.org.ua/> konyvtar/kmmi-fuzetek/reszletes/uzenet).

*Igen, az valóban magány,
mikor úton hazafelé
látom: a nyugati ég alj
kocsonyásodó zöld zselé.*

*Igen, az valóban magány,
ha a faluban van dolgom,
s szél-lebbentette harangszó
vállamra száll, mint a korom.*

BEREGSZÁSZ

(Finta Évának)

*„olyan ez a város
sáfáros lázáros
olyan ez a város
pórias vásáros
olyan ez a város
kufáros kalmáros
mint Jónást a cethal
vigyázz elkap felfal
ha jössz máris távozz
tékozlót elátkoz”*

SEMMI JEL

*Semmi versre utaló jelet nem
küldött ma még a lélek mélye,
mit arcom kölapjára vésne
a gyémánt-élű idő.*

*Járok itt, lépteimet mérve,
mint elítélt a cellában,
faltól falig, szabadság ennyi,
– eső-rács állja utamat*

*Semmi jel, dúlt-idegű szél
cincál szőlőlevelet,
talán a nyár rejtette titkát
e sárga pergamenekbe?*

*Semmi jel, rácsos eső az
ablak négyszögén, én-függöny,
egyhangú ég lesi ugyanolyan
színű tócsában magát.*

*A lélek mit nem hozhat fel,
a jeltelen, a hallgatag,
ha rab, mint én, idő-fogoly,
s eső-rácstól tévelyül a hit.*

ÖREGSZEM

*Sejtelmem, titkon
Őzidő iramlík,
Szalma-hajamra
Hamut nyilazik*

*Lázadni bizony
Lehetetlenség,
Betyáros fejfel
Kinek kellenék*

*Szürkülök lassan
Illek anyámhoz,
Mint fehér nyírfa
Az orosz tájhoz.*

ELFOGYNÁK

*Nem siratom
semmilyen emlékem.
A jelent élem
csodálkozva:
milyen egyszerű az élet.*

*Csak az fáj,
hogy a napok elfogynak
észrevétlen,
mint mezőinkről
a tűz-pipacsok.*

ÜZENET

*ha meghalok is
el nem hallgattam
némaságomba
nem kívültem bele.*

*Minden jószág mit kaptam
mint kagylóban a tenger*

szívemben visszamorajlik

EMLÉK MÁR AZ A VÁROS

(Ad Notam Takáts Gyula: Hajnal felé)

*Munkács felett az égbolt
vörösben tetszeleg,
a Nap nyújtózva ásít,
akár az emberek.*

*Emlék már AZ a város.
A messzi várfokon
micsoda barbár ballada:
kihajt a fájdalom.*

*Mégis, hajnali fényben
ezüstsín dalba fog,
nagyasszony ez a büszke táj,
zászlósan fellobog.*

*Virágot, fákat ringat
a megfáradt idő,
a jó tanár úr lábnymát
őrzi a macskakő.*

*Azt hinnéd, egy levél csak
vagy halk szavú madár,
ha felhők pirosában
nagyritkán erre jár,*

*az is lehet, hogy dallam,
egy lantba költözött,
meséli a toronygomb
az eperfa fölött.*

*A jó tanár úr lábnyomát
őrzi a macskakő,
virágot, fákat ringat
a megfáradt idő.*

*Munkács felett az égbolt
vörösben tetszeleg,
a nap nyújtózva ásít,
akár az emberek.*

Takáts Gyula, a későbbi Kossuth-díjas költő 1939–1940-ben, Kárpátalja anyaországához való visszatértét követően másfél évig a munkácsi Árpád Fejedelem Gimnáziumban óraadó-helyettes tanárként történelmet tanított.

HAJNALFELÉ

*Hajnal felé a tárgyak,
akár az emberek,
megúnván a tér nyügét,
nyújtózni kezdenek.*

*Midőn a hold a nappal
cserélve, némán váltanak,
e furcsaötvű fényben
nőnek a fák, tavak.*

*A hasznos dolgokon át
mély, furcsa lomb ragyog.
Gyaluk és vésők szelleme
ezüstsín dalba fog.*

*A régi mesterekről
dalol a zöld kötény,
s a gyöngyhabos juharfán
kihajt a költemény.*

*A sok fogástól fényes
kerek szekrény szegek
az ötvösről mesélnek
vidám történetet,*

*midőn a püspökúrtól
huszonötöt kapott,
csenvén a szent-keresztről
egy szép gyémántbabot.*

*S kinyúl a vár is, mint a
romból kinő a gyom,
s e furcsaötvű fényben
táncol a hegyorom.*

*A tündér levegőben
repked egy cin-madár.
Ezüst szárnyában élet
és ide-odaszáll.*

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

ÜZENET

Takáts Gyulának

*A Várhegy oldalán
rozsdába borulnak a lombok,
a rebellió fészke
összebb húzza magát.
Nagy idő hírét hordja
az esti harangzó –
jól jönne most a födél,
vagy akár egy lenge kabát.*

*Fönn, a toronyból
lámpafény pereg a kőre,
de Ungvár felől
a Túlvilág napja vakít.
S nem nyitna kaput
az árkádok szláv szavú öre:
Munkács előttem
rendre becsukja ablakait.*

*Valahol valakit
ismét veszejteni visznek –
szikrázó köszörűn, mennyköveken
a pallos éle sikolt,
majd zuhan a penge,
a csigolya reccsen,
és ... Legurul
a hajnali égről a hold.*

*Takáts Tanár Úr,
a krónika csak ennyi.
A többi szétkürtöli
az újság, rádió.
De elcsobogná csöndben
a Latorca, ha merné:*

*szomszédainknál
már áll a dáridó.*

*Ezt Sáfáry sem érti,
ki fõnn a magasban
egy csillagra sóhajtott
lélekben pihen.*

*Mi pedig érezzük,
hogy nyakunkra kötél,
és bőrünk dobra kerül
lassan, szeliden.*

TARPAI ZSÓFIA

AZ ÓRÁS

*Megszéppent a kerti nyárson
maradt olaj, a kapuról pergő
festék, kavicsok, a két hinta,
a fűz,
a fűnyíró,
a fűszerkert.*

*Nem szól sanzon a szomszédból.
A rádiót kikapcsolták,
elhallgatott a zene. Nincs más, csak:
a diókoppanás,
a drót,
a dél*

*hangja a kertben. A halvány láb-
nyomok mélyedésébe áporodott
bele az udvar. Indián nyár nyomorog*

*az ősz oldalbordái között,
de a sanzon nem szól át.
Az öreg órás, akié a rádió volt,*

*akire gyakran mérgesek voltunk
a zaj miatt, elment.
Felhők szomszédjának lenni, és
a feleségét,
a két gyerekét*

*hagyta itt, a rádiónak csak a vázát,
a kerti sanzont,
azt a hangos zenét,
magához rendelte a Jóisten.*

SÓHAJ A FALURÓL

*Terelget és azt mondja, hogy kár:
halomszámra áll a lekvár
a polcokon.*

*Nem eszi azt sem ő, sem a kutyák, sem a
hattyúk. Nézd, mondja és az ablak
már tárva-nyitva tekintget az elvonuló
csordára.*

*Talpamat. Csak a talpamat kéne, hogy
megszeressem, de én a port rúgom
és derékig növesztem a hajamat,
a szőkét.*

*Nocsak, máris haszontalan vagyok,
pedig csak madárlesen a fű között
koszorút fonok.*

*Tizenhat. Ennyi éve, hogy tátom a szám,
mikor erre jár a szomszéd fiú, vagy kakas
az, pökhendi, vagy csak az asztalos fia,
s ezért van szép tölgyszíne a járásának.*

Nyi-ha-ha.

*Szól a ló és megkerget, mint én guruló gyümölcs-ál-
mokat.*

*Falun álmodni: nem –
csak vaját köpülni és postára járni
a divat.*

SARUSI MIHÁLY

GENDER JÓZSI A NŐI NAPOZÓBAN

AVAGY: GÖNDÖR-FÉLE MADÁRLÁTTA

A dolog úgy kezdődött, hogy.

Ha te azt tudnád!

Tudnók, ha tudhatnók. Ha engednék a.

(Engednők.)

(Ez már megint a -nőkről beszél...)

Mert még félreértik, amitől isten ments!

Nem azért, mert valamiben különbözött volna a többiektől. Társaitól a férfiúi létben. Ó, nem. Csak.

Igaz, kiskorában – amikor csak tehettem, alkalom kínálkozott reá – megleste. Hogyne, a lányokat. Aztán jöttek az asszonyok. Néha, jobb híján, a vének. Jöttek volna, ha.

El erre, el arra. Mígnem elértünk a máj szent napig.

A többit ne firtassuk! Borítsunk reá fátylat. Ha nem is mohamedán jellegűt, de.

Bevallhatjuk, mindig nagy híve volt a női nemnek! Túlzások nélkül, mentesen a szélsőségektől. Mígnem.

Valamitől kicsikét megkergült? A kor – a kór – (na, jó, de melyik?) az oka? Ókor, ókor.

– Tisztázzuk, kiről beszélsz?!

Göndör Józsiáról, aki néhanap – ha úgy fordul a dolog, mert megszorul (orvosi átmetszés nélkül is) –, Gender Julinak adja ki magát.

– Kender?

– Nem Kender, Gender!

Akarja mondani Göndör.

... belezavarják az embert (a belepofázással).

Aznap, amikor meghallotta, hogy apró röpködő csészealjjal lesheted fölülről az alvilágot, döntött, és ő is belekezdett! Mert mi gyönyörű lehet fölülről belesni a női napozóba! Onnét kukkolni. Onnan, ahol a madár ha lát.

– Göndör féle „madárlátta”...

Ne tessenek beleugatni. Mert hogy.

Onnast kukkolda az egész világ. A neked való.

Való, apróság korában – egészen süldő legény idejeig – álmában röpvén egyet, főntről látta az alatt elterülő valót. Udvarukat, házukat, virágos, gyümölcsös és veteményes kertjüket, disznó- és tyúkóljukat, ló- és tehénistállójukat, nyúlketrecüket, miegyebüket a telkükön az eperfától a barackig a körtén túlmenően a málnásba, szóval mindent, de mindent. A fabudijukat is, mögötte a ganéhányással, a kapirgáló tyúkokkal. Szóval hogy.

De hogy onnét... a lányokat is meglesse? Arra akkoriban még nem volt érkezése. Lehetősége még kevésbé. Tán indulatja (út-ja még kevésbé) sem.

Jött ez a propelleres, vagy milyen micsoda, apraja repülő szerkezet, ha nem is csészealj, de szinte.

– Drón, te lüke!

Hajaj, hogy nem jutott az eszébe. (Majdnem mint a derót.) (Derón?)

Ilyen gaburgya gyerek maradt a koma. Odaát – itten – Túl-a-Dunán.

Hogy keverjünk kicsikét...

Zsuga? Nem, majd legközelebb.

Elgondolta, ahogy méregette a játszótér és libalegelő fölött röpködő szerkezetet, amelyet lentről egy szakállas ipse irányított, látható jókora szakértelemmel. (Az apja még, ekkora korában, a szomszéd nagyfiú sárkányeregetését leste.) (Ma már, ugye, ebben a...) (Ebben a.)

Persze neki elsőre az jutott az eszébe. Mi, mi! Hát az.

A női napozó!

Kisded fürdővároskánkban, még az átkos félfasiszta, valamint egy ültében a nyilasokat és a kommunistákat is büntető plutokrata Horthy-világban emelt magas (uszkve három méteres?) fa kerítéssel a kíváncsi tekintetektől óvott hölgsütkérező a szocialistának lódított moszkovita világban is nagyban élte a maga inycsiklandozó napsütetető mikéntjét a maga meztelen valóságában. Amit persze a karbantartó iparos – meg a bent sütkérező anyaszült hölgyek (valamint a közéjük „pár”-ban furakodó lesbik) – kivételével senki sem látthatott. (Mesterünk, mesteri módon, likat fűrt az öltözőhelyiségéből közvetlen a kerített napozó térre, hogy megvédhesse adott esetben a védtelen nőciket.) (Volt pofája ilyeneket terjeszteni a sarki csehóban a hatodik kör után.)

(– Ne mondd!)

(– De, mondom.)

– Te, ezek „ott” is leburnulnak?

Mi az hogy! Ott még jobban. Mert.

Na, mondom, ezt a női napozóteret vette célba a mi egy kománk! Volt esze, nem mondom...

Jó, hogy!

Már az öregapja is nagy szoknyapecér vala!

Vele, vala. Vo-álá! (Violinkulcsba fonva.) (Mert neki mindenről „az” jutott eszébe.) (Mint Móriczkának a.)

Viccen kívül.

Persze csak gondolatban. Hogy lett volna hozzá mersze! Különösen így, a város másik végében. (...végéből, ahol látta a röpködő akármicsodát.) Ami úgy fölkelte az érdeklődését. Fölkelte az étvágyát. Ébresztette kíváncsiságát. Hogy más ébredéséről most inkább mélyen hallgassunk.

Vaginamonológ... Hogyne! Majd fordítva is elviselik! Példának okáért... Péniszrekord! Pénisz a verandán. Péniszduett Irinával. Und zo vajter.

Mert ez a kettős mérce... Brüsszelitáéknál kimeríthetetlen!

Az egyiket lehet, a másikat nem szabad.

A nők kithetik a placra a mellyüket, ilyen kivágása, amolyan, deréig-dekoltázs, fenéig, műmell kétenyérnyi, bármi! Nekik mindent szabad. Hogy zavarják, zaklassák, meglepjék, leteperjék már a megjelenésével a micsodájuknak a szeméremdomb hangsúlyozásával, körbe-beretválásával, avagy annak bozótnyi hiányával.

Hogy a búsba ne! Nekik mindent szabad. Mi férfiak meg kussba legyünk.

– Csak te hallgass.

Kuss-kuss.

Hallga.

Ha. Ha, ha.

Adok én nektek.

Megnézhetitek magatokat! Ha egyszer.

„Gender”. Jó, hogy nem Bender. Oszip?

Ezt nézd meg.

(Hogy – nektek már, a kelleténél korábban, elárultuk – nyomban göndörítsen egyet rajta.)

Kiakadnak tőle, garantálom. Az eddigieknél is jobban.

– Vigyázz, mert kihívják a gendercsendéséget!

Göndörcsönd.

Mert ezektől minden kitelik. Ez is. Bármi. Ami őket igazolja. Vica, Verza.

Veca?

Félre tetszenek érteni.

(Ha ezt Veca nénéd megéri...)

Kovászos, akarom mondani kígyóuborkát akar a fürdőnadrágjába rejteni. Tédig érő, testre szoruló gatyájában így kimenni az uszodai lelátóra, a „tízemeletes” napozón valahol középen letanyázza mutatni, amit érdemes. Mondhatni, szemre való.

Hány percbe kerülne, hogy hívják a rendőrt?

– A nők kitehetik a placra a mellüket, mi meg nem?! A magunkét, persze. Ki; mi meg nincs az a pénz?

A zsernyák már-már a botjához nyúl.

Nem, nem, ezzel nem kezdheti.

Jó kis gender-mese lenne! (Göndörbe.) De azért. Mégsem. Ezekkel kukoricázni. (Sőt, tengerizni!) (Málé mód.)

Még ha poszt-valamibe rakod.

Kovászos ugorkát a köcsögbe, hogyne! Ám ez kígyóra formáz!

Mármint.

– A Kenderföldön termett?!

Hol, máshol.

A lehető legtermészetesebb.

Még hogy az Üveghegyeken, amikor egyenest a helybéli Kenderáztatón túl, már a Céldobon által.

– Én most adtam el a kenderföldünket, mert már nem bírom a strapát.

Ő nem. Mi ellenben...

Mármint ahogy azt az enyhén görbülő ugorkát nézzük.

Azt mondják, gender. (...göndör.) Na, ja.

– ...szakállá volt kender.

Adok én nektek!

Fogja magát – kapja (magára... a fecskéjét) – és beállít a gyógyfürdő kerített (magas mell-, ajvé, még hogy „mell”...), palánkkal óvott hölgyi napfördőző helyére... Avval állít be, hogy már ő is nőnek érzi magát. És ott.

A téli öltözőkabinok fölötti tetőre vezető lépcső falán tábla: NŐI NAPOZÓ – írja a feredői női napozó írődeákja, bal felől áthúzott férfiú, jobb

kézről (át nem húzva, magát szabadon mutatva) hölgy rajzolata mutatja magát. Azaz hogy; mert félreérthetetlennek kell lennie.)

Nehogy már!

De biza.

Megtette?

Mi az, hogy!

Azóta is ápolják.

A napsütötte nőciket?

Naná, majd kolbász!

– Vékony vagy vastag?

Mármint a szalámi.

„Szalámi”... Amikor az kizárólag kalbász. Minálunk!

Igen, még Kolbász-széken is.

Jó, hogy.

– Azt nézd meg!

Elkapja a szemét.

Majd csak a fejét. A szeme rajta csügg. (Nem csüng, csügg.)

Mert ekkorát. Álmában ha.

Sem.

Ha neki. Ha az emberének. Szeretőjének. Lövőlegényének. Hogy ne is említsük. Annak a balféknek.

– Hosszú!

Na, ez az.

Mármint belekezdeni is nehéz, mert a vége a beláthatatlan távoli jövőbe vezet. Inkább el sem kezdi az ember. Mert hogy a végire érjünk...

Kinek van ahhoz türelme?

Mondom, kezdte az álmában való röpködéssel. Ezt folytatta, ki-, be-, túlteljesítette volna valamiféle röpködő alkalmatossággal, amely fölvitte volna ökelmét a napozó fölé, hogy lásson is, ne csak gyanítson. Mert hogy képzelete volt neki, nem is akármekkora. Majdnem mint. Akkora.

Na, jó, ne disznólkodjunk.

– Hagyd abba! – szól rá a keresztanyja, aki ismeri a jómadarat, nagyon jól, mindennel tisztában van.

– Azért nem tennél bennük kárt?

Ő, bennük?! Az tenné be a kaput.

Örömöt, néném asszony, nem csak verbálisat.

– Csak nem Vërba Katóra gondolsz?... És el is vennéd feleségül?
Nénénk lemaradt pár vonással. Hol van már itten... (Sem Vërba, sem feleség.)

Nénénk akkor arra gondol: nagy baj nincs, amíg Józsika drónnal akarja becserkészni a nagylányt. És ezzel annyiban is marad a dolog. Amiatt nem fog a megmenyecskésített – hogy oda ne rohanjak „megnyenyecskésített”, de szépen mondod! – leányzó zabit szülni?!

Mert az unokaöccse az első alkalommal kijelentette, nem nősülni akar, hanem.

– Szépen vagyunk.

Nem sül le a bőr a.

– Néném, nem úgy gondoltam.

A részletezéssel azért (már megint) adós marad.

Jól is teszi, mert akkor kitörne a botrány. Amire mi szükség?

A d(e)rón – más szerint d(a)rón – után jött az az elvetélt ötlet a női napozóba való betámolygásra, mondván, hogy ő senki más, Göndör, valójában Gender Julis! Hogy ahhoz mit szólnának a lányok, asszonyok. Köztük a háromgyerekes K. Iboly, aki a helyi hírharsonában azzal az aláírással tette föl „A nap legszebb lánya” cím alatt a fényképét, hogy három gyermeke van, de még férjezetlen! Három nebulóval „leány”...

– Én még lány vagyok! – háritaná el az elhárítandókat, akik épp arra gondolnak (amire hogy lenne szabad).

Háromszor pedig már, hogy úgy mondjuk, megvolt a telitalálat. Nem hogy. De hát mi nem arról beszélünk! Nem erről.

Amarról.

Ugye.

Némiképp liberális – nem nemzeti szabadelvű, arról szó hogy lenne (az tenné be a budiajtót, ha Kossuth-huszár féle), csak amolyan máí (valójában mindent félremagyarázó) libernyák – a hölgy, akivel Göndörünk, Jóska, elsétál (Genderként, mint Julis, persze), elhalad a fürdői sétátéren a már több ízben – szinte unos-untig – emlegetett napozó mellett.

Belezavarodik az ember, ha beleröfögtök! Szóval hogy. Gender, Göndör. Ender. Bender. Kender. Böndör. Fondor. Bondor.

– Kend ör!

Kész diliház! Sárgaházzá varázsoljátok szép Kis-Magyarországunkat. Nemzeti Lipótunkat.

Rámutat Józsefünk a hölgyikének a kerített női meztelen-napozóra:

– Mit szólnának az ott heverésző, magukat elmaradott nemiségi tudattal, mi több ösztönnel nőnek alító személyek, ha én most azzal állítanék be közéjük, hogy nő vagyok!

Ne ökörködj, hogy lennél te nőszemély... – legyint magabízón, mi több, egyenest lekezelően („Micsoda hülyegyerekkel hozott össze a sors...”) amúgy kimondottan szabadelvű hölgyismerősünk.

– Nem bolondozom! Ha egyszer, mondanám, ha egyszer nőnek érzem magam! Nem azt mondjátok, hogy mindent az dönt el, minek érezzük magunkat?! Ha a csillárral akarunk nemi életet élni, hát legyen! Ha addigi férfiasságomról lemondva beállok a szebbik nem sorába, miért nem? Nekem nem szabad, csak nektek? Azoknak, akik... ezt művelik?

Sületlenség! Jól megkennének a nők.

– Mert akkor már nem érvényes?

Amit kisütöttek az okosok. A legokosabbak. A.

Ne is fokozzuk. Fokozzák ők maguktól maguk magukat.

Kenderföldön innét, Kendőrfődekön túl.

Túl-túl, nagyon túl.

Alaposan eltúlozván a dolgokat.

– Csudálod?! E máj világban.

Ej, te Göndör Józsi, ejnye, Józsi... Mi nem jár a fejedben!

Mert közben itten – itten, s nem ottan – már rég szabad a pálya.

„A nő, aki férfiúnak érzé magát, inkább elhallgatja, úgy megy föl anyaszültre vetkőzve a hölgnapozóra. Megteheti, ki leplezné le? Hogy egy kicsikét élvezhesse szabadon... Legalább gondolatban. Legfőljebb a gendercsendőrség – hál’ istennek, az még távol van. Ám készülöben a gondolatcsendőrség... Úgyhogy. A finemű ellenben, ha nőnek alítja magát, nyomban lelepleződik?”

Kész tébolyda. Rágódhat tovább Göndörünk, Józsi, a napferedőn még kívül. Képzletben azonban már rég...

Meg kéne egyeznie a fürdő gondnokával, engedje oda néha a (tisztítószereket s hasonlókat őrző) dolgozósobájából fűrt likon szemrevételezni a szemrevételezésre méltó női dolgokat odafönn... a kerített tetőterazon.

– Azért már ránk férne egy kis szabadság!

Jó kis szabadság, nem mondom... Ideje lenne egy kis rendszerváltozás!

Amikor.

Göndört akkor egy nőnemű személy nyakon vágta. Mert nem arra vete-medett, hogy a nőci halmain felejtse a szemét?

– Szemét!

Még jó, hogy nem csukhatja le.

Arra sem kell már sokat várni! Jönnék a.

...Jönnék. Ha nem állnak.

Neki ellenben már rég.

Régestelen rég.

A brüsszeliek kedvence, a görbe ugorka azon pillanatban elrestelné magát.

– Piha!

Jól mondod. P.

Akarja, vagy sem.

Csontos Márta

CARPE DIEM
KÍSÉRLETEK

FINTA ÉVA

CSONTOS MÁRTA TÓNUSAI

Mélyek ezek a tónusok Csontos Márta verseiben. A fájdalom ott árnyékolódik minden fényességben, minden villanásban, mely ezt a világot növényi erezzel fonja be. A kötet címe mutat egyfajta ellentmondást, a Carpe Diem nála nem a „percemberek” időérzéke. Az idő az ő mértékében más értéket kap: súlya, nehezeke lesz, mint a köveknek, mint a kemény sorsú embereknek. Az idő nála: időtartam. Kísérlet, az ő szavával élve. Benne lenni a pillanatban. Megélni, átélni, a következőig. Valamitől valameddig. Akár fájdalomtól fájdalomig is. Hiszen a test változásának gyötrelmei kifogyhatatlan képi tűzijátékot alkotnak verseiben.

Miközben a test fájdalomszikrái, érintkezési nehézségei folyamatos önmegfigyelésre kényszerítik, az első cikluscímben (*Az embergép tragikomédiája*) feltárul az eltávolítás egyfajta felsőbbrendű, már-már cinikus önreflexiója. Gépesíti magát, teste ellenkező és ellenálló dinamikáját, kényszeríti, mozgatja, generálja a tevékenységet. A *Látványterv* című verse ettől többet is elárul: a test mintegy eltávolodik viselőjétől, a kialakuló „üreg”, maga a távolság a sejtek, testrészek, -elemek, -szövetékek között folyamatos tágulásban van, mint a világegyetem. Ez a hang hidegíti a lírát, kiemeli az emberi világ környezetéből, Ádámként az ürbe veti, mint Madách tette egykor drámájában. Fontos, hogy Csontos Márta nem írja túl közérzete megjelenítéseit, nem merül el kesergésben, öreges panaszokban. Tárgyilagossága mégis mélyen emberi és mélységesen a szerves világba oltott. Ahogy a záró sorokban megjelenő önérzete, amit ő maga hiúságként nevez meg:

*Mégsem tudom megszerezni az alázat
erejét, szükségem van a látványra és
az éljenezésre, hogy megtörténjen
az erőátvitel, s ura lehessen annak az
ürességnek, melyet saját világgal
töltöttem fel.*

A kötet négyes tagolású. A négy részre bontás archaikus rögzültségeket aszszociál bennünk, azonban a cikluscímek nem rezonálnak képzettársításunkkal. *Az embergép tragikomédiája* eltávolítja tárgyát, az embert, egyszerre engedti

be Madáchot és száműzi, és egy fanyar arcjáték kíséretében kényszeríti belső tere színpadára. A szerző a versek fölé illesztett mottókkal jelzi, milyen irányt kíván venni szemlélete a témakörben. Leginkább felülről hajlandó önmagára tekinteni, a fizikum kínjait csúfosan kipellengérezzi, majd rezignáltan megjegyzi, hogy a maga számára kijelölt hely, honnan belátja testének változásait és elváltozásait, olyan küzdelem, amely nem hozza meg a várt eredményt: „... szinte botrányos/ fölényel emelem magam a legfelső/ lépcsőfokra, mely nem vezet sehova”. A **Kőbe faragott álom** fokozza ezt a színpadias hangulatot, de már nem a szerző a főszereplője, a szerző már csak megfigyelő, illetve maga is részese kívánna lenni az eseményeknek, hiszen, mint jelzi, megváltotta a belépőjegyet erre a „mutatványra”, ami idelent, a földfelszínen zajlik:

*Én befizettem a meghirdetett produkcióra,
kezemben a jegy, ott állok a világfa meztelen
karjai alatt, állok hangtalan; (...)*

A **Rejtőzködés**, a **Késnek az emberhangok** egyre beljebb tolja bennünk a felismerést, hogy a megidézett elmúlás-képeknek van tárgya, birtokosa, ami nem más, mint a szorongásainkkal, félelmeinkkel körültapinthatóvá lett járvány. Mégsem szűkíti le a szerző a megjelenítés képeit napjaink közbeszédében, plakátokon és felhívásokon, statisztikai számadatok által érvényben lévő információira. Tágasságaival az elmúlás változatos képét jeleníti meg, mégpedig a színek sokféleségével operálva. „Szabadfoglalkozású életművészként” „magam is szimbólum akarok lenni,/ nyomot akarok hagyni a vadászkezek/ és a sólyomkarmok között” – fogalmazza meg költői és emberi szándékát. És hozza szimbólum-erejű képeit: „minden csak/ öncélú küzdelem, libikóka/ a világ mérlegén”; „párolgó/ vízcsepp maradsz a napon, s már/ nem érzed Isten tenyerét a válladon”. A Turczi Istvánnak ajánlott **Értékmentés** című versének utolsó két sorában vegyítizta filtrálásban adja meg a választ önmagának mindarra, amit az élete során felépített, vagy a megvalósult és elmaradt tervek, vágyak, értékörzés evidenciájában még fontosnak tekint:

*Tisztulni csendig. Már készülök.
Áthangolódnak bennem a napok.*

A **Határtalanok**ban, ellentétben a meghirdetett verscímmel, a természetben és a benne feszülő határokat sorolja. „Mindennek van határa” – paradoxonnal indul

a költemény. Van a tőrésnek és a szeretetnek is, lennie kell, csakhogy a szerző ezeket nem leli fel önmagában. Személyisége feloldotta azokat a gátakat, melyek megvédenék a külvilág ostromától. Egyfajta tehetetlenségi nyomaték nehezedik a vállára, mellyel az élete során adódó esélyeket hagyta a semmibe tűnni:

*Amit elszalasztottál, senki nem
veheti el tőled, egyensúlyozhatsz
az emlékek törésvonalán,
csak nincs kinek megmutatni,
hogy a kinőtt élet-kabát alól
kilóg a megzavart lélek.
A határok, a fény-árnyék játéka, a színek*

Az elmúlás képi és fogalmi megjelenítése egyfajta számvetéssel keveredik a versekben. A **Bepillantás Platon barlangjába** magyarázatot ad a nyirkos és hűvös világból érkező képekre: „nem érzed magadban a teremtett/ lény örömét”. A mondat kétséget kizáróan tartalmazza, hogy a létezésnek lényege az öröm, mintegy benne foglaltatik. Mi akadályozza meg ebben a szerzőt? A választ ő maga mondja ki: „Poharadban is beszennyezték/ az öröklét vizét, nem hiszed el a valós/ történeteket, nincs biztos tudásod (...)”. Ez a tömör összefoglalás korunk létérzését, tudatszintjét közvetíti, ezzel mintegy meg is nyugtathatnánk a szerzőt, ha ő maga nem lenne ennek biztos tudatában. A lényeg tehát nem a személyiség belső világában halmozódó drámai felismerésekben található, hanem a kintről befelé áramló köz-érzet irányából, melyre Csontos Márta reflektál. Önkéntelenül megidézve ezzel Radnóti **Töredék** című versének kezdő sorát: „Oly korban éltem én e földön (...)” És a mi időnk mitől satnyul, miféle „titkos féreg rág” rajta? Versről versre haladva bomlik ki a társadalmi és emberi világunkat folyamatosan inzultáló és átrajzoló láthatatlan kéz karmesteri mozdulatainak végkifejlete:

*Döngnek az új léptek, új hódítók
jönnek, senkiföldjének tekintik
a letarolt kontinenseket, minden
csupa, csupa bomlás-szürke.*

*Most durván harsogni érdemes,
széles vállal mehet a bivalykodás.*

*Már sokan leköpdösték az eget,
lefestették a bevéselt térképeket,
talpuk alatt porrá tört a kereszt.*

Az embergép tragikomédiája ciklus egyszerre vall a szerző belső életéről, testi-szellemi lényének látható és láthatatlan vonásairól, valamint a külvilág történéseiről, változásairól. Az *ego* kifejezést vele kapcsolatban félreértés lenne használni. Sorsát, élethelyzetét minden körülmények között felvállaló, magát annak át- és megadó személyisége rezignáltan jelzi, a kijelölt utak számára nem azonosak a bejárt utakkal, „*az egész élet (...) önelrejtő komédia*” – ahogyan azt *Más színben feltüntetve...* című versében kifejti. A társadalmi vonatkozásokat átszövi a magánember önmagára korlátozódó tevékenysége, mint például amikor a tükör előtt fogsoráról elmélkedik, vagy, ellenpéldaként, amikor a *Lényeglátó*ban kivetíti sorsára a létét meghatározó írás fontosságát:

*Látom, előbb-utóbb életemmel kell
fizetnem a létért, a nevemet is
bekereteztetem szavakkal, védelemre
van szükségem, (...)*

A záró mondatban fogalmazza meg személyiségének nyitott, áttetszőségében sebezhető lényegét, melynek védelmét csak írásai által biztosíthatja. A rámenős, gátlástalan, addiktív életélvezet ellenében neki csak a szavak egyértelműsége, a kimondás bátor puritánsága marad. Ebben látja sorsa, földi léte kiteljesedését:

*Így leszek elérhető emlékezet-modell,
mindenki számára holofon, végleg
önazonos Istennel.*

Ebben a létezésformában nem csak önmegadás van, belső törvényei is ebbe az irányba lendítik. Csontos Márta nem áldozata élethelyzetének, tudatos döntés erősíti útját, szellemi fejlődését, önkifejezését. Motivációja egyszerű: „*nem akarod átrágni/ magad a/ világtérképre kopírozott/ tévedéseken*” – szögezi le önmegszólító monológjában, a *Napihír.com kozmopolitániában*.

A kötet második, *Naplójegyzetek* című ciklusában rondószerűen térnek vissza az elmúlás képei, képzei: „*Odaát tested majd malomkövek lapján/ megőröltetik, véreddel/ összegyűrják szétszört/ morzsáidat, s szétosztanak az éhezők között.*” A folytatás is szemléletes: „*Új figurákat gyúrnak belőled, kitesznek/ a túlélők asztalára.*” Az „anyagmentesítő kohója” szókapcsolat Peer Gynt figuráját idézi, akit haszontalan élete végén a gomböntő beolvaszt öntőkanalába.

Nem mindig győzi a lélek a gravitációt, nem mindig tud elvonatkoztatni az élet hétköznapi, gyakorlatias követelőzéseitől. Öniróniával, keserű gúnnyal kezeli ilyen jellegű helyzetét: „*azzal/ a megnyugtató érzéssel porladsz, hogy/tudod, még meg sem születél.*” Rudolf Steiner fejti ki *A szabadság filozófiája*¹ című munkájában a realizmusról a dualizmussal ellentétes, általa monizmusként meghatározott állásfoglalásában a következőket: „A naiv realizmus számára a valóságos világ észleleti objektumok összessége; a metafizikai realizmus számára az észleleteken kívül az észlelhetetlen erők is realitást jelentenek; a monizmus az erők helyébe a gondolkodással megszerzett eszmei összefüggéseket helyezi.” Csontos Márta valósága is gondolkodással megszerzett eszmei térszerkezeteket képez azzal a különbséggel, hogy igényt tart a láthatatlan tartományában észleltek valóságára. Ebben a virtuális térben észleléseivel, érzelmi-indulati viszonyulásával, gondolatai attribútumaival rendezi be szavakból építkező világát, melyben önkínzó módon vallja be félelmeit, gyengeségeit is: „*Rengeteg sötét van a szívedben,/ talán már szégyelled is magad, / hogy csak egy karnyújtásnyira/ van az a fénygerenda, amit tegnap/ színültig töltöttél*” (*Monológ a félelemhez*).

A *Naplójegyzetek* ciklus tele van megszólított élőkkel és holtakkal, a múzsa szölongatásával, önreflexióval. Érdemes kiemelni képeket, a szavak grafikája által megelevenedő hol színes, hol fekete-fehér ábrázolásokat: „*fantomrajzot mintáz gyűrött párnádra ikonizált fejed*” (*Levél egy költőnek, aki már nem ír, nem olvas. B. T. emlékére*); „*világasztalra telepítették a rombolás játékerét*” (*Kiszámoló*); „*a teremtés könyvéből kivágott másolat vagyok*” (*Ady Endre naplójából*); „*kövekre véselt Istenarc néz a színpalak mögé*” (*Jöttem, hogy a bűnösöket igazakká tegyem*); „*szememben vastagodik a látomás pora*”; „*ott állok a világ-gödör szélén*” (*Szabó Lőrinc tanácstalan*). A megjelenített képek többnyire depresszívek, az elkeseredés és magány rezignációjával telítettek. A szerző súlyos képei ellenére sem me-

¹ Rudolf Steiner: *A szabadság filozófiája*. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2016, 88. old.

revedik bele az önsajnálataba. Valami belső késztetés által sikerül önkezével kihúzni magát az alámerülésből.

A harmadik ciklus címe **Kiszakított lapok**. Már a második ciklus így indult, ezzel a képpel: „*A reggel már megint kiszakított/ a képzelet albumából, a képeket/ visszarakasztani nem lehet, nincs meg/a kijelölt hely sem*”. A harmadik ciklus első verse pedig címével ajánlatot tesz egy új naptári bejegyzésre: **Kérelem új világnap kijelölésére**. A gondolkodás világnapját szeretné bevezetni, bevezettetni, mivel „elposványosodott” gondolkodásunk, „nem működik az algoritmus”:

*Ahol csak hevernek amorf
nyelv és szótörmelékek,
amiket újra összerakni,
használhatóvá tenni nem lehet.*

A **Belépési tilalom** párhuzamos jelentéstartalmakat rejt. A kívül maradtok nevében beszél, mintha ő maga érintett sem lenne, majd egyre inkább érezzük: ott szorong a szerző maga is egy kerítés, egy fal, egy bezárt ajtó mögött, mintha nem lenne minden rendben vele. Mintha ezt a helyzetet saját magának köszönhetné, ha nem is büntetésként, hanem, mert egyáltalán: a bent lévők egy másik közösség, értékrend, érdekközösség tagjai lennének:

*Most nem engedhetünk be, mert két
hangütés között nem lehet jól
kiszámítani a kondulás ütemét, de
addig is elismerjük, hogy jó körülötted
a rezgéstartomány, a megvilágítás
jó még a hátsó sorban is, még nyerő is lehetsz.*

Hova is kellene becsatlakoznia a költőnek? Mi az, amitől távol marad, mert ott rendelik ki a tartózkodási helyét? Miért és meddig kell ennek így lennie? A záró versszak nem ad választ a kérdésre, de érzékelteti, hogy a szerzőnek nincs befolyása a dolgokra, ez valami, ami rá méretett, és méltósággal kell fogadnia:

*Lehet, hogy most már így marad ez az
állapot, s ezt az örökséget kell mentőcsónakodba*

*tenni, ha el akarod kerülni a gyalázatot.
A sok hitvány között felmagasztaltatik a
pogány ige, mégis sajnáljuk, de nem engedhetünk be.*

A *Vers az önmegtartóztatás kálváriájáról* helyzetünk visszafogott, a járvány okozta tilalmak fogságába szorult légkörét emeli be egy tágabb horizontú képbe, amit sajátos érzékenységgel és fanyar humorral ábrázol:

*titokban arra vágytál, hogy megpihenj
a transzcendens-illatú ködben, hogy érezd, van
hazád s feloldódsz a szolgálatban,
nem kell önmagad elől rejtőzködnöd,
mert látod, hogy ott is te vagy, ahol nem vagy
más, csak egy kitépelt oldal.*

A létértelmezésben társadalmi szinten is önmagához tér vissza. Hiszen a saját személyiségünk az egyetlen attribútum, amit át tudunk világítani, meg tudunk vizsgálni, és fővesztés terhe nélkül lehetnek rá vonatkozó észrevételeink, állításaink. Ez semmiképpen nem konfliktuskerülés Csontos Márta lírájában. Az önmagához visszatérés az a fix pont, amiből valóban ki is forgatja sarkaikból a világot, a sajátját legalábbis. Forgószínpaddá változik ez a belső tér, melybe magával hurcolja a külvilág valamennyi számottevő jelenségét, megnyilatkozását, viszonyulásait. A *21. századi zsoltár parafrázis*ban vizsgálja is rendeli magát kijelölt helyére, hiszen valamennyi út a világban az Úr figyelme és akarata szerint nyílik és záródik, a hamis próféták, prédikátorok sem húzhatnak ujjat a transzcendenciával. El kell hát túrnie, hogy „jóért rosszal fizetnek”, mert az erények súlyozása nem az ő gondolja: „legyél tollpihe/Isten tenyerében, akkor is, ha eddig/ félreálltál s csak árnyék voltál a fényben.” Mérhetetlen szerénység és visszafogottság jellemzi ennek a lírának a karakterét, és nem azért, mert a szerző tájékozatlan lenne önnön alkata, emberi és alkotói erényei tekintetében. Ez az erőt sugárzó visszafogottság épp abban találja meg erejének forrását, hogy elviselhető számára az elodázott élet, az értékek elodázott felmutatása, a sajátjai is. A *Látástávolság rövidülés* című versében ki is fejt, hol látja saját helyét, hol a világ dolgaiét. Ez a belső látás azonban belső bizonytalansággal vegyül, mivel a külvilágból nem kap megerősítést. Ezért látja magát „Isten leszakadt kabátgombjának”. A bent kialakult zavart átvetíti a társadalmi környezetre is, amikor tiltakozva kijelenti, hogy:

*Új Babel-torony épül odakint,
de nem veszek részt az építkezésben.
Meg akarok maradni magyarnak!*

Rudolf Steiner az emberi individualitással kapcsolatban megjegyzi: „A külső dolgok (...) nem mi vagyunk, de azokkal egy és ugyanazon világhoz tartozunk. A világnak azon a kivágatán, amelyet szubjektumként észlelek, átárad az általános világtörténet áramlása.” S ahogyan azt Csontos Márta teljes költői világa mutatja és erősíti is minden szerzői megnyilatkozásban: „...ami a bőrömnön belül van, az a kozmosz egészéhez tartozik.”²(Rudolf Steiner)

Az **Itáliai tavasz 2020** gazdag, de lehangoló képi világot vetít elénk. Ezek a csaknem látomásos képek tele vannak metaforával, megszemélyesítéssel: „Az ég egy nagy, kormos gyertyaláng”, „a fákon rügyek apró bölcsői ringnak”, „mezítlábas fény lopakodik”, „nehéz-tüdejű tavasztündér zihál”. A **Padlásvers** misztikája is ugyanilyen gazdag szóképekben: „a homály befércelte a sötétség szárnyait”, „prehisztorikus csend”, „porba száradt egércincogás”, „fiók-tündér kapaszkodik az idő csúszdáján”, „talán most ömlik szét a pokol szennyvize”, „megpróbálok közben fél kézzel kapaszkodni az égen”. A **Carpe diem kísérletek** ilyenforma léthelyzetekben születnek, s a szerző minduntalan keresi a kitörés lehetőségeit. Magaslatokba kapaszkodik, melyek hol lépcsők, hol korlátok, hol hegyek, de olykor az égi magas megfoghatatlan transzcendenciája. A **Baljós jelek** nem az egyetlen vers, amelyben kimondja: „a legfelső lépcsősor már nem vezet sehova”, ezzel a kijelentésével már **Az embergép tragikomédiája** című versében is találkozunk. Az örömmel sincs minden rendben: „valami fenyegetően csábító örömmérs van a levegőben”. Olyan ember kinyilatkoztatása ez, aki ismeri a dolgok árát, értékét, akivel mindig megfizettették, amihez hozzájutott. És közben az ötlik az eszembe: mérhető-e a lélek magasa? Van-e határa a növekedésnek? Csontos Márta körkörös lépcsősorai, a lépcsők és magasak végtelenje hova viszi a képzelet tulajdonosát? Hiszen nem megy ez a „carpe diem”, küzdelmesek a kísérletek a megvalósítására. „A megsérült valóság sebeit újra meg újra vandál hírterjesztők tépik fel” (**Fekete zsoldár**). A **Kiszakított lapok** jelzik, nem visszakereshető a múltó idő, az érzetek, az örömek és gyászok sem. Benne lenni a jelenben olyan kényszer, amit a megvalósíthatatlan sóz a nyakunkba, mert az ember minduntalan megpróbálja kimenteni magát a rövidtávú élethelyzetekből. Ezért van,

² R. Steiner, uo., 74. old.

hogy elvész az a bizonyos Ariadné-fonál: „nem látom/ melyik fejezetben álmodoztam,/ hol vesztettem el tömeghalálomban/ tömegiszonyomat”. Pedig arra nélkülözhetetlenül szüksége lenne, és nem csak a szerzőnek: „ahogy ott téblábolsz/ a Tiszta Ész és a Kritikai Ész/ között, nem tudod, hogyan/ rövidítsd le a/ megmaradáshoz/ vezető utat”. A vers túlmutat a szerzőn, túlmutat a szövegén is, amikor behozza látóterünkbe Keletet és Nyugatot, s amikor a verszárlatban „porig égetné a Gyűlöletet”. Ez az indulati töltet már nem tart lépést Kant hűvös analitikus és szintetikus ítéletével, nem éri be a logikai megközelítéssel. Az ész emberét elsodorta az érző ember, s a kettő viaskodásából száll fel ez a reneszánsz füstfelhő, mint Savonarola könyvégető máglyájából Firenze főterén.

„Nem tudsz védekezni” – jegyzi meg a *Ferde utak labirintusában*. A kreatív elme és lélek önkifejezésben próbálja átvészelné kudarcként elkönyvelt léthelyzeteit, és ehhez nincs, nem lehet szavunk. Ezt rá kell bízunk a szerző ítéletére, nem mérhetünk saját mércénkkel:

...játékszer maradsz,
gyenge replika, aki nem tud
védekezni, csak érzi, mint
kerekedik fölé a líra bosszúállása.

A *Tévhitek* igazi kulcsverse az „önarcképeknek”. A szabadversekben feszesen közlekedő szerző rendezett, klasszikus formát választ mondandójához, bár nem ragaszkodik szigorú szabályokhoz. A versben olyan meghatározó szentenciák hangzanak el, mint a „hozzám igazítom a világ közepét”, „Önjelöltként vagyok esélyes a versenypályán”, „belefartam a jelenbe a jövőt is”, „Félreállok a magam útjából”, „igazi énem magamba engedem”. Egy pszichológus nyomban a szívéhez kapna örömeiben, ilyen szövegre találván, de Freud is megnyalná a tíz ujját. A viviszekció minden árnyalatát fellelhetjük Csontos Márta önelemző, olykor öngyötrő, máskor ironikusan vizsgálódó szövegeiben. De ebbe az önelemző magányba is betör a natúra, a természet elevensége, halott, téli vagy étellel teli képeivel. „Párolognak az avarba bújtatott madárfüttyök”, „A bokrok is hallgatnak, takarodót fúj az öröklét” (*Titkok a télkabátban*).

A negyedik ciklus a *Carpe diem* címet kapta. A szerző kiteríti lapjait, fellebbenti a fátylat a sakktabla fölött, ráláthatunk a bábuk, a lapok helyzetére. És persze a szerzőére, mert miről, kiről is volt, van szó mindeztáig?... *Horatius látogat kertembe* – közli az indító vers címe. Egy képzelte sakktabla fölött mereng

a költő a horatiusi felhíváson: benne, vagy érte? Miről szól ez az időbe tekeredő, lián módjára összegabalyodó életidő? Ez a sakktabla maga a „sorstábla”, melyben a figurák még nem foglalták el végső helyüket. Valójában a végső hely nem is létezik, a világ állandó változásban, mozgásban van, és ebben a szakadatlan ostromállapotban olykor felcserélődnek szerepek és szereplők is.

*A király hallgat, a királynő hallgat,
a gyalogság hallgat...
Nem tudni, ki fogja végül
átvenni a hatalmat.*

Az *Elhagyta Héliosz...?* tovább mélyíti a mitológiai képeket, hogy majd a záró sorban egy kalapácsütéssel megsemmisítse azok szerkezetét, miként Hérosztratosz Artemisz templomát a tűz pusztító erejével. A *Napkelte a felhők alatt* és a *Hajnalban* már ellép a mitológia megjelenítésétől, ám a maga teremtette hangulatok, képek önálló varázslatot képezve keltik életre a belső mágiikus légkört. Az *Időkeret módosulás* vízióiba beemeli Déry Tibor disztópiáját G. A. úrral és saját valóságával, s ezek az utalások összeolvadnak Prométheusz figurájával, hogy lángot kapva ellobbanjanak. A szavak tüzes pernyéjének látványa azzal a zajjal keveredik, amit a mitológiai hős láncának csörgése okoz, és nem kapunk feloldozást a szabadság által sem, hiszen „*már nincs/ lehetőség/ visszalépésre, nem tudom/ kiénekelni az utolsó jelenetet, s a félig/ nyitott sötétben ott maradok a Semmiben*” – mormolja zavartan a szerző. Az *Impressziók I.* és *Impressziók II.* a hangulatteremtés kivételes adottságán túl elibénk villantja, majd felhők mögé rejti a napot, mint verseinek állandó szereplőjét, energiahordozóját, földi létezésünk garanciáját.

Ez a záró, negyedik ciklus Csontos Márta természetel összekevert, hol esőben ázó, hol napon fehéredő szavait rendezi verssorokba. Az elégikus hangvétel megtévesztő, mert minduntalan kitör belőle a szerző társadalmi énje, szerepköre, a disszonanciákat a természet is felerősíti furcsa, nem az aktuális évszakhoz alkalmazkodó jelenségeivel. A külvilág magára zárta az ajtót, mint mi mindnyájan, ebben a járvány által magába zsugetódó létezésben:

*Napszitta délután van, a halkuló
madárfüttyben kiterítem a verset
a fényre, s nézem, ahogy a sorokat
karanténba zárják a gondolatjelek.*

Ebben a formálódó és nyugvópontját nem lelő világban a kint és bent tétovasága átmeneti harmóniával oldja fel a feszülten figyelő elmét, a természet felől is érkező vészjelzések ilyenkor elülnek, ebben a szélcsendben lehet újra tervezni, a cselekvés szabad utat kapott (**Impressziók I.**):

*...megint látóhatáron
kívül került a végső, nagy veszély,
valami mozgósít egy újabb
cselekvés felszabadítására.*

A **Carpe diem kísérlete** olyan átvezetést kap a kötet negyedik, záró ciklusában, melyben az idő fogalma átszíneződik az évszakokkal. Mint ahogy a természetben ott működő születés–elmúlás–megújulás állandó körforgása is bekerül az emberi élet időtartamába, abba a lét-keretbe, melynek határait mindhiába feszegetjük.

CSONTOS MÁRTA

TESTVÉRBOLYGÓ

*Eszembe jutottál a mindennapi
összevisszaságban; – a világtérből
nem tud kiszakadni a harag.*

*Most szélcsend van, kifogyott
a szufla az égi mérőpohárból,
mozdulatlanok a fák, nincs lendület,
semmibe néznek az esőáztatta virágfejek.*

*Te ott állsz a belső végtelen
kapujában, de nem tudod értelmezni
az ajtóra vésett betűket. Próbálsz
átnézni más dimenziókba, hogy a forma-
bontott kontúrok mentén bepillantass
a felszakított folyosókba.*

*Én meg átültettem magam egy másik,
megtisztított területre, oda, ahol
a fonnyadt dália hosszas agonizálás
után újra a Napba nézhet.*

*Egészen elhagyatottnak éreztem
magam, megütött korábban egy
testvérbolygó, ott a kapu előtt közvetlenül,
mert a kalandvágy lelökte pályájáról,
s Szörnyeteggé nőtt.*

*Félelemből és gyávaságból hatalmas
ütést mért arcomra, s ez volt a legjobb
űrűgy, hogy területet váltsak, s visszavonuljak
oda, ahova nem száll be a megvadult
galaxisok pora.*

*Most hátra került az elölnézet,
megtörtént az arcrongálás, csak a
demitizált szeretet maradt, – semmi más.*

CSAPDÁBAN

az ismétlések benne vannak a képletben
amit matematikailag sem lehetséges feloldani
mert át kéne születni valaki másba...

(Finta Éva: Sorsképletek)

*Valami közös minden létezésben,
szokások igájában fojt a muszáj;
nem a te hibád, nem tehetsz róla,
képletbe zártad magad – önkínzásra.
Ébredés és álomba zuhanás között
azt hiszed, feltörik minden burok,
felszabadul a csonthéjú elhatározás,
elméd zsilipjeit megnyitja a változás.
Él benned a tudat, hogy erős vagy
a gyengék között, felkészítéd magad,
s a végtelen tükrébe nézve, belesimulsz
a halhatatlanságba.
Mindig más válaszra vársz, nem veszed
észre, rosszul kérdezel, minden átrendezési
kísérletben megmarad az eredeti sorrend.
Mindig más virágot ígér a tavasz,
a kezdedben mégis nem marad más; csak a gaz.
Már beléd nőttek az ismétlések, működik
az összeköttetés, s te sírva szakítanád
szét a szálakat, felszabadítanád a
csapdába rekedt szabadságot,
átrendeznéd a területet.
Végül belátod, csak az lehetsz mindig, aki
voltál, beleszülettél önmagadba,
nincs metamorfózis, egó-magodba zárulsz,
neked újjászületni nem lehet, át kell
élned ugyanazt, mint a sárba taposott,
teremtésből kizárt faleveleknek.*

HA LENNE VÁLASZTÁSOM

*Felszúrt csillagokkal bábozik
a Nagy Mutatványos,
a csend illata lebeg színpadán.
Elmúlt a vad meleg, a szél
tépett lepedője most pihen
a lombokon – az ásító éjszakában
nekem sincs mit mondanom.*

*Ha lenne választásom megint;
lázadás, kín, győzelem, szerelem,
ha lenne a lendületben új
kapaszkodás – vajon mit látna
a messzenéző tekintet, lenne-e
ereje a hangnak, lenne-e ereje
hidat verni a hegyek túloldalán?*

*Valami inspirációt várok, már
nem tudom, mi marad, ha ellobban
a láng a hetvenen; lesz-e új út,
vagy átléphetetlen torlaszok várnak,
s a hideg árnyékokból majd a
múlékonyosság kizuhan.*

*Itt tündérkedek a kísérletben,
kevergetem a szavakat,
égnek bennem a forró vegyületek,
s végül szótlanságba álmodott
kiáltásba öntöm a megkínzott betűket.*

PUSZTAY JÁNOS

MORZSÁK AZ ANYANYELV ÜNNEPI ASZTALÁRÓL

Az anyanyelvről lehet, illő, sőt kell szép szóval, érzelemmel töltve írni. Az anyanyelv ugyanis nem egy nyelv a sok közül, hanem a nyelvek nyelve. Nagyon sok nép számára – a nyelvében él a nemzet szellemében – az identitás fő meghatározója. És ugyanígy a nyelv feladása, ezáltal kihalása gyakran a nép megszűnését, más népbe való beolvadását jelenti.

*

Az anyanyelv olyan, mint egy gazdagon megterített ünnepi asztal. Rajta sokféle étel és ital, olyan bőségben és választékkal, hogy nincs ember, aki végig tudná kóstolni, élvezni a kínálatot. A meghívottak (és választottak) ízlésük szerint szabadon választanak a sokféleségből, s annyit fogyasztanak, amennyit testi-lelki szükségletük megkíván. Az ünnepi asztal mindenkit kielégít. Egy-egy embernek sok, mert az egész közösséget akarja kiszolgálni. Az ünnepi asztal nevel, fegyelmez is. Elvetemültnek kell lenni ahhoz, hogy valaki belerondítson s tönkretegyje azt, ami oly nagy gonddal készült el. Egy közösségben, persze, ilyenek is vannak, de ők általában nem is akarnak az ünnepi asztal mellé kerülni, nekik elegendők az itt-ott lehulló ételmaradékok, a lényeg, hogy így vagy úgy megteljen a bendő.

*

Az anyanyelvről zengedező szép szóval vissza is lehet élni, ha az csupán máz, mely elfedi a valóságot. A valóságot, az anyanyelv nem megfelelő tudását, a gondatlan és mosdatlan stílust, a más nyelv többre tartását. Nem kevésbé hamis, ha valaki az anyanyelvét más nyelvek fölé helyezi, elfeledkezve arról, hogy a többi nyelv is valakiknek anyanyelve. Más nyelvek elé lehet és kell helyezni az anyanyelvet, más nyelvek fölé azonban nem szabad.

*

Egy magát magyar nyelvésznek tartó szakembertől hallottam egy konferencián, hogy az anyanyelv nem egyéb, mint pusztán kommunikációs eszköz, sőt, hallucináció. Nem számít a minősége, éppen ezért annak művelése, saját forrásokból való gazdagítása sem. Mindössze az a fontos, hogy az emberek megértsék egymást. Maga az anyanyelv fogalma pedig hallucinikum.

Ha a nyelv – az anyanyelv is – nem más, mint kommunikációs eszköz, akkor az helyettesíthető más, nyelvszerű kommunikációs eszközökkel. Elnézve a mai – az ábécé végén található betűkkel jelzett – nemzedékek érintkezési gyakorlatát, felmerül a kérdés, szükség van-e a nyelvre a maga hagyományos formájában. Nem elegendő-e, ha csak néhány száz (tucat?) emotikont és társait használva „beszélünk” egymással?! Ráadásul ezek az emotikonok – feltételezhetően – nemzetköziesek is, így idegen nyelveket sem kell tanulni. Az emotikonok fogják összetartani a kommunikáló emberiséget, hasonlóan ahhoz, ahogy a kínai írás is összetartja a hangzó nyelvileg megosztott kínai nemzetet. De jaj annak a világnak, amelyik a korlátozott számú emotikonoknak van kiszolgáltatva!

Az emotikonvilág hatalmas tömegek esetében szünteti meg az alkotó gondolkodást, fel sem keltve bennük a gondolkodásra az igényt, legfőljebb annyiban, hogy egy újabb emotikont találjanak ki. Ám azt is elképzelhetőnek tartom, hogy akik egy lebutított világ megteremtésében érdekeltek, tálcán fogják nekik azokat is kínálni.

*

Az anyanyelv minőségét azonban más jelenségek is veszélyeztetik. Elegendő bekapcsolni a „királyi” rádiót és televíziót – a kereskedelmi adókról nem is szólva –, hogy halljuk az elrettentő kiejtést, magyartalan hangsúlyozást. Nem a riportalanyokra gondolok, hanem azokra a hivatásos riporterekre, bemondókra, akik csúfot űznek a nyelvből, s akiktől sürgősen meg kellene vonni a mikrofonengedélyt.

És ugyanilyen kedvezőtlen tapasztalatokról számolhatunk be, ha figyelmesen meghallgatjuk a vasúti és az autóbusz-pályaudvarok bemondóinak központilag elkészített, információközvetítő mondatait.

*

Tragikus látélet: a finnugor népek világkongresszusán az egyik oroszországi finnugor nép képviselője hozzászólásában azt kérte, hogy énekelhessen anyanyelve szépségéről. Miután a kongresszus résztvevői, természetesen, örömmel hozzájárultak, az előadó orosz nyelven kezdett énekelni kis szi-bériai anyanyelvről.

*

Számos esetben megéltem, hogy veszélyeztetett helyzetben lévő, sőt, közvetlenül a kihalás előtt álló nyelveket beszélő népek képviselői különböző (oda)hazai és nemzetközi fórumokon lózungokat hangoztatnak az anyanyelv védelméről, fontosságáról, szépségéről – ők maguk azonban vagy egyáltalán nem beszélik őseik nyelvét, vagy ha igen, azt megtartják

maguknak, nem használják a családban (többnyire vegyes házasságban élve, s ilyenkor automatikusan áttérve a többségi nyelvre), s nem adják tovább gyermekeiknek sem, hozzájárulva ezzel a nyelvi-kulturális asszimilációs folyamat felgyorsulásához.

*

Csak a gaz és a vadvirág nő és gyarapszik gondozás nélkül, a nemes nővény nem. De a gaz nem szépíti az életet, terméséből nem süthetsz kenyeret.

A vadvirág lehet szép a réten, csokorba mégsem kötöd, hogy kedvesednek azt add át. S ha magadnak nincs nemes virágod, de szükséged volna rá, a szomszédhoz mész kéрни.

*

Széchenyi István azért kezdeményezte a tudományos akadémia megalapítását, hogy a tudományokat és a művészeteket lehessen magyar nyelven művelni – Bessenyei Györgyék véleményének megfelelően, miszerint „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen sohasem”.

Ma a Magyar Tudományos Akadémia számos tudományterületen, így a természettudományokban, az orvosi- és műszaki tudományokban nem ismeri el tudományos alkotásoknak a magyar nyelven írt munkákat. Ezzel nem csak az alapító szellemét sérti meg, hanem csökkenti az anyanyelv presztízsét, egyszersmind hozzájárul a nyelv kopásához. Az anyanyelven nem művelt területeken nem alakul ki a szakszókincs, s előbb-utóbb lehetetlen lesz anyanyelven szakmai előadásokat tartani. Ez az állapot alapvető emberi-nyelvi jogokat is sért, hiszen mindenkinek joga van ahhoz, hogy minden tudáshoz, információhoz az anyanyelvén juthasson hozzá.

Elkeserítő élményem – finnugor nyelvekkel foglalkozóként –, hogy az oroszországi finnugor köztársaságokban a népek nemzeti kongresszusainak felszólalói csak az üdvözlést mondják anyanyelvükön, a további szöveg orosz nyelven hangzik.

*

Az Európa Tanács elfogadta a kisebbségi nyelvek védelméről szóló jelentést. Ez örömteli, ám kérdés, hogy írott malaszt marad-e vagy ténylegesen javulni fog a helyzet. Európa szinte minden országának politikai határai különböznek az etnikai határoktól, de egyetlen nép esetében sem olyan súlyos a helyzet, mint a mi esetünkben. Megtapasztalva a hazánkkal szemben oly gyakran alkalmazott kettős mércét, tartok attól, hogy más népek esetében az ajánlásokat foganatosítani fogják, míg a miénkben a kétoldalú megállapodásokat fogják szorgalmazni.

De – megint csak finnugor nyelvészként, akit azonban a veszélyeztetett finnugor nyelvek sorsa nem csak a nyelvrokonság, hanem a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzése miatt – az is érdekel, hogy az Európa Tanács dokumentuma kitér-e az oroszországi másfél száz őslakos és kisebbségi nyelv helyzetére. Változni fog-e az évtizedek óta érvényes helyzet? Tanulhatnak-e a finnugor és egyéb őslakos népek gyermekei anyanyelvükön – mert jelenleg, s immár az 1960-as évektől fogva, amikor megszüntették a nemzeti iskolákat, nem. Oroszország tagja az Európa Tanácsnak, tehát az ET megállapításai és javaslatai rá is vonatkoznak, miközben az őslakos nyelvek és népek súlyos asszimilációs nyomásnak vannak kitéve.

Teljes joggal háborodunk fel az ukrán oktatási törvény kisebbségellenessége miatt, ami nem teszi lehetővé, hogy a magyar – és más kisebbségekhez tartozó – gyermekek anyanyelvükön tanulhassanak az iskolában. Nyilván ugyanígy felháborodnak az oroszok is Oroszországban, látva nemzettársaik hátrányos helyzetét. Azonban Oroszország legalább oly mértékű hátrányos megkülönböztetést alkalmaz a területén élő őslakossággal szemben, mint az ukránok az oroszokkal – és a többi ukrainai kisebbséggel – szemben. Ám az oroszországi őslakosok esetében nincs független nemzetállam, anyaország, amely kiállhatna mellettük. Rá vannak utalva független államokat alkotó nyelvrokonaik figyelmére és támogatására. Az ő felszólalásait azonban az orosz fél a belügyekbe történő beavatkozásként értelmezi, megfélemlítve arról a nemzetközileg elfogadott gyakorlattól, hogy a kisebbségek, nemzetiségek ügye nem pusztán belügy. Persze, Oroszország mindig beveti a Patyomkin-faluk trükkjét – mind a törvénykezésben, mind a statisztikai adatok kezelésében, s a naív – vagy korrupt – Nyugat be is dől ezeknek a trükköknek. Ezért aztán nem is fogja számon kérni Oroszországon az ET javaslatainak betartását, vagyis továbbra sem lehet majd – egy-két renitens, alkotmányellenes gyakorlatot folytató köztársaság, mint Baskíria és Tatársztán kivételével – anyanyelven tanulni az iskolákban, kihalásra kárhóztatva ezzel a nyelveket, egyszersmind nagy lépést téve az egy nyelv – egy kultúra – egy nemzet megteremtése felé.

Egyszer egy oroszországi finnugor területen rendezett nemzetközi kongresszus plenáris ülésére a házigazdák behívtak egy magas rangú brüsszeli tisztségviselőt, aki éppen azokban a napokban tartózkodott a városban, s ez a jámbor ember – néhány óras ott tartózkodás után – a kongresszus résztvevői előtt kijelentette, sehol nem tapasztalta, hogy az oroszok diszkriminálnák az őslakosságot. És ezzel a meggyőződéssel tért vissza Brüsszelbe.

Egy másik példa: amikor Katrin Saks ész politikussal – aki Észtország képviselője volt az Európa Tanácsban, majd az Európai Parlamentben – ké-

szítettük az oroszországi finnugor népek helyzetéről a jelentésünket, s abban – csupa oroszországi hivatalos forrásra támaszkodva – hangot adtunk elmarasztaló véleményünknek, a jelentés bizottsági ülésén a bizottság francia elnöke megjegyezte, hogy nem kellene – úgymond – mindig hergelni az oroszokat. Persze, mit is várhatunk el egy francia politikustól, akinek a hazája nem ismer el a területén más nyelvű és kultúrájú népeket, s mindenkit franciának tart?

*

A világon mintegy hatezer nyelv van. Ezek mindegyike egy-egy – kisebb vagy nagyobb lélekszámú – közösség anyanyelve, s amelyeknek a száma nagy ütemben csökken. Ennek a jelenségnek számos oka van. Mindenekelőtt a globalizációt szokás főbűnösnek emlegetni a maga gyilkos nyelveivel és civilizációival. De legalább ilyen mértékben járul hozzá a nyelvvesztéshez a kedvezőtlen demográfiai helyzet (a világ nyelveinek túlnyomó részét kis lélekszámú közösségekben beszélik), a politika, és az adott közösség nyelvi-etnikai öntudata.

A mintegy hatezer nyelvet kétszáz államban beszélik, azaz minden állam kisebb vagy nagyobb mértékben többnyelvű. Az egyes nyelvek sorsát az határozza meg, hogy a többnyelvűséget milyen mértékben és milyen szinten (oktatás, közigazgatás stb.) engedélyezi, tűri a többségi társadalom.

Az anyaországgal rendelkező, de több országra szakított nyelvközösség esetében a kisebbségi létbe kényszerített nemzettestet fenyegeti veszély (erőszakos állami asszimilálás, és/vagy tudatlanságból fakadó önkéntes asszimilálódás), ahogy látjuk ezt a magyarság esetében. Az anyaországok felelőssége, hogy a politikai határoktól függetlenül összetartsák a nyelvi-kulturális nemzetet. Olyan programok révén, amelyek nem az asszimilációt, hanem – ahogy Pomozi Péter a Magyar nyelvű otthon programjában hirdeti – a disszimilációt segítik elő.

Van, volna feladata a politikának, a szakembereknek, a civil szférának is. A biodiverzitás és a nyelvi-kulturális sokszínűség összefüggésének ismeretében mindent meg kellene tenni ahhoz, hogy a nyelvek kihalása minél kisebb ütemben történjen, a még visszafordítható folyamatokat visszafordítsák. Botrányra éhes korunkban az alapítványok viszonylag sok pénzt fordítanak olyan „kutatások” támogatására, melyek során megörökítik egy-egy kihalt közösség utolsó tagjainak utolsó mondatait, ahelyett, hogy revitalizációs, nyelvújraélesztő programokat támogatnának.

Ma még nem tudjuk, legfeljebb sejtjük, milyen lesz az egyen-nyelvű, egyen-civilizációjú világ, és milyen lesz a hatása az emberiség fejlődésére. Meg kell akadályozni a falanszter megszületését.

CSORDÁS LÁSZLÓ

A NYUGAT-EURÓPAI BOSZORKÁNYPEREKRŐL

(GORZÓ KATALIN: *BOSZORKÁNYSÁG NYUGATON*)

A boszorkányság mibenléte, a boszorkányhit és erre alapozva a boszorkányüldözések problémája korunk emberét is foglalkoztatja. A populáris kultúrában szinte felsorolhatatlan, manapság is hány film, mese, filmsorozat, képregény, videóklip, videójáték stb. mutatja be a saját – néha bizony leegyszerűsítő – módján a boszorkányság problémáját. De az árnyaltabb kortárs szépirodalom olvasása során is viszonylag gyakran találkozhatunk a boszorkányüldözések kérdéskörével. Az utóbbi évek olvasmányélményeiből csupán kettőt kiemelve: Darvasi László 2016-os *Taligás* című regényében a szegedi boszorkányperек kegyetlen gyakorlata jelenik meg alapvetően groteszk figurák sorsát követve, Szilágyi István pedig az észszerűséghez mindenképpől ragaszkodó bíró, Tompay Wajtha Mátyás szemszögéből mutatja be a boszorkányhit, a babonaság képtelen túlzásait, abszurdításait és az elítélt áldozatokhoz kapcsolódó etikai dilemmákat 2020-ban megjelent regényében, a *Messze túl a láthatáronban*. Ezeket csupán azért tartottam fontosnak megjegyezni, mert bár nem vagyok néprajzos, sem kultúrantropológus, a boszorkányság témaköre egyszerű befogadóként, irodalmárként is érdekel. Ezért olvastam figyelmesen Gorzó Katalin *Boszorkányság nyugaton* című könyvét.

Maga a meglehetősen karcsúnak nevezhető (a képekkel, a forrás- és irodalomjegyzékkel együtt mindössze 113 oldalas) kötet alcímében a nyugat-európai boszorkányüldözések kultúrantropológiai vizsgálatát ígéri, eredetileg egyetemi dolgozatnak készült, a szerző többször is így hivatkozik saját munkájára. A kötet szerkezete jól áttekinthető, logikusan épül fel a szerző gondolatmenete. Az előszóban felvázolt kérdéseket követően a XV–XVIII. századi Nyugat-Európa nemzetiségi és kulturális összetétele, majd domináns vallásai kerülnek szóba. Gorzó Katalin amelletт érvel a kötetben – a következő alaptételt kissé megváltoztatva, tovább variálva többször is –, hogy olyan jelenségek, mint a természeti katasztrófák, a fel-felbukkanó betegségek, a gyakori háborúk és az ezek nyomán kialakult mélyszegegnység, illetve a közoktatás

helyzete miatt Európa az ismeretlentől félt leginkább ebben az időszakban. Ez a közérzet pedig egyenesen vezetett a boszorkányüldözéshez és a kegyetlen kivégzésekhez: „Nem csupán az egyszerű közemberek féltek, sőt egyenesen rettegtek a boszorkányoktól, de a »Gonosz földi helytartóinak« nevezett boszorkányok varázslataitól, rontó képességeitől tartottak a földesurak, a nemesség nagy része, mi több, egyes uralkodók is” (7.)

Saját kutatásai elmélyítéséhez három forrásművet vett alapul a szerző. A Heinrich Kramer és Jakob Sprenger által írt hírhedt *Malleus Maleficarum* (németül: *Hexenhammer*), ismertebb magyar címén *Boszorkánypöröly* fontos hivatkozási alap, ahogy a Franciaországhoz és Jean Bodinhez köthető *Démonomanié (A varázslók démonimádata)*, illetve *I. Jakab király Démonológiája* is. Ezek a könyvek mutatják be Gorzó Katalin szerint leginkább a boszorkányüldözés elvi alapját, vezetnek be a perbefogás menetébe.

Mielőtt a boszorkány és a mágia fogalmának meghatározására vállalkozna, előbb történelmi-társadalmi és vallástörténeti szövegek környezetbe helyezi a boszorkányhit terjedését. Ez a rövid összefoglaló jól hasznosul a periratok elemzése során, mivel egy-egy megjegyzés erejéig később is visszautal az itt megfogalmazott sajátosságokra. Viszont a történelmi kitekintés olykor megmarad az ismert közhelyek kritikátlan elfogadásánál. Ennél sokkal érdekesebbek a következő fejezetek, melyek már konkrétan a hiedelemvilággal, a boszorkányüldözésekkel, illetve a kiválasztott perek elemzésével foglalkoznak.

Ki a boszorkány? – teszi fel a kérdést a szerző, és egy meghatározással igyekszik is válaszolni rá. A boszorkány (elsősorban nő, de később már férfira is értendő a fogalom) „természetfeletti, démoni képességekkel rendelkezik, rosszat, betegséget, halált hoz, és a boszorkányság tudományát gyakorolja” (19.). A boszorkányokat emellett a Sátán szolgálójának és/vagy szeretőjének is tekintették, akik vele kötöttek paktumot. Alapvetően két boszorkány-fajtát különböztet meg a szakirodalom: a striga, „a seprűs boszorkány” bűbajos varázslónő, aki akár az állatok alakját is képes felvenni, illetve emellett megemlíthető a malefica / maleficus, a rontó, ártó boszorkány(mester). A kérdéskör alighanem elválaszthatatlan a mágiától, éppen ezért Gorzó Katalin a mágia fogalmának meghatározására, körülírására is vállalkozik. Ezek szerint a mágia elsősorban varázslást, szemfényvesztést jelent, „[m]ás megfogalmazás szerint a mágia olyan praktika, amely során az elme titkos, természetfeletti módon hatást gyakorol a világra valamely hatás elérése érdekében. [...] Tehát a mágiát alkalmazó személy olyan »titkos tudomány« birtokában van, amelynek segítségével befolyásolni tudja nemcsak a földi történéseket, hanem a természeti jelenségeket is. Alapja

az a hiedelem, hogy az ember bizonyos szituációkban (döntési helyzetekben) befolyásolni kénytelen az események menetét – ezt varázslásnak, varázslatnak nevezik” (23.). Mindenesetre a mágia fogalma azért tűnik megkerülhetetlennek a boszorkányság vizsgálata során, mert – idézi a szerző Szent Ágoston gondolatait – „a mágikus módszerek kivétel nélkül és szükségszerűen magukban rejtik a démonokkal folytatott kommunikációt” (25.). Ezeket az előfeltevéseket szem előtt tartva kapcsolja össze a kötet a mágia és a boszorkányság fogalmát a nyugat-európai kultúrában a vizsgált időszakra vetítve.

Maguk az elemző részek meggyőznek arról, hogy a szerző jól ismeri a boszorkányüldözések – sokszor magyar nyelven nem is elérhető – anyagait, éppen ezért nem hat véletlenszerűnek a területekre lebontott perek tárgyalásakor a személyek kiválasztása és kiemelése. Anglia, Írország, Skócia, Franciaország és végül a németalföldi államok területéről is öt-öt rövid jegyzetet, életrajzi portrét olvashatunk, hangsúlyozva a boszorkány felismerésében, beazonosításában és a perbefogás menetében a sablonos elemeket éppúgy, akár az eltérő sajátosságokat. Sablonosnak tekinthető „ismérvék”: feltűnő szépség/rútság, eszesség vagy együgyűség, ha valaki közelében gyíkot, teknősbékát láttak, ha valaki különleges fűvet vett kezébe, ha a tehene több tejet adott, ha bandzsa vagy vörös hajú volt, ha kutya vagy macska erősen ragaszkodott hozzá, és persze, ha valakinek a felmenője boszorkány hírében állt, akkor könnyedén ráfoghatták, hogy az illető boszorkány (további példákért érdemes fellapozni *A boszorkány beazonosítása* című alfejezetet). Sajátosságnak tekinthető például Gwen Ellis esetében, hogy fecnire írt átkokat, amelyeket embereknek adott el. Az Anneken Hendricks ellen felhozott vádak közül a tükörrel való beszéd emelhető ki. Különlegességként említi továbbá a szerző Petronilla de Meath esetében a repülési képességet, mert bár manapság a boszorkány képzetéhez erősen kötődik a „seprűnyélen lovaglás” motívuma, a középkorban ez még korántsem volt ennyire elterjedt. Allison Balfour esete azért rendhagyó, mert vallatáskor az asszony családját kínozták meg a szeme láttára, hogy kicsikarják a beismerő vallomást.

A boszorkányüldözések kora az emberi történelem szégyenteljes korszaka, számtalan ártatlan áldozattal, ezt jól érzékelteti a kötet, ugyanakkor akkor is akadtak olyan gondolkodók, akik szembeszegültek a közvélekedéssel, vagy megkérdőjelezték az eljárások módját. Közülük emeli ki a szerző – mások mellett – Cornelius Agrippa von Nettesheim, Johann Weyer, Cornelius Loos, Reginald Scot, Pierre Charon, Adam Tenner, Friedrich von Spee és a híres esszéíró, Montaigne nevét. Meglátásaik, kritikáik fényt csempészték a társadalmat átható sötétségbe.

Kétségtelenül izgalmas témát választott Gorzó Katalin, a megjelent kötet az egyszerű érdeklődő számára is tartogat érdekes művelődéstörténeti adatokat, kultúrantropológiai elemzéseket. Ugyanakkor a kidolgozást illetően néhol úgy érezheti az olvasó, hogy a probléma árnyaltabb megközelítést kívánt volna, nagyobb rálátást a fellelhető szakirodalomra, például az alteritás gondolkodásmintáit illetően.

A kötetet olvasva az jutott eszembe, ha a szerző szeretné még folytatni kutatásait, érdemes lenne nyitnia a képábrázolások mellett a mozgóképi reprezentáció és a szépirodalom felé is egyrészt, másrészt pedig a nyugati boszorkányüldözéseket össze lehetne hasonlítani a keletiekkel. Bizonyára nem lenne fölösleges megvizsgálni ilyen szempontból a híresebb magyarországi boszorkánypereket.

(Gorzó Katalin, *Boszorkányság nyugaton, Nyugat-európai boszorkányüldözések kultúrantropológiai vizsgálata*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020.)

KOVÁCS SÁNDOR

HATÁRKŐ-EMLEKMŰVEK A VERECKEI-HÁGÓN I.

AZ ELSŐ HATÁRKŐ-EMLEKMŰ

A Vereckei-hágó valaha a Keleti-Beszkidék legforgalmasabb átjárója volt, ezért több forrás a hágót a hegy nevével illette, vagyis gyakran Beszkidi-hágóként említették. A keletre, Lengyelföldre, Galiciába vezető közút fontos pihenőhelye volt itt. Az egykori országhatár vonala az útra nem merőlegesen, hanem rézsúton, a hegyi ösvény mentén húzódott. Az első világháború előtt a határt nem jelölték határkövekkel. A *Bereg* című lap 1881. július 24-i számában így jellemezte a határatkelőhelyet: „A „beszkid” ormon van két épület; egyik a magyar, másik a galicziai határ szélén; e két épület között van édes hazánk s a Galiczia közötti határ vonal.”

A hágón Kóródy Sándor, Beregszász tiszti ügyésze, publicista, költő és Tájnél Ödön javaslatára, valamint Buzáth Károly járási szolgabíró közreműködésével 1881. szeptember 4-én egy határkő-emlékművet állítottak. Az avatáson a mintegy 150 főnyi magyar és lengyel vendégsereg előtt az építő Pum József (egyes forrásokban Pumm József, de a beregszászi temetőben lévő síremlékén Pumként szerepel, ami egyértelművé teszi az írásmódot) megyei királyi főmérnök az általa tervezett és finanszírozott emlékművet ünnepélyesen átadta Péchy Tamás alispánnak.

Az avatásról a *Bereg* 1881. szeptember 11-i száma *Hazaftias ünnepély a Beszkiden* címmel terjedelmes cikkben számolt be. Idézünk az írásból: „Fenállunk a tetőn, a hon határánál. Különös érzés dobogtatja szívünket. Kimagyarázhatatlan ez érzelem. Édes és fájó. Hátunk megett az édes hon hegyei és völgyei; előttünk egy más ország mintegy csábitólag tárja fel kebelét, hívogatva, édesgetve.”

„Nem mehetünk. Mi hazánké vagyunk testestől-lelkestől, most és mindörökké.” [...]

„De im'itt a határszél. Itt az emlékkő-oszlop, mely nemzetünk multjának dicsőségét hirdetni van hivatva. Nem határkő ez, mely elválasztana bennünket egymástól; de történelmi emlék: biztosító záloga a jobb jövőnek!”

„Ez eszméket sugalta az átvonuló országot baloldalán, a határszélen emelt, díszes gránitoszlop az odaérkezetteknek.

A Beszkid legkiemelkedőbb, s a közforgalommal leginkább érüklköző pontján van e szobor felállítva. [...]

Az országot felöli oldalán fent Magyarország czimere domboru alakban kiöntve, felül "Magyarország", alant "Beregmegye" jelzéssel, alább pedig a szélesebb lapon Kóródy Sándornak lapunkban már közölt kitűnő költeményével arany betűkkel volt az szemlélhető. Nyugoti oldalán Szeles Elek helybeli kir. ügyész következő emlékverse volt egy díszes koszorúval körülvevett táblán kiszinezve:

„Az ős magyar hadak,
Álmos, Előd, Kund, Und,
Tass, Huba, Tuhutum:
E hét vezér alatt
Népekkal csatázva,
Itt találtak reá,
E meredek uton
Attila honára.”

Ugyancsak ő tőle küldetett, (családi viszonyok miatt meg nem jelenhetvén) az ünnepélyre rándulók által az ünnepély diszítésére felolvasás végett következő emlékvers:

„Magyar – s Lengyelhon határán
– Századoknak ellenállván –
Ez oszlop álljon itt.
Jelül, hogy e két nemes nép
Közt a baráti kötelék
Soha szét nem bomlik.”

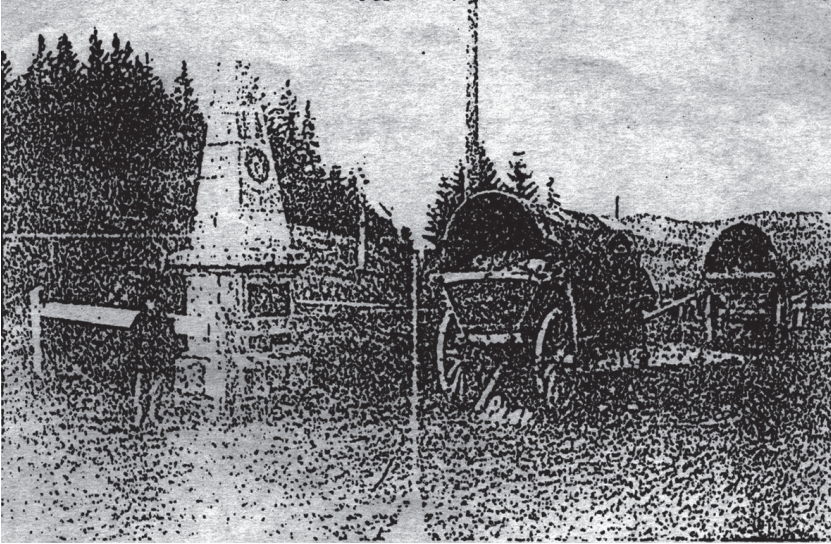
[...] Mozsár-ágyuk dörgése jelezte az ünnepély kezdetét. A munkácsi zenekar a "Hymnus-"t játszá, melynek végeztével Pumm József kir. főmérnök, a szobor létrehozója szép beszédben adta elő a szobor keletkezését, annak jelentőségét s kívánva, hogy a költő szerint álljon a kő

... mint a multnak jele

Kimélve bánjon e vész is vele !”

Ezt követően Kóródy Sándor mondott nagyhatású beszédet, melyben ecsetelte a magyarság ezeréves történelmének sorsfordulóit. Kihangsúlyozta, hogy a határátkelő ne válassza el a magyar és lengyel földet, majd mondandóját ezekkel a szavakkal fejezte be: „S te gránit-emlékoszlop, mely önzetlen

hazafiui érzelemnek köszönheted lételedet, s mely hivatva vagy csöndben viharban hirdetni a multak nagy emlékeit, állj szilárdul a századok döntő viharja közt. Vihar mosdatta homlokodról is olvassa majd a késő ivadék nagy századoknak mult emlékeit. Légy néma tanuja két porig lesujtott nemzet ujjá születésének. Légy néma tanuja ama nagy jóslat teljességének: »Magyarország nem volt, hanem lesz.«”

Erről az emlékműről Pum József unokája, az azóta már elhunyt Illésy József adott közre egy elmosódott képet. Nos, megpróbáljuk a sajtóleírásból és ebből az egyetlen megmaradt homályos képből rekonstruálni a gerendákból ácsolt kerítéssel körülvett, díszes, 4 m magas emlékhatárkövet. Mindenekelőtt idézzük a *Bereg* 1881. augusztus 28-i számából az emlékkő leírását: „A mintegy 500 fiba kerülő díszes határoszlopot kemény gránitokból csendesen, zajtalanul, legnagyobbbrészt saját költségen, a kormány és egyesek megterheltetése nélkül emeltette a kir. főmérnök ur. Az oszlop magassága négy méter, az oszlop felső homlokrészeben domboróntvényü tojásdadalaku vastáblán Magyarország koronás czimere van erősen beillesztve, a csergalyak közt látható czimer felső részén félkörben "Magyarország", alsó részén "Beregmege" olvasható; a széles talapzat felett szintén öntött vastáblán Kóródy Sándor által készített következő hazafias érzelmü jeles epigramm van bevésve:

**Honfi! e bérczormon szived hevesebb dobogása
Jelzi, hogy ősi honod drága határa ez itt.
Itt hangzott egykor riadó csatakürtje Lehelnek;
Nagy Rákóczynk itt hullata búcsu-könyüt.
Szent kegyelet tüze gyúl itt, minden csipkebokorban.
Oldozd meg saruid ! Szent hely ez itt a hol állsz !**

E táblákat a főmérnök ur kérése folytán Günther, munkácsi uradalmi igazgató ur készségesen és díjtalanul volt szíves kiöntetni; miért is a megyei főmérnök uron kívül Szarka László helybeli kir. járásbíró urral együtt, kinek szintén nem csekély érdeme van a szobor létrehozásában, a legnagyobb mértékben megérdemli nemes tettéért a közönség méltó elismerését.”

Nos, tehát az emlékmű alsó része négyzet alapú, hasábszerű volt, melynek egyhangúságát a kissé szélesebb talapzat és felső perem bontotta meg. A felső rész négyoldalú, csonka gúla formájú, obeliszkyszerű volt. A határák az országba érkezőt, a távozót, a vándort és a kirándulókat egyaránt arra intette, hogy a Vereckei-hágó nem csupán természeti szépségével vonzó. Ezt hangsúlyozták ki Kóródy Sándor fentebb idézett, szívhez szóló sorai. A verssel kapcsolatos egy érdekes adalék. Dr. Ravasz István, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum hadtörténész-muzeológusa a rendszerváltást követően

*Honfi, e bérczormon
szíved hevesebb dobogása
Jelzi, hogy ősi hazád
drága határa ez itt.
Itt hangzott egykor
riadó csatakürtje Lehelnek;
Nagy Rákóczynk itt
hullata búcsu-könyüt.
Szent kegyelet tüze gyúl
itt minden csipkebokorban;
Oldozd meg saruid:
szent hely ez itt a hol állsz!
1896.
Kóródy Sándor*

elsőként kutatta a későbbi, második vereckei határák-émlékmű (lásd alább!) történetét. Ő kutatta fel Benda Györgyné és Selymessy Sándorné gyűjteményében a Kóródy-vers kéziratát. Ebből kiderül, hogy a vers 1880-ban íródott, a kéziratban a dátumot valószínűleg később 1896-ra javították át. Az is érdekes, hogy – az idézett újságok szerint – az eredeti verset néhány helyen megváltoztatva rótták fel a táblára. A *Honfi* után a táblán nem vesszőt, hanem felkiáltó jelet tettek, a *hazád* szót *honod*-ra változtatták, *Rákóczynk* y-nal,

búcsukönyűt nem egybe, hanem kötőjellel lett írva, az eredetileg rövid u-val *gyul*-t hosszú ú-val írták, az *Oldozd meg saruid* után pedig nem kettőspontot, hanem felkiáltójelet tettek.

És még valami! A fentebb idézett újságcikkből nem egyértelmű, hogy az emlékkő nyugati oldalán még egy harmadik öntöttvas emléktábla is volt, vagy a „*diszes koszorúval körülvett*” Szeles Elek-féle emlékvers csak egy ideiglenes, az adott alkalomra készült táblán volt-e „kiszínezve”. Utóbbi feltételezésünket megerősíteni látszanak a sajtótudósítások, amelyek következetesen két táblát említenek. Félő, hogy ezeket a részleteket már nem tudjuk tisztázni.

Meglepő módon az emlékkő négy év múlva már elhanyagolttá vált. Erről a *Bereg* 1885. július 26-i számában írt: „*A Beszkid-hegy tetején levő szép határoszlop, melyet 1880-ik (helyesen: 1881 – KS) évben oly lélekemelő ünnepélyhely szenteltünk fel s melyet azóta az oszlop tervezője s készíttetője Pum József kir. főmérnök ur fenőfákkal ültetett körül s környékét kellő gondozásban részesíti, mint értesülünk, az idő viharai által az exponált helyen annyira megrongáltatott, hogy sürgős javítást igényel. Miután bold. eml. Péchy Tamás, akkori megyei alispán ur azt a megye nevében annak tulajdonába vette át s annak fenntartását ünnepélyesen megígerte, tisztelettel kérjük fel hivatali utodját, a jelenlegi alispán urat, szíveskedjék a körülmény felől magának meggyőződést szerezni s a szép, kegyeletes emléket, míg nem késő és sok áldozatba nem kerül, kijavíttatni, annyival inkább, mivel úgy értesültünk, hogy legközelebb ismét egy kiránduló társaság fogja városunkból e gyönyörű, vadregényes helyet felkeresni s szégyen volna, ha az emléket rossz karban találnák.*”

Azonban nem történt komolyabb intézkedés, mert a lap 1889. október 27-i számában már az emlékmű karbantartási költségeinek fedezése ügyében közadakozásra szólította fel a vármegye lakosait. Ennek lett is foganatja, a *Bereg* 1893. május 28-án egy kirándulásról szóló írásában szépen kijavítottként jellemezte a határkö-emlékművet. Mindezek ellenére ez a határkö-emlékmű nem lett hosszúéletű, mindössze másfél évtizeden át jelölte az ország határát.

A MÁSODIK, A MILLENNIUMI HATÁRKŐ-EMLÉKMŰ

A honfoglalás millenniumi megünneplésének kezdeményezője, Bereg vármegye saját erejéből a vezérszállási emléktábla mellett a Vereckei-hágón a korábbi Pum-féle határkö-emlékmű helyett egy újat állított. 1896. július 20-án, a Vereckei-szorosbeli táblaavatás után (*lásd folyóiratunk előző számában*)

az ünneplő sereg a Vereckei-hágóra vonult. *„Alsó-Vereckén az iskolai ifjúság teljes létszámmal kivonult a vendégek ünnepélyes fogadására. Egy nyolc éves kislány, az orosz szülőktől származó Asztalos József lelkes üdvözlőbeszédet intézett a miniszterhez. Rákóczi-Szálláson is egy kislány tartott magyar üdvözlőbeszédet. Délután 2 órakor érkezett a társaság a Beszkidekbe, ahol az ünnepségek utolsó sorozata játszódott le. Egy ideig mindenki a szemünk előtt a hegyekre nyíló csodás kilátást élvezte, utána pedig elindultak a vendégek a magas diadalíven át az emlékoszlophoz, amely az előtt a tér előtt áll, amely a Magyarország és Galícia közötti határt jelzi. Itt várakozott az ünnepség résztvevőire az osztrák Skole kormányzati járás egy delegációja is.”* – írta a Pester Lloyd 1896. július 21-i számában.

Az avatáson a rangos vendégek előtt Halaktovics Bertalan, alsóvereckei görög katolikus pap magyar és ruszin nyelvű hazafias szellemű avatóbeszédében arról biztosította a jelen lévő minisztert, személyén keresztül pedig az egész kormányt és a hazát, hogy, ha a szentség eme jelképére ellenség támadna, akkor elsősorban e vidék rutén népe kelne védelmére. *„A most leleplezendő emlékmű nem néma határvé, hanem arra hivatott, hogy hirdesse: ennek az országnak a fiai mindig kiálltak a jog, az igazság, a szabadság és a király iránti hűség mellett, a kultúra terjesztésében pedig az ország jövője számára a legnagyobb garanciát jelentik. Hirdesse ez az oszlop örök időkre az ország nagyságát és fényét, üdvösségét és dicsőségét, hirdesse, hogy Bereg megye minden fia a haza javának elősegítésén fáradozik, s minden, államunk szervezete elleni igyekezetet visszautasít. Mi rutének a jövőben is hűen és szeretettel teli ragaszkodunk e földhöz, és ígérjük, hogy minden támadás ellen megvédjük ezt az oszlopot. Tépje itt ki szívéből az ellenség a szép hazánk elleni ellenszenvét, mert ha ellenségként lép az országba, mindig olyan hazaszerető népet fog találni, amely kész feláldozni javait és véré, hogy hazáját megszabadítsa az ellenségtől. Az országnak az a polgára, aki azt el akarja hagyni, dobja el magától ezen a helyen a gyűlöletet és térjen oda vissza, ahol az ősei éltek. Ne hagyja el azt a földet, amely őseinek sírhelyet és jólétet kínált, és neki is kínálni fog.”* A lelkész imával fejezte be beszédét. Erdély Sándor igazságügyi miniszter szónoklatában megjegyezte: *„Egy lépés és bár idegennek nevezett, mégis barátságos országban vagyunk. Ezentul e gránit-oszlop lesz a határvé a két ország között.”*

A miniszter által felavatott emlékmű alkotója Dvorák Ede volt. A cseh származású (Dvořák), 1867-ben született okleveles műépítész, műegyetemi tanár többek között Gerster Kálmánnal dolgozott együtt a Széchenyi-fürdő

kivitelezésén. Alpár Ignác síremlékének alkotója is Dvorák Ede volt, sőt Czigler Győző 1905-ös halála után a munkácsi római katolikus templom építését is ő irányította.

A határvonal előtt, az út bal oldalán állított több mint négy méter magas, négyszögletű határkő-emplékmű három jól elkülöníthető részből állt. A kétlépcsős talapzaton emelt emlékmű az eredetinel sokkal díszesebb külsőt kapott. Alsó része, hasonlóan az eredetihez, négyoldalú hasábszerű volt, kiszélesedő alsó és felső peremmel. A felső, obeliszkszerű rész útra néző, homlokzati oldalára a korábbi emlékkőhöz hasonlóan címertábla került. A kör alakú táblán csergallyas-leveles motívum között a címer, fölötté köríves feliratban **MAGYARORSZÁG**, alatta hasonlóan **BEREGVÁRMEGYE** volt olvasható.

Az alsó, hasábszerű rész út felőli, homlokzati oldalát felül timpanon díszítette, alatta egy nagyméretű márványtáblára (*főtábla*) a fentebb idézett Kóródy-verset vésték.

**Honfi! e bérczormon
szíved hevesebb dobogása
Jelzi, hogy ősi honod
drága határa ez itt.
Itt hangzott egykor
riadó, csatakürtje Lehelnek;
Nagy Rákóczink itt
hullata búcsu könyűt
Szentkegyelet tüze gyúl
itt minden csipkebokorban.
Oldozd meg saruid :
szent hely ez itt a hol állsz !
1896.**

KÓRÓDY SÁNDOR

A tábla egy, a Lux Gyula gyűjteményében lévő 1907-es felvételen

Láthatjuk, hogy az első emlékkő táblájának szövege egy-két helyen megváltozott, és a felirat kiegészült az **1896.** keltezéssel, valamint a **KÓRÓDY SÁNDOR** aláírással.

Az alsó rész másik három oldalán szintén volt emléktábla. Sajnos ezeknek a tábláknak sem áll rendelkezésünkre a hiteles szövege. Csakúgy, mint korábban a szoros táblája kapcsán már említettük, a sajtóban fellelhető leírásokra támaszkodva tudjuk közreadni a leggyakrabban előforduló változatot.

A Magyarország felé néző oldalon ez állt:

A HONFOGLALÁS EMLÉKÉRE
Magyarország ezeréves fennállásának
Országos ünneplése alkalmából
1896. évben

A Galícia felőli oldalon pedig ez volt olvasható:

I. Ferencz József
királyunk dicsőséges uralkodása és
Báró Bánffy Dezső
miniszterelnöksége alatt

Hátul, az obeliszk negyedik oldalán a készítettöket örökítették meg:

Lónyay Sándor főispán,
Jobszty Gyula alispán közrehatása,
Káldy Gyula királyi főmérnök művezetése
mellett emelte a vármegye közönsége.

A táblák szövegének leírásában a legszembetűnőbb eltérés a fentebb ismertettektől a *Fővárosi Lapoknak* az avatás napján megjelent számában található. Az első oldaltáblán nem szerepel az *országos* szó. Az uralkodónak állított tábla szövege pedig így hangzott:

I. Ferencz József apostoli király
dicsőséges uralkodása
és br. Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt

Az alkotókat megörökítő tábla szövege pedig ez volt:

Lónyai Sándor főispán,
Jobszty Gyula alispán,
közrehatása
Káldy Gyula hiv. főmérnök
művezetése mellett
Bereg vármegye közönsége.
Készítette: Balduzzi.

Az *Ország-Világ* című lapban megjelent, az avatáskor készült felvételen az emlékmű kétlépcsős talapzata a föld szintjén áll. Később, valószínűleg valamilyen tereprendezés miatt, a talajszintből kiemelkedett alapozást földdel borították be, s így azt a hatást keltette, mintha a határkő egy kis halmon pózolna. Idő múltán a halmot gerendából ácsolt kerítéssel vették körül.

A második határkö- emlékmű avatása. Ország-Világ, 1896. augusztus 2.

Sajnos az emlékmű története a magyarság XX. századi sorstragédiájához hasonlóan nagyon kalandos. Az első világháború végén a vidék ebek harmincadjára jutott, a környező hatalmak prédájává vált. A békeszerződések értelmében a Vereckei-hágón egy teljesen új állapot alakult ki. A határmegállapító bizottság immáron két új állam – a nagyhatalmak által Trianonban összegyúrt Csehszlovákia, és az újra létrejött Lengyelország – határát jelölte itt ki. Az új államok jelképeivel igazi határkövek jelentek meg, és az országúton, a legmagasabb ponton határsorompót emeltek. Az emlékműtől és a sorompótól néhány méterre a cseh határőröknek házikó épült. A lengyel oldalon pedig kissé távolabb felépült a határ- és vámőrség háza. A millenniumi határkö- emlékművet – a magyarság jelképét – ekkor érte az első atrocitás. Az új cseh hatalom az emlékműről a címertáblát leverette. Ekkor jelent meg a címertábla helyén, két egymásba ágyazott kör alakú mélyedésben, egy pentagram (ötágú csillag), mely az emberi génusz, a szellemi teljesség, a nagy dolgok beteljesülésének ősi jelképe. Azt nem tudjuk, hogy ez 1896-ban a faragáskor került-e oda, és aztán fedték el a címeres táblával, vagy a cseh időben vésték fel. Később az obeliszk többi tábláját is leverték.

Fentebb már említettük, hogy dr. Ravasz István a Hadtörténeti Intézet és Múzeum megbízásából az 1990-es években a második vereckei határkő-emlékművel kapcsolatosan kutatásokat végzett. Sikerült rekonstruálnia az emlékmű tervrajzát, és összegyűjtenie több korabeli képet, személyes közlésből származó információt. Ő derítette ki, hogy a Kóródy-verset tartalmazó, összetört tábla darabjait a „hegyvidéki akció” idején létrejött alsóvereckei mintagazdaság vezetője, Rátz János magához vette. Amikor a cseh hatóságok nyomására el kellett hagynia az országot, a törött vereckei emléktáblát a ruhák közé elrejtve kimenekítette. A tábla darabjait összerakta, a hiányzó részeket újjakkal pótolta, és tölgyfakerebbe foglalva a Szatmár megyei Császlón lévő kúriájuk ékességévé tette.

A MILLENNIUMI HATÁRKŐ-EMLÉKMŰ ÚJJÁÉLEDESE ÉS AZ ORSZÁGZÁSZLÓ

1939-ben Csehszlovákia felbomlása után, március 17-én Magyarország birtokba vette jogos, elszakított tulajdonát, Kárpátalja maradék részét. A magyar honvédség a Vereckei-hágón helyreállította a történelmi Magyarország ezeréves határát. A magyar–lengyel határ a két sokat szenvedett, baráti népet újra szomszédként kapcsolta össze.

1881. szeptember 4. és 1896. július 20. után 1939. június 25-én volt Verecke harmadik nagy ünnepe. Igaz, az első „csupán” megyei volt, de híre Bereg határain túl, messze eljutott. A második viszont már, amint azt fentebb leírtuk, kétségtelenül országos jelentőségű volt. Az 1939-es ünnepség szintén országra szóló volt, színvonalát emelte József Ferenc királyi főherceg és Magdolna királyi főhercegnő, akik az ünnepség védnökei voltak, továbbá több neves hazai és lengyel méltóság jelenléte. Érdekes színfoltja volt az ünnepségnek, hogy Magdolna királyi hercegnőt a rutének gyönyörű, az ő nemzeti színeikkel díszített ruhával ajándékozták meg. A királyi hercegnő a teljes vereckei tartózkodása alatt ezt a ruhát viselte. Ünnepeles külsőségek között ekkor avatták fel Magyarország egyik legnevesebb Országzászlóját, a szépen megépített határátkelőhely kapuját és a millenniumi emlékmű helyreállított emléktábláját. Az Országzászlót a Hubertus Országos Magyar Vadászati Védegylet adományozta.

A *Vadászat-Halászat* című lap 1939. július 15-i száma terjedelmes, fényképekkel illusztrált cikkben számolt be az Országzászló-avatásról: „*Alsóvereckén lovasbandérium és a nemzeti viseletbe öltözött lányok és*

asszonyok élén Fenczik István dr., országszállási képviselő, Kárpátalja volt minisztere és a község vezető-sége fogadta vitéz József Ferenc dr. királyi herceget és az előkelő vendégsereget. – Fenczik István gyönyörű szavakkal üdvözölte magyar, majd ruszin nyelven Őfenségét, az ismét boldog és szabad Kárpátalja földjén a lakosság szívből jövő, zúgó éljenése mellett. [...]

Mire a határra érkezett a vendégsereg, már többezer főnyi tömeg – amelyhez többszáz lengyel is csatlakozott, nagyrészüik eredeti és pitoreszk lengyel nemzeti viseletben – várakozott reájuk a vendégek tiszteletére a lengyelek által felállított diadalkapu körül.”

Az ünnepség a 25. határ vadász-zászlóalj lekésze által celebrált táborig misével vette kezdetét. „A lelkiünk melyéig megrendülve, könnytől csillogó szemekkel, imádságos áhitattal néztük, ahogy az ezredéves emlék mellett a lengyel himnusz hangjaira méltóságteljesen felkúszik a lengyel földön álló hatalmas póznára a lengyel lobogó, amelyet a lengyel vadászok a testvéri együttérzés kifejezésésképpen ez alkalomból állítottak fel. Utána a magyar himnusz imádságos hangjai csendültek fel s ezek imájától kísérve, méltóságteljesen emelkedett a magasba a magyar oldalon az angyalos címerű szent magyar lobogó! [...] az ország zászló avató ünnepséget dr. Szádeczky-Kardoss Boldizsár, a Hubertus társelnöke magasszárnyalású beszéde nyitotta meg, aki a többek között ezeket mondotta:

– ... az ősi vereckei határon ismét ott leng a magyar zászló, hirdetve, hogy a magyar nemzetnek élete örök, mert szent rendeltetés fűzi őt e földhöz, megvédeni a kulturát s a keresztény eszméket minden támadás ellen, jöjjön az akármely világtáj felől.

[...] Nagy sikert aratott beszédét magyar és rutén nyelven mondotta el. [...]

Utána vitéz József Ferenc dr. királyi herceg örökbecsű beszédben világított rá – magyar és ruszin nyelven – a magyar és a magyar-orosz

Dr. Szádeczky Kardoss Boldozsár zászlóavató beszéde. A Vadászat-Halászat című lap nyomán.

testvériség századok óta fennálló valóságára; valamint a magyar és lengyel testvériségre, amely kell, hogy világító fároszként mutassa meg azt az utat, amelyen a jövőben a két büszke nemzetnek haladnia kell és ennek az útnak a végén a két testvérnemzetnek egymásra kell találania, hogy boldogok és megelégedettek lehessenek. [...]

Majd felkérte Földes Ella kisasszonyt, hogy a magyar haza földjéből helyezzen el röögöket az országzászló talapzatára, jelképére annak, hogy e magasztos ünnepen nemcsak mi élő magyarok, hanem dicső őseink és az itt porladozó hős magyarok is jelen vannak és helyezzen el a lengyel földből is dokumentálva a lengyel-magyar testvériséget.” – írta a vadászlap.

Ezt követően Kazmer Lubomirsky herceg a lengyel vadászok nevében szólalt fel, majd vitéz Csécsi-Nagy Imre nyugalmazott altábornagy, a Hubertus elnöke az Erekyés Országzászló Nagybizottság nevében felavatta az Országzászlót. Az ünnepség végén katonai díszszemlét tartottak. Vitéz József Ferenc dr. királyi herceg, vitéz Csécsi-Nagy Imre ny. altábornagy és Szűcs Gábor tábornok kíséretében ellépett a lengyel Podhalański hegyilövész-ezred egyik zászlóaljának díszszázada előtt. Leon Berbecki hadosztálytábornok, a fegyveres erők főszemléelője pedig a magyar határ vadász-zászlóalj díszszázada előtt lépett el.

A lengyelek által fából ácsolt határsorompó tulajdonképpen egy diadalkapu volt. Nyeregtetőzetét farkasfog mintázatú deszkaborítás szegélyezte. A tetőzet egyenlő szárú háromszöget formázó nyilasában a felkelő napot és sugarait utánzó motívum a két nép ébredését szimbolizálta. A magyar oldalon a napban a lengyel címer, alatta **ISTEN HOZOTT!** felirat, a lengyel oldalon pedig a két angyal által tartott magyar középcímer, alatta **WITAMY!** felirat volt olvasható. A diadalkapu két oldalán egy-egy 18 m-es országzászló árboc tört az ég felé. A magyar földön álló Országzászló talapzatán márványtábla hirdette:

**HUBERTUS ORSZ. MAGYAR
VADÁSZATI VÉDEGYLET
A HAZATÉRT
KÁRPÁTALJÁNAK
1939.**

A zászló őrzését a 25-ös határ vadászokra bízta, amiről a talapzaton egy másik márványtábla is tanúskodott:

**ÁTVESSZÜK – MEGŐRIZZÜK
– MEGTARTJUK.
A M. KIR. 25. HATÁRVADÁSZ
ZÁSZLÓALJ**

Az avatáskor a fölfelé kúszó sávokban piros-fehér-zöld színekkel festett árbochrúdra felvonták, majd félárbocra engedték a nagy magyar címeres Országzászlót. A lengyel nemzeti zászlót pedig a lengyel földön álló piros-fehér árboc csúcsára vonták fel.

Alsóvecke

Magyar-lengyel határ

Régi képeslap a szerző gyűjteményéből

A megcsúfított határkö- emlékművet is részlegesen felújították. A felújításkor a tereprendezés során a talapzat körüli halmot elbontották, s így az alapozás felső része láthatóvá vált. A Kóródy-verset tartalmazó, a Rátz család által önként felajánlott törött főtábla alapján nem márványból, mint az eredeti, hanem fémből dombornyomásos új tábla készült.

Matl Péter szobrászművész személyes közlése szerint az egyik oldaltábla a szovjet korszakban valamelyik vereckealji faluban, egy magánház udvarában, sárba taposva hevert. S ez öntöttvasból valószínűleg a frigyesfalvi vasgyárban készült. Bár a korabeli sajtóforrásokból nem derül ki, figyelembe véve a Matl által elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy 1939-ben mind a négy tábla felkerült a régi helyére.

Az avatásra az obeliszket és a Kóródy-verset tartalmazó, fémből öntött makett készült. Ezeket a legprominensebb vendégek emlékebe kapták. Az eseményről a vadász védegyelet a fényképeken kívül filmfelvételt is készített, melyet tagságuknak ünnepélyesen decemberben mutattak be.

A főherceg és kísérete látogatást tett Volócon is, ahol a vendégek tiszteletére adott díszelőadás után a főhercegnő 200 szegény sorsú ruszin kisgyermeknek ajándékokat adott át. Alsóvereckén pedig a település előjárói mellett a magyaros ruhába öltözött Popovics Évike, a jegyző leánya kis köszöntővel és virágcsokorral üdvözölte a királyi herceget és feleségét. Egyébként az akkori kisleány, ma Szimocskóné Popovics Éva, hiteles tanúja az eseménynek.

A főherceg és a kis Évike. Szimocskóné Popovics Éva gyűjteményéből

Folytatása folyóiratunk következő számában.

DALMAY ÁRPÁD

EMLÉKTÁBLÁK ŐRZIK A MÚLTAT

A Beregszászért Alapítványt 1992-ben hozta létre néhai dr. Benda Mária és Pazar Tibor. Alapítványunk fő célja a Beregszászban, az egykori Beregszászi járásban, de tágabb értelemben a történelmi Bereg vármegye kárpátaljai területén élő magyarság nemzeti önazonosság-tudatának erősítése. Ezt az iskolák, óvodák, könyvtárak magyar nyelvű könyvekkel való támogatásán kívül elsősorban emlékjelek létrehozásával igyekszünk elérni. Az utóbbi évtizedben Beregszászban két emlékművet (a római katolikus temetőben az ismeretlen helyen nyugvó 1848–49-es honvédek emlékoszlopát és a Kishegy lábánál a beregszászi süvegcsúcs emlékművét), három mellszobrot (Szent Istvánét, dr. Linner Bertalanét és Esze Tamását), továbbá Beregszászban, a közeli falvakban és Szolyván mintegy harminc emléktáblát állíttattunk. Az anyaországban is avattunk beregszászi vonatkozású emléktáblákat: a Pest megyei Nyáregyházán Fedák Sáriét, Tarpán a Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumét, Szabolcsbákán vitéz Ortutay Zsuzsáét.

Székhelyünk 2010 óta Nyíregyházán van. 2019-ben a a Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Közgyűlés a civil kapcsolatok kialakítása és elmélyítése terén kifejtett eredményes tevékenységünk elismeréseként Szentpétery Zsigmond kitüntető díjat adományozott a Beregszászért Alapítványnak.

Ebben az évben nyolc emléktáblát ajándékoztunk Beregszásznak, Beregsomnak, Bátyúnak, Egernek és Szabolcsbákának. A sort a június 4-én a beregszászi Európa–Magyar Ház udvarán felavatott emléktábla nyitotta meg. A Trianon előtti Magyarország bronz címerével díszített táblára Orbán Viktor miniszterelnökünkötől vett idézetet vésettünk: *„Határa csak az országnak van, a nemzetnek nincs!”* Idézek a felavatási ünnepségen elhangzott beszédből: *„Alapítványunk eme új, immár sokadik beregszászi emléktáblája hármasságként emlékeztet a trianoni gyászos diktátumra, amikor is ezeréves hazánkat igazságtalanul és törvénytelenül, drasztikusan feldarabolták. Igazságtalanul, mert nem a nyelvhatáron húzták meg az új határokat, törvénytelenül, mert az úgynevezett béketárgyalásra nem hívták meg Magyarországot küldöttségét. Június 4. tehát nemzeti gyásznap. Más-*

részt az Országgyűlés 2010. május 31-én arról határozott, hogy ez a nap a nemzeti összetartozás napja, az erről szóló törvény elfogadásával nyilvánította: »a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme.« Megvalósult ezzel az illyési »Haza a magasban«! 2019-ben pedig az Országgyűlés újabb határozatot fogadott el, mellyel »a történelmi Magyarország területét szétdaraboló és a magyar nemzet harmadát idegen államok fennhatósága alá szorító, 1920. június 4-én aláírt békediktátum 100. évfordulójára emlékezve« a 2020-as esztendőt a Nemzeti összetartozás évének nyilvánította. A nemzetet ért példátlan sorscsapás, az újkori történelem egyik legnagyobb tragédiája ellenére megmaradtunk, s 2010 óta az ország egyre jobb eredményeket ér el, a szakadék széléről visszatért a fejlődés útjára.”

Júliusban az egri Dsida Jenő Baráti Kör korábbi gesztusát viszonztuk: egri barátaink hozzájárultak 2017-ben a költőnek a beregszászi Bethlen Gábor Gimnázium épületén elhelyezett emléktáblája létrehozásához, amelyet abból az alkalomból állítottunk, hogy száz évvel korábban Dsida Jenő a beregszászi főgimnázium diákja volt. Most a beregszászi dombormű másolata (Pálffy Árpád csíkszeredai szobrász alkotása) került az egrieknek ajándékozott emléktáblára a Baráti Kör alapítója, dr. Lisztóczy László 80. születésnapjára. Az emléktáblán ez a szép Dsida-idézet olvasható: „Nincs más testvérem, csak magyar / Ha virrasztok, miatta állok poszton / csak tőle kérek kenyeret, s csak ő / kivel a kenyeret megosztom.”

Augusztus 6-án Beregsomban avatták fel Kecskés Béla költő emléktábláját születésének 80. évfordulóján. A táblán a költő verséből vett idézet olvasható: „Menj te csak, menj innen máshová, / engem gyökér köt ide...” Az emléktáblát a községi könyvtárnak, egyúttal pedig a község lakosságának ajándékoztuk. Bronz domborműve Lengyel Tibor nyíregyházi szobrász alkotása. Itt is idézek a felolvasott beszédemből: „Öröm és megtiszteltetés a Beregszászért Alapítvány számára, hogy egy éven belül immár a második emléktáblát ajándékozhatja Beregsom magyarságának: Sütő Kálmán költő után egy újabb helyi költőt, Kecskés Bélát. Ez a község megérdemli, mert költőket, írókat termő, szülő közösség. Hisz a két említett személyen kívül Balogh Balázs és Somi Nagy Zoltán is ide kötődik. Ki tudja, a mostani fiatalok közül hánynak van még költői, írói, művészi vénája? Biztosan akadnak olyanok szép számmal. Ha volna valamilyen rangsor vagy kimutatás az egy

főre jutó írókról, költőkről, Beregsom bizonyára dobogós helyen szerepelne, s nemcsak Kárpátalján, de talán az egész magyar nyelvterületen... Fogadják szeretettel alapítványunk ajándékát, őrizték a falu híres szülötteinek emlékét, ne hagyják feledésbe merülni a magyar múltat, mert csak így lesz magyar jövőjük is. Különösen fontos, hogy a fiatalabb nemzedékek megismerjék azokat az értékeket, amelyeket e község nagyjai, de más lakosai is megteremtettek, folytassák a hagyományt, tartsák meg magyar azonosság tudatukat, legyenek büszkék a múltra, építsék a jelent és a jövőt.”

Szeptember 23-án a Beregszászi Kossuth Lajos Líceum udvari épületének falán avattak emléktáblát a szabadságharc vezéregyénisége születésének 219. évfordulója alkalmából. A Kossuth-domborművel díszített tábla is alapítványunk ajándéka.

A sorban két emléktáblánk következett: október 21-én avatták fel Bátyúban a művészeti iskola homlokzatán a községben száz évvel ezelőtt született Garanyi József festőművész, Beregszászban pedig az Európa–Magyar Ház udvarán Petróci Iván ruszin költő és műfordító emléktábláját. A bátyúi emléktáblára hat éve elhunyt kiváló keramikusunk, szobrászunk és éremművészünk, Ortutay Zsuzsa által készített dombormű került, amely a 2015-ben elhelyezett beregszászi Garanyi-emléktábla reliefszerű másolata. Ez immár a második emléktáblánk, amelyet a községnek ajándékoztunk: 2016-ban halálának 5. évfordulóján Bagu Balázs domborműves emléktáblája került a helyi könyvtár falára. Annak bronz domborműve Balogh Géza nyíregyházi szobrász alkotása. Egy rövid idézet a beszédemből: „*Úgy gondolom, hogy történelmünk, irodalmi és művészeti múltunk ismerete nemcsak a magyarok számára fontos, hanem az itt élő ukránok, oroszok számára is, ha már lakóhelyüknek választották a vidékünket. Bizom benne, hogy az ő elismerésüket, tiszteletüket is kiváltják ezek az emlékjelek, hozzájárul a különböző nemzetiségű polgárok békés együttéléséhez, egymás kölcsönös tiszteletéhez.*”

Az idén történelmet írtunk: felavatásra került az első nem magyar személy emléktáblája. Bár Petróci Iván ezer szállal kötődik a magyarsághoz, irodalmunkhoz, hisz számos költőnk – hogy csak néhányat említsek: Petőfi Sándor, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Babits Mihály, Illyés Gyula, a kortársak közül Bari Károly, Veres Miklós – verseit fordította ukránra. Az ő fordításában jutott el az ukrán olvasóhoz Radnóti Miklós *Bori notesze* és Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye. Kárpátaljai költőink közül Balla D. Károly és Füzesi Magda verseiből jelentetett meg ukrán

nyelvű kötetet. A Magyar Írószövetség Illyés Gyula-díjával kitüntetett költő bronz reliefjét Balogh Géza készítette. Az emléktáblán Petróci Iván utolsó, *Búcsúdal* című, ruszinul írt versének két sora olvasható: „Я для вас, русины мои жив, / И для вас я уйдам свої сили...” (A Kárpátaljai Hírmondó 2016. márciusi számában közölt fordításomban ez magyarul így hangzik: „Ruszinjaim, éltetek éltém, / Minden áldásom csak reátok száll.”) A további szöveg magyar nyelvű. Az emléktábla létrehozását a budapesti Fővárosi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat is támogatta. Idézet a beszédemből:

„Szinte lehetetlen felsorolni érdemeit, a ruszin nyelv újjáélesztéséért és a ruszin nemzet elfogadtatásáért folytatott küzdelméért, a magyar irodalom népszerűsítése érdekében végzett jelentős munkásságát. Halála nagy veszteség volt mind a magyar, mind a ruszin irodalom számára. Talán jelképes, hogy legkedvesebb magyar költője, Petőfi Sándor születésnapján, január 1-jén hagyott itt minket 2016-ban, 71 évesen.”

November 12-én, halála 6. évfordulójának napján avattuk fel a Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei Szabolcsbákán vitéz Ortutay Zsuzsa egy évvel korábban elhelyezett emléktábláját. A karantén miatt csak most kerülhetett rá sor. Az emléktábla bronz domborműve Román János Pál fiatal ungvári szobrász alkotása. A faluházán látható alkotás létrejöttét a községi önkormányzat is támogatta.

November 19-én a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma keretében került elhelyezésre a beregszászi Európa–Magyar Ház udvarán Benda Kálmán emléktáblája. Az országgyűlés felsőházi tagjának, a város mártírjának, a szovjet hatalom első beregszászi közismert áldozatának bronz domborművét Lengyel Tibor készítette el. Az emléktábla elkészítéséhez hozzájárult a nyíregyházi Periférián Alapítvány is. Benda Kálmánról kicsit részletesebben, mert többen, főleg a magyarországiak, összetévesztik az azonos nevű történésszel. 1883. február 5-én Beregszászban született. Főhadnagyként harcolt az első világháborúban az orosz és román fronton. Signum Laudis kitüntetést és német II. osztályú vaskeresztet kapott. A Bereg megyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat főmérnöke, majd igazgatója volt. Ő kezdeményezte még a 30-as években a Vérke szabályozását, és az ő irányítása alatt készült el a várost kettészelő, fehér terméskővel kikövezett folyómeder. A cseh uralom éveiben elnöke volt a Podkarpatská Rusi (azaz Kárpátaljai) Magyar Kultúregyesületnek, a Bereg megyei Kaszinónak, részt vett a Csehszlovákiában működő Egyesült Magyar Párt munkájában, a Tiszaháti Magyar Fogyasztási Szövetkezet, a Tiszaháti Magyar Bank, a Ma-

gyar Internátus Egyesület megszervezésében. Beregszász visszatérése után 1939-ben beválasztották Bereg vármegye közigazgatási és törvényhatósági bizottságába, a megye negyedmagával az Országgyűlés felsőházába delegálta. 1944 novemberében a szovjet hatóságok 62 éves korában letartóztatták, elhurcolták, haditörvényszék elé állították, és 1945. január 25-én Ungváron koholt vád alapján kivégezték. Beregszászi házat elkobozták, családja pedig kénytelen volt elhagyni szülővárosát, és Magyarországra menekült. Ismét egy részlet az avatóbeszédemből: „Vigyázzanak az emléktáblára, őrizzék meg a szovjet rendszer első közismert beregszászi áldozatának, városunk vértanújának emlékét, mert a múlt nagyjait, történéseit ismerni kell, s ahogy a holokausztnak nem merülhet feledésbe, ugyanúgy örök mementó marad a megszálló szovjet hatóság nemzetünk ellen Kárpátalján is elkövetett gátlatlansága! Babits Mihály írta: »Múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe.« Figyelmeztesse ez az emléktábla a mindenkori hatalmat arra is, hogy a koncepciók pereke, a mondvacsinált hazugságok és rágalomok ideje a Szovjetunió szétesésével egyszer s mindenkorra lejárt!”

2021. évi utolsó emléktáblánk gróf Széchenyi István születésének 230. évfordulójára készült. Elképzelésünk szerint a beregszászi Kubowich-palota Széchenyi utcai homlokzatára kerül. A nagyméretű, gyönyörű bronz dombormű Nagy Lajos Imre nyíregyházi szobrászművész (ő készítette el Szent István-szobrunkat) alkotása és ajándéka a Beregszászéért Alapítványnak. Az emléktáblán a „legnagyobb magyar” aláírása látható gravírozva.

Már a jövő évi terveinken dolgozunk. 775 évvel ezelőtt, 1247. december 25-én adott városi rangot Lampertházának (ahogy akkor Beregszászt hívták) IV. Béla királyunk. Mellszobra már készül Lengyel Tibor műtermében. 90 évvel ezelőtt született Schober Ottó, 120 évvel ezelőtt fejezte be Huszka Jenő Fedák Sári vendégeként Beregszászban *Bob herceg* című operettjét, 200 éve született gróf Lónyay Menyhért, 80 évvel ezelőtt avatták fel a beregszászi első világháborús hősi emlékművet, amely három év múlva a szovjet barbarizmus áldozatául esett, kövei a „felszabadítók” obeliszkjébe kerültek. Természetesen várjuk alapítványunk baráti köre és tanácsadó testülete tagjainak, de másoknak is a javaslatait. Munkánk, mint arról fentebb már szó volt, nem merül ki emlékjelek állításában, hisz eddig már több ezer könyvet, milliós értékben orvosi műszereket és egyéb hasznos tárgyakat ajándékoztunk beregszászi és környékbeli intézményeknek.

DUPKA GYÖRGY

KÁRPÁTALJAI NŐK A GUPVI- ÉS GULÁG-TÁBOROKBAN

(FOLYTATÁS, VIII. FEJEZET)

MAGYAR RABNŐK A KAUKÁZUSBAN

A kegyeleti és kutatóút csoportunkkal¹ a csecsenföldi *Groznij* területén, az *Andrejvszki völgy* körzetében folytattuk. A két expedíció tapasztalatairól, eredményeiről többek között a *Makkosjánosiban* rendezett nemzetközi emlékkonferencián is beszámoltunk, az elhangzott előadások anyagát könyv alakban is kiadtuk.²

PÉCS KÖRNYÉKI NÉMET LÁNYOK, ASSZONYOK GROZNIJBAN

Larszanov Hamzat csecsen történész és újságíró volt a kalauzunk, aki sokat mesélt őseiről, a bátor és harcias csecsen népről, akik a Dagesztánban élő népcsoportokkal vannak közelebbi rokonságban, azonban minket, magyarokat is egykori kaukázusi testvérnépként üdvözölt.

¹ A 2016. augusztus 15–27. közötti emlékút tagjai voltak: **dr. Szilágyi Péter Ferenc**, a Miniszterelnökség helyettes államtitkára, **Szári Norbert Gergely**, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatala kutatója, **Csornay Boldizsár László**, a pécsi Janus Pannonius Múzeum igazgatója és **Walterné Müller Judit** igazgatóhelyettes, **Dr. Bognár Zalán** történész (Károli Gáspár Református Egyetem docense) és felesége, **Dr. Bognár Zalán** pedagógus, **dr. Dupka György** GULÁG-GUPVI kutató, **Varga László**, a balmazújvárosi Veres Péter Kulturális Központ művelődésszervezője, **Csehily József**, a pécsi Ruszin Nemzetiségi Önkormányzat elnöke, **Magasi Ágnes** és **Yazhyan Tereziya**, a Pécsi Magyar-Orosz Társaság tolmácsai, **Gaskó Gábor**, a Magyar Azeri Társaság (Hunaz Kft) képviselője, a pécsi Német Kör képviselőjében **Matkovits-Kretz Eleonóra** elnök, **Schmidt Antal** alelnök, **Szorrené Matkovits Nóra Vanda**, **Dmitrienko (Belasic) Anna**, **Rozsnyai Ilona**, **Schmidt Norbert**, **Bán Ilona**, **Németh György Éva** dokumentumfilm-forgató, **Kampfli József** budapesti szobrászművész (az apja a kutaiszi munkatáborban robotolt), valamint a nagykozári **dr. Horváth Katalin** ügyvéd, a dabasi **Molnár József** a motoros emléktúrák szervezője. Utunkat a Magyar Televízió stábjá képviselőjében **Noll Katalin** szerkesztőriporter és **Szűcs Tamás Ádám** MTVA-szakértő örökítette meg.

² *A Kárpát-medencéből elhurcolt magyar és német rabok nyomában Orosz földön és Kaukázus országában.* Nemzetközi emlékkonferencia anyagai, Makkosjánosi, 2016. november 18. Szerkesztette: dr. DUPKA György, dr. ZUBÁNICS László. Kárpátaljai Magyar Könyvek 256. Szolvyvai Emlékparkbizottság-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017.

Tárolt változat: http://kmmi.org.ua/books?menu_id=9&submenu_id=26&book_id=538

Elkísérte a csoportunkat az 1702. munkászászlóalj temetőjébe, melyet Groznij Sztaropromislovi kerületében hoztak létre. Ennek négyszögében 120 (122?) internált sírja van, ahol egy magyar és 119 német nemzetiségű magyar állampolgárt földeltek el. A Vojennij Memorial Társaság az 1702. munkászászlóalj archívumából 5 levéltári iratot küldött meg, ezek alapján rekonstruálható a rabtemetőben fellelhető sírok elhelyezkedése, száma.

Az **E. Piljájev**, a Vojennij Memorial Társaság vezérigazgatója által küldött levéltári okmányok szerint Csecsenföldön, illetve Groznijban és környékén 1945–1949 között összesen 2 hadifogoly-főtábor 4 lágerrészlege és 2 r/b, internáltak munkászászlóalja végzett jóvátételi munkát. Az említett lágerrészlegek 7 temetőt nyitottak, ahol 358, főleg magyar hadifoglyot, internáltak, köztük „vengerkákat”, illetve magyar nőket is temettek el.

A későbbiekben ezeket a temetőket, a lágerrészlegeket likvidálták, amelyeknek – a helyi lakosság segítő irányításával – csak a nyomait tudtuk felfedezni. Az elhunytak névsorával, amelyet nem kaptuk meg, a Vojennij Memorial Társaság rendelkezik.

A sokat publikált archív felvételt és a témához kapcsolódó dokumentumokat **Walterné Müller Judit**, a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum) igazgató-helyettese elhozta magával, és a feltételezett magyar rabok sírhelyén elhangzott emlékbeszédét más hasonló iratokkal is illusztrálta. Többek között elmondta, hogy ez a téma a pécsi múzeumban is 40 évig tabu volt, szinte az utolsó pillanatban kezdeményezték a feltárást, és egy kiállítás keretében mutatták be a túlélők közreműködésével összegyűjtött dokumentumokat.

Ebből a gyűjtésből emelte ki a lejjebb látható, Groznijban készült csoportképet, és fűzte hozzá az alábbi történetet: *„hogyan hány ártatlan fiatal lányt, családanyát, fiút, férfit hurcoltak el Magyarországról több éves «jóvátételi munkára», pontosan ma sem tudni, de mintegy hatvanezer sorsról beszélhetünk. Mintegy felül jeltelen sírban nyugszik az akkori Szovjetunió munkatáborai közelében. Az át- és kitelepítések, a vagyonekobbzások még további százazereket érintettek. «Bűnük» az volt, hogy ahhoz a német nemzetiséghez tartoztak, amelynek nevében oly sok bűnt elkövettek a II. világháborúban. De azok mások voltak, nem ők, akiket kollektíven tettek felelőssé mások tetteiért.»* Kitért arra is, hogy a megsárgult felvétel olyan élettörténeti anyag, egyben bizonyíték is, amely igazolja, hogy a Pécs környéki német lányok itt, a csecsenföldi Groznijban, az Andrejevszki völgyben robotoltak.

*A Kárpát-medence-szerte ismertté vált archív felvétel.
Csecsenföld, Groznij, Starij Promislov városrész, az 1701. számú munkásszólalóban dolgozó Pécs környéki német lányok, asszonyok.
A felvétel 1946. április 8-án készült (W. Müller Judit gyűjtéséből)*

A felvételen baloldalt **Arnold Mária, Maris** néni³ ül, mellette nővére, **Rézi néni**,⁴ akinek négyéves kislányát, Annát kellett otthon hagynia. Őt ez idő alatt apai nagyszülei nevelték. Az **Arnold-nővérek Groznijban** együtt voltak másfél évig, aztán az „erősebb” Maris nénit mintegy 40 falubeli társával együtt tovább vitték az **Urál** környékére, **Baskiriába**. A testvérek egymásról semmit sem tudtak ettől fogva, de a sors úgy hozta, hogy három nap különbséggel, 1948 júliusában mindketten hazatértek. A képen látható lányok, asszonyok közül – a 2013. április 11-i állapot szerint – már csak ők ketten élnek.⁵

Matkovits-Kretz Eleonóra édesanyja az **Arnold-nővérekkel** együtt dolgozott a grozniji üvegyárban, amely akkor a térség legnagyobb zöldség-konzervgyárához tartozott. A túlélőktől azt is tudjuk, hogy a hibás üvegeket néha megkapták, és eladhatták a piacon.

Arnold Teréz adatközlőtől került lejegyzésre az alábbi szomorú történet is, amely 1948 májusában esett meg. Az elhurcolt nők és férfiak között néha barátság és szerelem is szövődött. Volt például egy eset, mikor az egyik lánytársuk gyermeket várt a szintén elhurcolt tolmácsuktól. Ő mondta neki, hogy várjon rá otthon, ha ő is hazajön, feleségül veszi. Közben megszületett a kislányuk, de az asszony nem várt tovább, máshoz ment. A férfi viszont brutális módon meggyilkolta a szerencsétlen asszonyt, elvágta a torkát, és az akkor egy-két éves kislányt mellé fektette. A kislány sírására végül is a szomszédok jöttek át, de addigra szegény asszony már elvérzett.

³ **Arnold Mária, Maris néni** (Schraub Györgyné) Mecseknádasdon született (régebben Püspöknádasd) 1925.11.22-én.

⁴ **Arnold Teréz, Rézi néni** Mecseknádasdon született (régebben Püspöknádasd) 1919.12.12-én. Férje után: Schramm Jánosné.

⁵ **Walterné Müller Judit** közlése szerint az összegyűjtött élettörténetek hangyaga – néhányuk német dialektusban –, valamint a kamarakiállítás fotóanyaga a Baranya Megyei Múzeumok Janus Pannonius Múzeumában rendelkezésre állnak. Várják, hogy az utódok további kutatásokkal tisztulegjenek az elmesélt és az elmesélni már nem tudott sorsok előtt. Ezt irtuk, nekik, de nekünk is szól. Hogy ilyet soha többé ne lehessen. Senkivel és sehol(...) in: Több, mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a II. világháború után baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető, felelős szerkesztő Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 5. old. Lásd még: **Idegen ég alatt... Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszermunkán címmel nyílt kiállítás 2016. szeptember 8-án a Balassi Intézet – Párizsi Magyar Intézetben.** A tárlat 2016. október 13-ig volt megtekinthető a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága szervezésében. In: <http://www.balassintezet.hu/hu/esemenyek/1760-idegen-eg-alatt-ki-allitas-parisz/>. Magyar és német katalógus: **Idegen ég alatt – orosz földön meggyötörve. Elhurcolt magyarországi fiatalok szovjet kényszermunkán, 1944-1949 – Málénkij robot 70 – A kiállítás és a kiadvány anyagát gyűjtötte: W. Müller Judit. Janus Pannonius Múzeum, 2016.** Lásd még: Bognár Zalán-W. Müller Judit: A 0060-as parancs. A német származású indokával Magyarországról elhurcolt története. Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2017.

A kislányt az édesanyja testvére, a „nénije” nevelte fel, ő látható a kép jobb szélén. A „kislány” később tanár lett, két fia van.

Az embertelen mobilizálási akció folytán **Arnold Máriát**⁶ Mecseknádasról Pécsváradra vitték, majd onnan gyalog ment Pécsre, a Lakits-laktanyába. 14 napi várakozás után sorstársaival együtt bevagonírozták. Péctől majd egy hónapig tartott az út Groznijig. Mint elmondta: „*már a vagonokban sokan meghaltak. Köztük volt a későbbi vőm édesapja is, akiről mondják, hogy hastífuszban halt meg az odaúton. A vőm ekkor még csak kétéves volt.*

Este érkeztünk meg, gyertyával világítottak az oroszok. Minket egy dombtetőn lévő nagy házban szállásoltak el, borzalmas volt a hideg. Ablak, ajtó, WC nem is volt az épületben, azokat később tették be. Csak a négy fal. Megint megszármoltak bennünket az oroszok, negyven fő egy szobába. Lent a férfiak, fent az emeleten a nők voltak elhelyezve. Később már állítottak egy kályhát is, akkor tudtunk kicsit fűteni. Reggel hatkor kellett mennünk a napi élelmünkért, egy kis darab, mintegy 60 dkg fekete kenyeret és egy-egy liter levest kaptunk reggel és este, néha kis káposztát. Ezt kellett egész napra beosztanunk. Én sokszor már ahogy mentem fel a lépcsőn, megettem a napi kenyéradagomat. Oly gyenge voltam, hogy néha alig bírtam felmenni. Muszáj volt menni kéregetni a közeli faluba, különben nem bírtam volna ki. Adtak volna nekünk azok az emberek, de maguknak sem volt semmijük, néha mégis kaptunk kis krumplit, kenyeret tőlük.

Jó egy év múlva, 1946-ban a kicsit erősebbeket, így engemet is, tovább vittek vonattal az Urálba...”⁷

A testvérpárt elszakították egymástól. **Arnold Teréz** hűgát Baskíriába vitték. Ő itt maradt a baranyaiak egy részével Groznijban, és szintén megtapasztalta, hogy a helyiek is nagyon szegények voltak. A víz is olajos volt ezen a vidéken, télen a havat olvasztották fel, azt itták. Sokszor járványos betegségekben szenvedtek. Visszaemlékezése szerint „*vasárnaponként nem kellett mennünk dolgozni. Akkor az volt a «munkánk», hogy egymás tetveit leszedjük, merthogy tisztálkodni nem nagyon tudtunk. Megvarrtuk a ruháinkat, beszélgettünk és imádkoztunk.*”⁸

Más túlélők is közölték, hogy a munkatáborokban egyetlen vigaszuk a hazagondolás mellett a közös könyörgés volt az Úrhoz:

⁶ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 160-163. old.

⁷ A testvérpár. In: Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a II. világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető, felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 15. old.

⁸ Uo. 15. old.

„Édes Istenem, ne hagyd, hogy elveszünk,
Hogy hazátlanok legyünk az idegenben,
Uram, segíts minket a szükségben,
Adj nekünk hajlékot és mindennapi kenyeret,
Uram, szánj meg minket, és irgalmazz
Nekünk, bűntelen szegényeknek.
Mindent elvettek tőlünk,
Boldogságunk és örömünk elszállt.
Uram, add vissza nekünk hazánkat...”⁹

Az imádságot az asszonyok együtt, mondatról mondatra rakták össze a táborban, aztán németül naponta elmondták a szöveget.

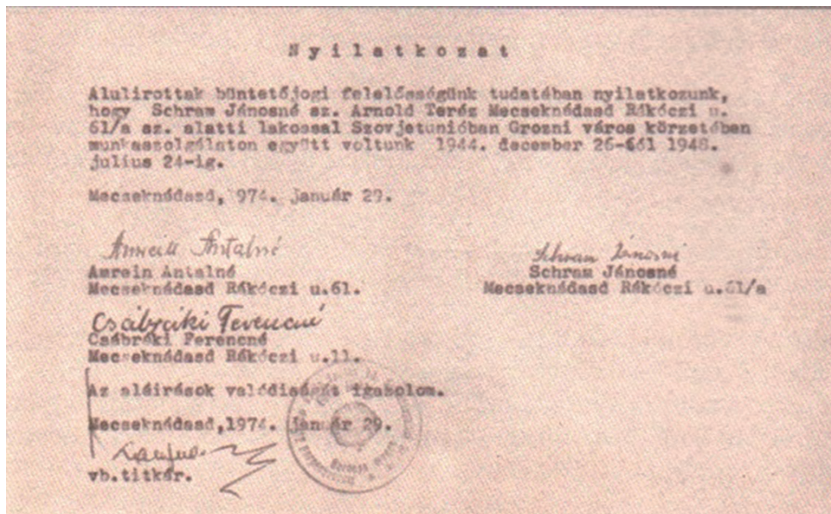
A nők itt is jobban vigyáztak egymásra, fegyelmettebbek voltak, mint a férfiak, akik közül többen különböző szenvedélyeknek éltek, emiatt legyengültek, hamarosan elhunytak. **Arnold Teréz** visszaemlékezése¹⁰ szerint Groznijban „Sok férfi eladta a kenyerét, és annak az árán nemcsak cigarettát vettek, hanem «olajlepényt» (napraforgóból sajtolás után maradt massa) is. Teljesen megbódultak tőle, sokan meg is haltak így. Akkor minden nap jött egy teherautó, és elvitte a halottakat. Télen a nagy fagyban nem is tudtak sírt ásni, csak úgy elkapták őket.

Mikor az Andrejevszki lágerben voltunk, az egyik társunknak született egy kislánya egy ottani magyar férfitől. Egyszer csak jött egy ottani orosz házaspár, mondták, hogy hallották, született itt egy kislány, és ők elvinnék őt. Mondták, hogy akár minden nap jöhet az anya megnézni, hogy mi van a gyerekekkel, megadták a címet is. De hát a táborból nem volt szabad senkinek csak úgy kimenni. Néhány hónap múlva ők hozták el a kisgyereket, olyan volt, mint egy grófkisasszony. Babakocsiban, szép ruhában, jól tápláltan hozták. Ott nálunk nem kapott mást szegényke, csak teát...”

⁹ Rózi néni. In: Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a II. világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében.

Kiállításvezető, felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 24. old.

¹⁰ A testvérpár. In: Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető, felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 15-16. old.

Nyilatkozat arról, hogy Schramm Jánosné Arnold Teréz Groznijban „munkaszolgálaton” volt (W. Müller Judit gyűjtéséből).

Arnold Teréz Schramm Jánosné fennmaradt, 1972. január 29-én keltezett egyik *Nyilatkozata* szerint 1944. december 26-tól 1948. július 24-ig „Grozni város körzetében munkaszolgálaton együtt volt” **Anrein Antalné** és **Csábráki Ferencné** mecseknádasdi asszonyokkal. Az aláírások valóságát Mecseknádasd vb-titkára igazolta.

Adatunk van arról is, hogy az egyik legfiatalabb mecseknádasdi elhurcolt a 17. életévét épphogy betöltő **Pálfi Borbála**, későbbi nevén **Elblinger Istvánné**,¹¹ azaz **Vávi néni**, akinek a szülőfalujából 104 nőt és mintegy 30 férfit vittek el.¹² A püspöklakiak között is volt egy 17 éves lány **Ulrich Ádámné** (1927) személyében.¹³ Mindketten közel öt évet töltöttek Szibériában, ebből egy nem kerek évet a Groznij környéki *Staropromislavban* létrehozott lágerben dolgoztak le. A fentebbi lányokéhoz hasonló **Pálfi Borbála** története is: „Az oroszok 18 éven felüli lányokat, nőket kértek «jótételteli» munkához. Én épp három hete töltöttem be a 17. évemet, de mégis fent voltam a listán. A gyülekezőhelyen egy falusi előljáró mondta, hogy ezt a Pálfi-lányt otthon

¹¹ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 168-171. old.

¹² „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 168. old.

¹³ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 168-171. old.

kéne hagyni, még nagyon fiatal. Akkor a jegyző azt válaszolta, hogy ahol ott van a négy Pálfi-fiú, oda mehet a lány is. Pécsen a Lakits-laktanyában a felvételnél lévő ember is összecsapta a kezét, és azt mondta, hogy Jézus Máriám, megbolondultak, hogy lehet ilyen gyerekeket elküldeni? Egy éjszakát töltöttünk a bajai erdőben a hóban, jégben toporogva. Akkor odajött egy magas rangú orosz tiszt a tolmáccsal, ők előzőleg Nádason voltak elszállásolva. Nagyon jó emberek voltak. Kerestek engem és egy másik fiatal lányt, felajánlották nekünk, hogy adnak egy papírt, menjünk haza, mert innen mindenkit Oroszországba szállítanak. De mi nem mertünk elmenni, mert mindenhol fegyveres orosz katonák voltak, féltünk, hogy lelőnek minket, és azzal kész. Csak kapaszkodtunk egymásba, és nem mertünk elmenni. Így mi is Oroszországba (Groznyjba–szerk.) kerültünk.

Egy év után többünket tovább vittek Stari Promislavból a szibériai táborba. Eleinte ezt nem is hittük el, azt gondoltuk, most megint külön válogatják a betegeket és az egészségeseket. Az út felénél már rájöttünk, hogy tényleg Szibériába visznek minket...¹⁴

Otterbein Józsefné¹⁵ (1921, lakhely: Olasz, akkori lakhely: Berkesd) elmondása szerint a láger vegyes volt, a férfiakat külön barakkban helyezték el. Életveszélyes volt a vécé, aki nem vigyázott, az beleesett, és ott maradt örökre, egy ember közülük belecsúszott, nem tudták megmenteni. Tisztálkodási lehetőség csak egy hónapban egyszer volt. Egy hatalmas termetű goromba nő őrizte a kaput, a barakkokat szögesdróttal vették körül. Negyven fokos télidőben pufajkaruhát, szőröcsizmát kaptak. Akit a lopáson az örök rajtakaptak, azt a karcerbe zárták. A tavasz beálltaig többen örökre eltávoztak. Például Pécsváradról egy anya két lányát ide kísérte, nem bírta a munkát, meghalt. Másfél évet voltak itt, miközben árkokat ástak víz-, olaj- és gázvezetéknek. Utána az Urálba kerültek.

Megerősítést nyert az is, hogy nem a nők, hanem a férfiak körében aratott legnagyobb mértékben a halál. Például a Donyec-medencei szénbányákból hazatért **Schauermann Menyhértné** (1923, lakhely: Pécs, akkori lakhely:

¹⁴ *Vávi néni*. In: Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető, felelős szerkesztő: WALTERNÉ MÜLLER Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 25. old.

¹⁵ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” *Magyarországi németek szovjet kényszer munkán 1944/1945-1949*. „Malenkij robot” interjúkötet. Szerkesztette: MÁRKUS Beáta. Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2013. 65-74. o. A továbbiakban: „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...”

Hidas) a pécsi bevagonírozásnál látta utoljára édesapját, őket kiszállították Dnyepropetrovszkban, apját „tovább vitték Groznijba. Ott halt meg mingyárt az első évben.”¹⁶

Perlaki Anna (1926, lakhely: Maráza) elmondása szerint még Pécsen kaptak olyan injekciót, hogy „a menstruáció maradjon el. Nagyon sokan megzavarodtak... Én 18 éves voltam akkor, a nagynéni 21 és az édesapám 42. Ő az Urálba került ki, és meg is halt. (...) Groznijig mentünk.”¹⁷ Ő is a fentebb említett, dombon lévő kaszárnyaépületbe került. A helyi kolhozban dolgoztak, egy konyhakertben. Ott is mindenkinek volt egy száma, a nyakukban lógott, és így szólították őket: 44, 144, 544. Mire Groznijba értek, a transzport fele meghalt. A legtöbben 1945–1946-ban haltak meg. Szerinte ez a két év kriminális volt, mert éhen haltak a népek, gyilkolt a malária és a tifusz is. Az ő esetében levelet írni nem lehetett, 1948-ban ért haza.

Schulz Ferdinándné Koch Mária¹⁸ (1925, lakhely: Mecseknádasd, akkor Püspöknádasd) a grozniji olajtárolókat ért bombatámadás következtében lerombolt tégláépületek romeltakarításával három hónapon át foglalkozott, nyáron a fentebb említett kolhozban dolgozott, mindkét lába baleset következtében tört itt el, 11 hónapig volt a kórházban, majd rokkanttá nyilvánították, és 1948. június 4-én hazajött.

Nagy szerencséje volt **Hauszmann Péternének**¹⁹ (1916, lakhely: Újpetre), aki 28 évesen került 10 Újpetrére való nővel együtt Groznijba. Egy év leforgása alatt a kimerítő sáncásás és más fizikai munkák ledöntötték a lábáról, a testüregei tele voltak vízzel, a rabkórházban úgy döntöttek, hogy további munkára alkalmatlan, 1945 karácsonyán haza is került, itthoni segítő környezetben az orvosai talpra állították. Haza indulása előtt az oroszok megtiltották neki, hogy eljárjon a szája arról, mi volt Groznijban. Csendben maradt, kitelepítés alá nem került.

Tolnai Béláné²⁰ (lakhely: Szalatnak) félárvaként, betegeskedő anyja mellől ragadták el, a többiekkel együtt őt is Groznijba vitték, ahogy mondja, neki szerencséje volt, mert varrónőként került nyilvántartásba, a parancsnoka elvitte egy grozniji zsidó szabó varrodájába, aki védőszárnyai alá vette. Szakszerűen és ügyesen tudta kezelni a Singer varrógépet, ezen az orosz férfiának ingeket varrt, ebbe a műhelybe került egy kisvaszari asszony és egy hidasi férfisabó. Szabadon mozogtak, jártak-keltek a városban, a helyi zsidó közösség barátságosan fogadta

¹⁶ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 105. old.

¹⁷ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 154. old.

¹⁸ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 172-174. old.

¹⁹ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 119-122. old.

²⁰ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 178-196. old.

őket. Megjegyzése szerint még a négyig számolni alig tudó munkás oroszok is jólelkűek voltak, az itt dolgozó svábságot tisztelték, mert szorgalmas, fegyelmezett nép volt. Zsidó főnöke mentette meg a malária és a vérhasbetegségtől, amit tavasszal a szúnyogok terjesztettek. Ő is megtapasztalta, hogy az emberek az első évben teljesen le voltak soványodva. Egyre többen maradtak a lágerben, dolgozni már nem bírtak, végelgyengülés fenyegette őket, gyilkos hasmenésük volt, sokan meghaltak. *„Mikor volt egy olyan 5-6-7-8 halott, akkor jött egy teherkocsi, és akkor fölrakták őket, mint egy darab fát, és kivitték a temetőbe. (...) nem volt semmi szertartás, nem is mentünk temetésre. Munkánk volt, dolgoztunk, ezeket meg napközben vitték el... Emlékszem, volt két vérmendi testvér: Mindjárt az első évben jóban voltunk egymással, és azt mondta egyszer az egyik: «Rella, képzeld, meghalt a Liszi» a testvére volt. Úgy sírtam. Aztán meglökött és megkérdezte, hogy miért sírok? Holnap ő kerül sorra. Itt nem számított egy emberélet.”*

Megemlékezés a Groznijhoz tartozó Andrejevszki völgy ledózerolt lágertemetőjében

A gyakori elhalálozás mellett gyerekek is születtek. Az ide került házaspárokon kívül a fiatal nő és férfi rabtársak közül többen „összeálltak”, együtt éltek, gyerekük is született. Például: *„két szalatnaki is kinn született. Az egyiknek nagyon sokáig nem is volt személyi igazolványa. Az egyik fiatal pár már itt udvarolt egymásnak, Oroszországban is együtt voltak, és kinn született meg a gyerekük. Haza is jöttek mind a hárman...”*

A lágerbéli körülményekről a levelek, a fiatal lányok, anyák, özvegyek elbeszélése alapján a GULÁG–GUPVI-emlékévben számos könyv jelent meg. Említeném köztük **Varsányi Gyuláné** két alsómocsoládi túlélővel készített interjúját, amely *Hiányzó láncszemek*²¹ (2016) címmel jelent meg. A pécsi Német Kör hagyományos emlékrendezyvényén a szerzőtől egy dedikált példányt kaptam. Interjúalanyainak egyike a németajkú **Marchauser Maris** néni, a másik pedig **Jerger Bözsi** néni. Az ő elbeszéléseikből ismerhetjük meg az Alsómocsoládról elhurcolt 15 személy sorsát, közülük négy férfi (**Spohn Antal, Schmidt István, Bayerle János, Reiber József**) az internáltak GUPVI-táborában halt meg.²²

Először őket is Groznoj városába, az internáltak 1701-es munkatáborába vitték: „Egy nagy barakkban kaptak szállást. Ablak nem volt rajta, faágyak mindenütt, és tele az egész hóval, befújta oda a szél. Ott osztották el őket «brigádokba», ugyanis többfajta brigád volt. Máris néni brigádja (...) olajcsövek számára ásta az árkot. (...) A felügyelők részéről az volt a jelszó, ha a normát nem végzik el, akkor nem lesz vacsora. Ha mégis volt, akkor 50 dkg félig megsült, fekete kenyeret kaptak, semmi mást. Néha volt buris leves, amiben 10 szem búza vagy köles volt. Reggel étel nélkül mentek dolgozni. A szokásos szöveg ismét elhangzott: «Étel csak akkor lesz, ha meg lesz a norma!» Két évig dolgoztak Groznijban ilyen körülmények között, utána ez a brigád az Urálban lévő Ufába került.”²³ Bözsi néni is megerősíti, hogy Groznoj környékén találtak magyar honvédek egy csoportjával, akik az utat építették. A foglyok között felismert egy mocsoládi fiatalembert, akit **Beck Ferinek** hívtak, társaival orosz fogságba került. Engedélyezték, hogy elbeszélgethessen vele, mivel azt lódította, hogy a bátyja. Más alkalommal dinnyét vittek a teherautón, elhaladva a magyar hadifoglyok mellett dinnyéket gurítottak le nekik.

Ugyancsak ebből a könyvből idézem **Feuerstein Valéria** szalatkai lakos édesanyja, **Vali néni, Feuerstein Jánosné** 1989-ben papírra vetett visszaemlékezéseit. Ebből tudjuk, hogy amikor kikerült Groznijba, először lövészárkot ásattak velük, mert háborúra készült Oroszország. Majd, amikor látták, hogy ott nem lesz háború, akkor olajvezetékek számára ásatták

²¹ VARSÁNYI Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, Nyomda: Dombóvári SZEC SOH Kft., 2016. 81. old.

²² A GULÁG–GUPVI Emlékbizottság támogatásával Alsómocsoládon, a templomkertben 2016. november 26-án történt meg az ünnepélyes emléktábla-avatás. A rávéssett névsorok emlékeztetnek a múlt tragikus eseményeire.

²³ Lásd: VARSÁNYI Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, 12-13. old.

az árkot. „Nagyon nehéz napokat éltünk át, minden nap meghalt egy jó barátunk. Deszkából össze volt szögelve láda, és abba tették a halottakat. Este, mikor munkából jöttünk, a láda az udvar közepén állt. Az volt mindig a szemünk előtt. Mi is már annyira gyöngék voltunk, hogy azt mondogattuk egymásnak, holnap már én fekszek benne. Este jött mindig egy lovaskocsi, és elvitte. Az orosz felnőttekre nem lehetett panaszkodni, azok nem bántak csúnyán velünk. De voltak olyan tízévesek, akik azt kiabálták, hogy „Vajna kancsál, Hitler kaput!” és ököllel úgy az arcunkba vertek, csak úgy folyt a vér az orrunkból. És még nagyon-nagyon sokat lehetne írni. Ez volt Sztari Promiszlova. Körülbelül másfél évig voltunk ott. Aztán bevagoniroztak, és 3 hét körül értünk Urálba.”²⁴

A pécsváradi **Kollár Sándorné Schmidt Erzsébet** (1926) felidézi, hogy 1945. január 7-én indultak Pécsről, és február 7-én értek ki Groznijba. Egy orosz őr jött mindig velük, amikor dolgozni mentek. Akár a többiek, Erzsébet is hasonló munkát végzett: kubikolt, útkarbantartással foglalkozott, majd a kolhoz kertészetében, az olajkutaknál dolgozott. Mint mondja: „Aki nem volt lázas, vagy nem volt törése, vagy valamilyen sebe, az nem maradhatott otthon, annak menni kellett dolgozni. Én nem voltam kényes, mindent meg tudtam enni, ha hideg volt, ha sós, de szegény **Link Annuska** (egyik pécsváradi társa), ő nem bírta, már akkor gyengélkedett, mikor kiértünk, és ő meghalt. Innen mentünk aztán az Urálba.”²⁵

Makk Károlyné közlése szerint a mecseknádasdiak nagy része a Groz-nijhoz közeli *Staropromiszlav* nevű lágerbe került, a másik csoport tovább utazott *Andreszki Dolina* (más néven *Andrejevski völgy*) nevű lágerbe, néhányan Groznijba, az ún. *Stadtlágerbe* kerültek. Az embertelen körülményeket, a kemény fizikai munkát, az éhezést nem sokan bírták elviselni. Főleg a férfiak pszichésen is nagyon hamar feladták. Többen napi kenyérporciójukat elcserélték egy maroknyi dohányért, ők voltak az elsők, akik meghaltak. A halottakat föltették egy szekérre vagy autóra, és elszállították őket. Az otthoni hozzátartozók semmilyen hivatalos értesítést nem kaptak halálukról. „1946 áprilisában jött egy bizottság, és a legerősebbeket kiválogatták (...) hamarosan megtudták, hogy az Urálba kell menniük. (...) Mi pedig, akik Groznijban maradtunk, átkerültünk az *Andreszki* lágerbe

²⁴ Lásd: VARSÁNYI Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, 39-40. old.

²⁵ Részlet az interjúból, lejegyezte: BAYERNE DR. SIPOS Mónika. – *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot”-ra való elhurcolásának történései*. Felelős kiadó: BAYERNE DR. SIPOS Mónika. Pécsvárad, 2017. 26-27. old.

és dolgoztunk és éhezünk tovább. Koldultunk és loptunk, ügyeskedtünk, hogy életben maradjunk. (...) Aztán 1948 júliusában végre eljött a nap. Mondták, hogy nem kell már dolgoznunk, mert hamarosan hazamehetünk. (...) 1948 júliusában az egész Andreszki lágert felszámolták, vagyis minden nő hazajöhetett. Csak a 70 férfinak kellett még maradni, ebből 3 nádasdi volt. Sírtak a férfiak nagyon, hogy ők nem jöhettek haza. Ők még egy évig, 1949 novemberéig maradtak.”²⁶ Nádasról – az utólag összeállított lista alapján – 138 személyt hurcoltak el a Szovjetunióba. 103 nőt és 35 férfit. Mecseknádasról 24-en (ebből 16 férfi) soha nem tértek haza,²⁷ valószínűleg mindnyájan Csecsenföldön nyugszanak, köztük lányok és asszonyok:

Bareith Jozefa

(1946-ban meghalt)

Blum Borbála (1945)

Bürger Teréz (1945)

Dittrich Anna (1945)

Horak Erzsébet (1945)

Krasz Jánosné

Gradwohl Anna (1945)

Schillinger Mária /Schowets/ (1945)

Schillinger Ottilia (1945)

Márkus Beáta egyik tanulmányában a Püspöknádasdról elhurcoltak adatközlései kapcsán szintén megerősíti, hogy „1948 júliusában felszámolták a grozniji lágert, így az ott dolgozók a hónap végére hazatérhettek. Az Urálba vittek helyzete is javult, 1947-től fizetést kaptak. Innen az első betegszállítmány 1948-ban indult vissza, és majdnem együtt érkezett meg a groznijiakkal.”²⁸

Az **Andrejveszki völgyi „magyar láger” helyén.** A Groznijtől 5 km-re lévő Andrejveszki völgyi (más néven: *Andreszkaja dolina*) dombháton 1945-ben állították fel a GUPVI táborrendszeréhez tartozó 237-es hadifogoly

²⁶ MAKK Károlyné: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba. – Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenkij robot”-ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: BAYERNE DR. SIPOS MÓNKA. Pécsvárad, 2017. 48-53. old.

²⁷ Mecseknádasd Önkormányzata a Gulág Emlékbizottság GUL-16-D pályázati programból 2.393.700 Ft összegű támogatást nyert a volt rendőrség helyén kialakításra kerülő emlékoszlop felállítására, és az emlékmű környezetének méltó kialakítására. In: <https://www.mecseknadasd.hu/aktualis/malenkij-robot-emlekmu-26>

²⁸ MÁRKUS Beáta: *„Malenkij robot” Püspöknádasdon. Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenkij robot”-ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: BAYERNE DR. SIPOS MÓNKA. Pécsvárad, 2017. 95. old.

láger 1. és 2. számú részlegét. Főleg pár ezer német és néhány száz magyar hadifoglyot őriztek és dolgoztattak a lágerben, de voltak közöttük román, lengyel nemzetiségű katonák is.

Az itteni túlélők, köztük **Tolnai Béláné**²⁹ (lakhely: Szalatnak) elbeszéléséből azt is tudjuk, hogy a 1701. számú munkaszázadban dolgozó Pécs környéki német lányok, asszonyok barátkoztak a „magyar láger” foglyaival, akik az orosz tisztek kíséretében egyszer „jöttek színdarabbal. Szintén magyar katonák vótak, de egy másik lágerben, ott Groznijban.”

KÁRPÁTALJAI RUSZIN LÁNYOK IS DOLGOZTAK BAKUBAN

Groznijból repülővel érkeztünk *Moszkvába*, ami a további kutatások kiindulópontja lett. *Vnukovóról* kényelmes busszal jutottunk el a *Domogyedovói* repülőtérré, és a Moszkva–Baku légi útvonalon közlekedő repülőjáratral az azeriak fővárosában, a *Hajdar Alijev* nemzetközi repülőtéren landoltunk.

A Kaszpi-tengertől nem messze lévő *Sapphir hotelban* találtunk átmeneti szálláshelyre, ahol **Kapitány Sándor**, Magyarország Bakui Nagykövetségének külgazdasági attaséja fogadott minket.

Kísérőink gondoskodásának köszönhetően eljutottunk a fontosabb hadifogoly-temetőkbe.

A Bakuban felállított 328. sz. hadifogolylágerben volt a legjobb ellátás, itt szinte nem is volt elhalálozás. Erről a kabai származású, még Csap alatt fogságba került **Furkó Béla** (1920) számolt be *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkéről, holtakról* c. emlékiratában. A 328. sz. főlágerbe szállították át, és őket is bevonták a *szovjet nehézipari központ építésébe*. A bakui jólét után az embertelen körülmények szenvedő alanyaivá váltak: feljavulás után újra a gyárépítéshez került, egy itt történt kellemes esetről így számol be: „...magyar női hangot hallottunk. Megállt a kezünkben a munka, felugrottunk a gödörből, futottunk a magyar hang után. Utolértük őket, úgy megőrültek ők is, nem tudták, hogy itt magyar hadifoglyok is vannak. Olyan volt ez a magyar női hang, mintha az angyalok szóltak volna hozzánk. Hiszen már lassan 4-ik éve nem hallottunk női hangot magyarul. Minden hangja, mintha simogatott volna mindnyájunkat. Elmondták, hogy Rahóra való ruszin leányokat toboroztak munkára. Ők jelentkeztek, mert

²⁹ „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 187. old.

mióta a szovjetek bejöttek Kárpátaljára, nagy a nyomor. Azt ígérték, hogy Szumgaitban jól lehet majd keresni, így kerültek ide. Panasz tört fel belőlük. Mondták magyarul, hogy a fene ette volna meg, mikor bejöttek a szovjetek, a mézes madzagot elhúzták előttük, idecsalták őket erre a nagy fegyenctelepre. Elküldtek, hogy majd holnap találkozunk újra. Másnap reggel hiába vártuk, nem láttuk többet őket, mindannyiukat eltüntették máshová. Azt mondta az egyik szumgaiti lakos, hogy valaki volt közöttük, aki elárulta őket, hogy szidták a magyar foglyok előtt a szovjetrendszert. Ki tudja, hova kerültek... Szép emlékből csak egy nap jutott nekünk. Eltűnt, elszállt a simogató magyar női hang, vele együtt a bennünk pislákoló reménység is.”³⁰

A visszaemlékezés szerint kárpátaljai ruszin lányok is dolgoztak Bakuban. Több adatot nem találtunk a Kárpát-medencéből ide hurcolt magyar, német nőkre vonatkozóan. Azonban az ország több településén felállított GUPVI-táborokban a német katonákon kívül magyar hadifoglyok is ezrével raboskodtak. A felkeresett Hanlar közeli kötetetőben több száz magyar ember sírját találtuk meg, és hozzájutottunk a halottak névsorához is.

A MAGYAR HADIFOGLYOKAT SEGÍTŐ GRÚZ ÉS ÖRMÉNY NŐK

Történelmi zárandokutunk georgiai programtervét számunkra a magyar nagykövetség munkatársai állították össze és szervezték meg. Tolmácsot is biztosítottak **Chaduneli Mariam**, a nagykövetség titkárnője személyében. Ugyancsak segítő partnerünk volt **David Jishkarini** történész, a tbiliszi SOVLAB egyik főiskolai docense is.

Az internált foglyok között volt két kárpátaljai, az Ugocsa-vidéki Feketepatak szülöttje, **Nagy Jenő** (1926), és a Bereg-vidéki Benébe való **Horváth László** (1926). Mindkét túlélőt jól ismertem személyesen, sőt jó baráti viszonyban voltunk.

Mindketten a rendszerváltás idején emlékiratban örökítették meg szenvedéstörténetüket, különösen Ocsemcsírihez és Tbiliszihez kapcsolódó lágeréletüket.

Nagy Jenő *Megaláztatásban* című (1992) emlékiratában többek között részletezi Tbilisziiben szerzett élményeit, és magyra értékeli a grúz nők

³⁰ Lásd: FURKÓ Béla: *Egy magyar hadifogoly emlékei a szovjet lágerekben élőkéről, holtakról* c. emlékiratát. In: <http://www.adkiado.hu/FurkoBela/>

jószívűségét, segítőkészségét, akik az éhezõ magyar foglyokat élelemhez juttatták. A városba kimenni tilos volt, õk azonban többször is kiszöktek, munkát kerestek. Az özvegy grúz asszonyok, és azok is, akiknek a férjük még a frontról nem jött haza, házkörûli munkára fogták be a magyar fiúkat, aránylag jól megfizették a fizikai munkát, különösen a szakmai jártasságot értékelték nagyra. Ha az örök tetten érték õket, 24 órai zárkát kaptak büntetésül. *„Nekem is volt egy állandó helyem, ahová egy nagydobronyi társammal jártunk. Ebben a tömbházban egy fiatal építészmérnök nõ, Zagenthi Natália lakott Thengiz nevû 6 év körûli kisfiával. A férje õrnagyként harcolt Románia területén. Göcsörtös fatuskókat hasogattatott velünk. (...) Jó pár napig tartott, mire végeztünk a fatuskókkal. 50-50 rubelt kaptunk, és a fiatalasszony kijelentette, bármikor szívesen lát, ha ki tudunk szökni.”*

Nagy Jenõ – akár **Horváth László** – megszegte a levelezési tilalmat, a segítõkész grúz asszonyok lehetővé tették, hogy életjelt adjanak magukról, és kapjanak az otthoniakról. *„Ën az elsõ levelet Zagenthi Natália címére kaptam. (...) Másfél hónapba telt, mire megkaptam az elsõ választ. A fiatal grúz nõ is átélte velem a várakozás gyötrelmeit, õ is megkönyezte az elsõ leveletem. Ezüsttálcán nyújtotta át nekem anyám keze írását, ezzel is demonstrálta, mennyire együttérez az elhurcoltakkal. Szóról szóra le kellett neki mindent fordítani. Ezzel is sokat tanultam oroszul. Öröm és bánat kavargott a szívemben. Örültem jó anyám sorainak, (...) majd minden órában újraolvastam, végül már kívülrõl tudtam a tartalmát. Anyám levele a hálónkban kézrõl-kézre járt. Mindenki meg akarta érinteni azt a darab papírt, amely olyan hihetetlenül nagy utat tett meg, amely itt most szimbólum volt, a szülõházának egy darabját jelentette. A sápadt arcok kipirultak, a bágyadt szemekbe visszatért a fény.”*

Horváth László *Élet és halál árnyékában* címû saját megfogalmazású visszaemlékezését 2004-ben jelentettem meg a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatban az Intermix Kiadó gondozásában. Ebben leírja, hogy a levelek feladásában *„az egyik kedves grúz család segített. Közülük voltam a téglagyárhoz, bejáratos voltam hozzájuk, nem egyszer adtak élelmet. Az apa egyetemi tanár volt, felesége tanárnõ diplomával fõállásban családanya. Három eladósorban levõ lányuk közül a legidõsebb orvostanhallgató volt, a legkisebb gyerekük pedig tíz év körûli fiúcska. Az egyik beszélgetéskor kiderült, hogy a medika latin nyelvet magol, és nehezen megy neki. Elmondtam neki kívülrõl a *Lupus et agnus* címû tanmesét, segítettem neki a coniugatiókban és declinatiókban is. Ámulva nézett rám, elhijságolta a dolgot az édesapának is, aki a következõ találkozásakor tréfásan felajánlotta, menjek hozzájuk a*

tanszékre latint tanítani. Ilyen előzmények után javasolta a lány, hogy a levelelmen őt tüntessem fel feladóként, nehogy az apjának kellemetlensége legyen az NKVD-val „külföldi” levelezés miatt.”

Rabéletének legnagyobb öröme volt, amikor levelére válasz érkezett édesanyjától, könnyezve olvasta a sorokat. „Ifjú férfi létemre nagyon szégyelltem magamat a négy hölgy és a legényke előtt. Széket adtak alám, a mama kendőt hozott, meghatódva törölgette a szememet és orromat, puha és meleg kezét a fejemre helyezte, a maga nyelvén kedvesen vigasztalni próbált, amitől még inkább elérékenyültem... Végül is sikerült elolvasnom a levelet, és akkor mélységesen megnyugodtam, mert kiderült, hogy a lágereben keringő hír, miszerint a magyarokat kitelepítették Kárpátaljáról – nem igaz. A háziak bezárták az ajtót, s nekem – közösen gyöngé orosz nyelvtudásunk mellett – el kellett mondanom, mit írt édesanyám. Nagyon meghatódtak azon, hogy engem négy testvér vár otthon, három olyan korú lány, mint ők, és van egy öcsém is, ezenkívül várnak a szüleim, és öreg nagyapám. Velem együtt ők is örültek, amint írta édesanyám, hogy Szolyva óta az én levelemből kaptak először hírt tizenkét beneiről, akiknek a nevét megírtam. Együtt sajnáltuk azokat is, akikről azt írta édesanyám, hogy meghaltak a lágerekben.

A kemence-barlangban aznap este a kétszázás égő alatt szorongott az otthoni hírekre kiéhezett, elkeseredett fogolysereg. Édesanyám levele kézről-kézre járt, mert mindenki a saját szemével akarta látni, olvasni az otthoni híreket, a rég nem látott magyar írást.

Az otthonról kapott levél híre eljutott más munkahelyen dolgozó társainkhoz is. Általában vasárnaponként jöttek látogatók hozzánk más csoportokból.” A sikeren felbuzdulva sorra írta haza a leveleket, mindegyik feladójaként **Lora Tobidzét** tüntetve fel. 1946 májusának első napjaiban kihirdették a szabadulásukat.

Megjegyzem, hogy az Örményországból szerencsésen hazatért magyar rabok közül is sokan – akár Georgiában – az életben maradásukat a segítőkész örmény asszonyoknak is köszönhetik.

Mások mellett a *Varszer (Sevan)*, *Szevan-tó* melletti 115/3. sz. lágerrészlegben raboskodott az Ung-vidéki **Bisztray János** (Sislóc, 1910) is, aki halálával gondolt az itteni örmény nőkre. Ezzel kapcsolatos emlékeit unokája, **Bisztray Éva** jegyezte le és küldte el a jelen sorok írójának. Emlékfoszlányából tudjuk, hogy nagyapja is a Szevan-tó melletti hadifogolytábor lakója volt. „Ő szívesen mesélt, de emlékszem, az arca nagyon elszomorított, amikor

ránéztem: ilyenkor mintha beesett volna, a homloka tele lett ráncokkal, a szeme a visszatartott könnyektől meg-megcsillant. A Szevan-tó mellett is volt. Az ottani emberek gyakran vittek enni a foglyoknak, szinte testvérként bántak velük, mondta, és arca ilyenkor kissé mosolygóssá vált.”

A helyi lakosság barátként viszonyult a munkatáborok lakóihoz, jó kapcsolat alakult ki a hadifogoly férfiak és az özvegy örmény nők között is, akik a rabok ellen agitáló szovjet propagandát figyelmen kívül hagyták. Amijük volt, azt megosztották a német, magyar és román hadifoglyokkal, akik cserében fontos háztartási eszközöket készítettek részükre.

VASPORT MOSÓ NŐK A FEKETE-TENGER PARTVIDÉKÉN

Kutaisziből bérelt busszal jutottunk el Ureki és Magnetiti falvakba (más néven: *Magnetiti-Ureki*), ahol **David Robakidze**, Guria régió kormányzóságának egyik helyi képviselője, és **Sota Tavberidze** helytörténész, nyugdíjas idegenvezető úr közreműködésével felkerestük a Fekete-tenger melléki egykori légerek, munkatáborok helyeit is.

A kutatóterület helyszíni vizsgálatánál budapesti barátom, **Berghoffer Róbert Tabu**³¹ című emlékiratára támaszkodtam. Őt és rabtársait a baskírföldi *Oktyabrszkijból* vasúti szerelvényen *Magnetiti-Urekibe* szállították. Mint írja: „*Ötszázan szálltunk le a vagonokból*”. A tengerparti Szupsza településhez közeli légeregyüttesbe kerültek, melyet az itteni grúz olajvállalat (Gruznyefty Promislenoszty) építtetett.

Az ötszáz internáltból 160 magyarországi német származású nő volt, új parancsnokuk egy örményországi kapitány, **Zaharov** lett. A férfiak lakótáborának őrnagyparancsnoka megengedte, hogy a házaspárok és az élettársi kapcsolatban lévők külön pavilonban összeköltözzenek. **Berghoffer Róbert** is itt lépett párkapcsolatba egy szentmártoni **Margit** nevű lánnyal, a későbbiekben egy életre szóló házasság lett belőle.

A fogvatartók pár napos pihenő, tengeri fürdés után valamennyiüket 10-12 tagú munkabrigádokba osztották. Berghoffer brigádja is *magnetit vaspord*-kitermeléssel foglalkozott, ez a folyamat az aranymosáshoz hasonlított. A vasport elsősorban a hagyományos olajfűrés esetében hasznosították, a túlélő leírása szerint: „*amikor a forgófej elérte az olajsíntet, mellé beöntik a*

³¹ Berghoffer Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weiBen Hölle*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010.

vasport, ami itt kiválóan keveredik az olajjal, és a forgó fűrőfej körbepréseli a furat falára ezt a képlékeny anyagot, ahol ez úgy megszilárdul, mint egy vascső. Ezután már nincs más hátra, mint egy elzáró fejjel ellátni a kutat, és már jöhet is fel rajta az olaj.”³²

A Magnetiti-Ureki tengerpartján elterülő vasporos homok gyógyító hatását a strandolók ezrei használják ki

Berghoffer is a vaspormosókhoz került. Leírása szerint lapátolták be a homokot a teknőbe, és egy speciális kis falapáttal, miközben folyamatosan folyt a víz a homokra, a vízzel keveredő homokból kimosták a vasport. Egy mosónak, a tíz lánynak a napi teljesítménye négy tonna tiszta vaspor volt. Hatalmas mennyiségű homokot kellett a mosókhoz szállítani, ugyanis a homokban a vaspor mindössze 10-15 % volt. Ez a munkafolyamat a tűző napon kemény fizikai megterhelést jelentett számukra. Sokan még a műszak befejezése előtt kidőltek.

Kemény munkás hetek, hónapok váltották egymást, végül 1947. augusztus 25-én felsorakoztatták őket, és a lágerparancsnok ünnepélyesen kijelentette, hogy „a Szupszai 1852. sz. mobilizált munkatábor lakói – nem elhurcoltak!

³² Berghoffer: Tabu, 109. old.

– *befejezték a megbízatásukat*³³. Ezzel véget ért a sok szenvedés, hazamehetnek. „*Sokan kötöttek jó barátságot a környék lakóival, akik most kívül a kerítés drótjánál állva búcsúztatták a hazautazó hadifogoly barátaikat...*”³⁴

Az 1852. sz. felszámolt mobilizált munkatáborból „*A lányokat valamilyen meg gondolásból a kis ZIL-ek hozták ki a vasúthoz. Ennyit igazán megérdemeltek. Ők voltak a telep valós hősei.*”³⁵

A magyarországi internáltak szerelvényei *Szocsi-Kutaiszi-Tbiliszi-Baku-Groznij-Rosztov-Odessza* útvonalon jutottak el a romániai *foksányi* gyűjtőtábor területén lévő külön vasúti vágányok egyikére. Ezután következett az orvosi vizsgálat formalitása. Három év után érkeztek vissza magyar földre, *Debrecenbe*, a szűrőállomásra, ahol a Szovjetunióból visszatérő hadifoglyokat, internáltakat is ellátták a megfelelő igazolásokkal.

³³ Berghoffer: Tabu, 132. old.

³⁴ Berghoffer: Tabu, 136. old.

³⁵ Berghoffer: Tabu, 133. old.

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

(2021. OKTÓBER, NOVEMBER)

ELISMERÉSEK

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által fenntartott Nagyberegi Tájháznak *Az Év tájháza* díjat ítelték oda a Tájházsövetség által szervezett országos tájházi találkozón, Budaörsön.

* *Fedák Sári-díjakat* adtak át a beregszászi színházban. Az első Fedák Sári-díjat **Szücs Nelli** művésznő adta át **Bogdán Zsolt** kolozsvári színművésznak, majd bejelentette: a bizottság idén két díjat is odaitélt. A meglepetésdíjat a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház színművésznője, **Vass Magdolna** kapta.

* *Pásztor Ferenc-díjban* részesült **Bárdos István**, a beregszászi katolikus fiú- és lánykollégiumok hitoktatója.

* Az *Európa-érem* rangos magyar újságíró-kitüntetést idén a kárpátaljai magyar közösség szolgálatában három évtizeden át folytatott újságírói munkájának elismeréseként **Varga Bélának**, a Magyar Távirati Iroda volt ungvári tudósítójának, a Karpat.in.ua című kétnyelvű híroldal munkatársának ítelték oda. A díjátadóra a Pásztor Ferenc Közösségi és Zarán-

dokházban került sor. A kuratórium döntése alapján 2021-ben az orvosi díjat **prof. dr. Szircsák Erzsébetnek**, az ápolói díjat pedig **Gogola Istvánnak** ítelték oda.

FONTOSABB
ESEMÉNYEK,
RENDEZVÉNYEK

OKTÓBER

* A munkácsi **Kopriva Attila** festményeiből nyílt kiállítás Kijevben, a Nemzeti Művészeti Akadémián.

* A nagyszőlősi Révész Imre Galériában *Párhuzamos világok* címmel megnyílt **Marinics Sándor** nagyszőlősi képzőművész egyéni tárlata.

* A Munkácsy Mihály Magyar Ház galériájában nyitották meg Kárpátalja kiemelkedő, transzavantgárd stílusban alkotó festőművészenek és szobrászának, **Bokotej Lórántnak** *Világegyetem* címet viselő kiállítását.

* A kárpátaljai származású, nemzetközileg elismert festőművész, **Zicherman Sándor** képeiből nyílt időszakos kiállítás Magyarország Ungvári Főkonzulátusán.

* Az elismert kárpátaljai származású grafikus-keramikus **Holló Katalin** grafikáiból nyílt kiállítás Magyarország Beregszászi Konzulátusának Munkácsy Mihály Galériájában.

* **Tarpai Zsófia** arany minősítést kapott és 2. helyezett lett a VI. Nemzeti VERSenyen. A Nemzeti Színház és a Magyar Versmondók Egyesülete 2021-ben hatodik alkalommal hirdette meg a határokön átívelő, felmenő rendszerű versmondó és versklip versenyt, amelyen Tarpai Zsófia Pilinszky János *Terek* című költeményéhez készített versfilmet. Az operatóri munkát Szücs Ádám végezte.

* *Boksay József*, a kárpátaljai festőiskola kiemelkedő egyénisége születésének 130. évfordulója alkalmából több mint 100 alkotását bemutató kiállítás nyílt Ungváron, a nevét viselő megyei szépművészeti múzeumban.

* A Beregszászéért Alapítvány a száz évvel ezelőtt született *Garanyi József* festőművész tiszteletére állított emléktáblát a Bányai Művészeti Iskola falán.

* A Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézettel ismét megszervezte a XIV. Együtt Írótabort, a Kárpátaljai Magyar Irodalmi Napokat. Első állomása Gát volt, ahol **Kovács Vilmos** költő, magyar polgárjogi harcos a helyi művelődési

ház falán lévő emléktábláját koszorúzta meg **Beke Mihály András**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának első beosztott konzulja **Dupka György** író társaságában.

* A Beregszászéért Alapítvány emléktáblát avatott *Petróci Iván* ruszin költő, műfordító tiszteletére a beregszászi Európa–Magyar Ház udvarán. A megemlékezésen **dr. Zurbánics László** történész, az KMMI elnöke köszöntötte a megjelenteket, és méltatta Petróci Iván irodalmi munkásságát. Levélben köszöntötte a megjelenteket **Dalmay Árpád**, a Beregszászéért Alapítvány kuratóriumának elnöke.

* A Kárpátaljai Magyar Irodalmi Napok keretén belül író-olvasó találkozóra került sor a Beregszászi Központi Könyvtárban. Köszöntő beszédet mondott **Varga Éva**, a könyvtár igazgatója. **Dupka György** író, történész, az irodalmi karaván szervezője bemutatta a Kárpátaljai Magyar Könyvek 296. darabját, „*A felnégyelt Haza... 100 év versei Trianontól napjainkig, 1920–2020 Kárpátaljai költők antológiája*” c. kötetet, valamint az *Együtt* irodalmi-művészeti-humán tudományi-kulturális folyóiratot. A rendezvényen **Beke Mihály András**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának első beosztott konzulja írói arcát is megmutatta. A beregszászi közönség előtt debütált a „*Nincsen számokra hely*” című esszéavlogatá-

sa, ami a Magyar Napló gondozásában jelent meg 2020-ban. **Marcsák Gergely** költő, szerkesztő, a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság (KVIT) elnöke bemutatta a *Súlyos hagyomány* című kötetét. **Nagy Tamás** költő, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanársegédje azokat a költeményeit olvasta fel, amelyeket a *Litera* irodalmi portál a legjobb 25 év alatti szerzők versei közé is beválogatott. **Sz. Kárpáthy Kata** író a *Részvét* című írásából olvasott fel egy részletet, **Shrek Tímea** író pedig – a málenkij robot közelgő emléknapjának tiszteletére – *Hidegfüst* című versével zárta az írók és költők bemutatkozását.

* Az Együtt irodalmi karaván tagjai rendhagyó irodalomórákat tartottak Tiszabökény és Tiszapéterfalva iskoláiban. **Beke Mihály András**, Magyarország Beregszászi Konzulátusának első beosztott konzulja is megemlékezett az 1956-os forradalomról. Az eseményen megkoszorúzták az 1999-ben elhunyt Kiss Ferenc irodalomtörténész emléktábláját. A Péterfalvai Református Liceumban Dupka György, az Intermix Kiadó nevében bemutatta *A felnégyelt Haza... "100 év versei Trianontól napjainkig, 1920–2020 Kárpátaljai költők antológiája* kötetet, valamint az *Együtt* irodalmi-művészeti-humán tudományi-kulturális folyóiratot. **Marcsák Gergely** költő,

a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság (KVIT) elnöke, **Shrek Tímea** író, a KVIT alelnöke és **Sz. Kárpáthy Kata** író mutatkoztak be és olvastak fel, **Szemere Judit** szerkesztő pedig a *Kárpátaljai Hirmondó* folyóiratot prezentálta. Az iskolák számára **Dupka György** kárpátaljai szerzők kötetét és folyóiratokat adott át.

* Az XIV. Együtt Író Tábor tagjai több jeles eseményt méltattak Visken, a nagy múltú koronavárosban is. Először a *Fodó Sándor Közösségi Házba* látogattak. **Takács Zsuzsanna** pedagógus, a közösség ház vezetője köszöntötte a viski költő, helytörténész, református kántor **Czébely Lajost**, aki nemrég 70. születésnapját ünnepelte. A köszöntéshez csatlakoztak a viski zenészek is **Pál Lajos** vezetésével. Az egybegyűltek megemlékeztek a hely névadójáról, *Fodó Sándor* nyelvészről, politikusról, a KMKSZ alapító elnökéről. Az Együtt Író Tábor tagjai **Takács Zsuzsannával**, **Czébely Lajossal** együtt megkoszorúzták a Fodó-emléktáblát, majd a viski köztemetőben *Fodó Sándor* sírját.

Az 1956-os forradalom emléknapján az író tábor tagjai Nagyszőlősen is méltatták a 65 évvel ezelőtti budapesti eseményeket. A nagyszőlősi politizáló fiatalok a helyi Perényi Zsigmond középiskola falán elhelyezett emléktábláját **Beke Mihály András**, Magyarország Beregszászi

Konzulátusának első beosztott konzulja, **Dupka György** az írótábor vezetője, **Marcusák Gergely**, a KVIT elnöke koszorúzta meg.

A tábor utolsó helyszíne a nemrég nyílt nagyszülősi Révész Imre Galéria volt, ahol **Tóth Márta**, a galéria tulajdonosa és **Marinics Sándor** képzőművész fogadta a vendégeket. A galériában együtt tekintették meg **Marinics Sándor** október elsején nyílt tárlatát, majd kötetlen beszélgetéssel zárult a program.

* A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács és az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet tudományos programot szervezett, amely keretében **dr. Ferkó Okszana**, **dr. Fenics Volodimir**, **dr. Sterr Dianna** és **dr. Zubánics László**, a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagjai legújabb kutatási eredményeiket mutatták be. A tudományos munkák magyar nyelven, könyv formában is napvilágot láttak, s most ezek bemutatójára került sor. Az esemény helyszínéül az UNE UMOTI Bercsényi Miklós Könyvtára és különböző online platformok szolgáltak, ahol élő közvetítés keretén belül csatlakozni lehetett a tudományos könyvbemutatóhoz.

* **Szilágyi Mátyás** beregszászi főkonzul búcsúfogadást adott Jánosiban, a Helikon Hotelben. Négy éven át irányította Magyarország Beregszászi

Konzulátusának munkáját. A fogadáson köszönt el a kárpátaljai közélet fontos szereplőitől, történelmi egyházaink vezetőitől és a két külképviselet munkatársaitól. A főkonzul vezérgyetűl megnyitotta az **Erfán Ferenc**, **Kopriva Attila** és **Gogola Zoltán** festőművészek válogatott munkáiból összeállított kiállítást.

* Zrínyi Ilona életét elevenítette fel **Majzik Edit** Jászai Mari-díjas színésznő a munkácsi Munkácsy Mihály Magyar Házban. A *Szenvedély és hűség* (Zrínyi Ilona) című produkció **Petneházy Attila**, az Emberi Erőforrások Minisztériumának miniszteri biztosa felajánlására érkezett Kárpátaljára, aki a színdarab elején köszöntötte a jelenlévőket.

* A *Hitel* irodalmi, társadalmi és művészeti folyóirat 2021. októberi számában megjelent **Dupka György**: *Homoki Gábor laudációja* (<https://www.hitelfolyoirat.hu/.../2021/09/13-dupka.pdf>) c. írása.

* A KMMI honlapjára is felkerült letölthető formátumban **Erdélyi Károly** *Badaló* című falutörténeti munkája (<https://kmmi.org.ua/.../att.../books/KMMI-fuzetek/badalo.pdf>), amely a KMMI-füzetek XXVII. kiadványa, és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet gondozásában látott napvilágot 2021-ben. Sorozatszerkesztő: **dr. Zubánics László**. Felelős szerkesztő: **Szemere Judit**. Tipográfia: **Dupka Zsolt**.

NOVEMBER

* A Kisebbségi Jogvédő Intézet *Magyarok jogvédelme a Kárpát-medencében 2021* címmel online konferenciát szervezett. Mások mellett előadást tartott **Dr. Tóth Mihály**: *Az ukrainai kisebbségek jogi helyzete a legújabb fejlemények tükrében* és **Császár István**: *Lenini elvekkkel az SZKP KB ellen, avagy a kárpátaljai magyar civil társadalom csirái a 1970-es évek szovjet valóságában* címmel.

* A zsűfólásig megtöltött felső-szolcai közösségi házban a jelenlévők nagy érdeklődéssel tekintették meg a „GUPVI – A halál táborai” című dokumentumfilmet, melyet a Hazajáró csapat (Moys Zoltán forgatókönyvíró és Vándor Attila rendező) készített. A filmvásznon **dr. Bognár Zalán** és **dr. Dupka György** GULÁG-GUPVI-kutatók is megszólaltak, majd az erdélyi **Benkő Levente**, **Papp Annamária**, a kárpátaljai **dr. Dupka György** részvételével kerekasztal-beszélgetésre került sor.

* A Kárpát-medence lélegzetelállítóan szép, monumentális várai és erődített templomai közül idáig 41-et festett meg **Potyók Tamás** debreceni, Holló László-díjas festőművész, akinek a kiállítását ünnepélyes keretek között nyitották meg a Munkácsy Mihály Magyar Ház kiállítótermében.

* A Petőfi Irodalmi Múzeumban lépett színpadra a kárpátaljai **Marcusák Gergely** költő a KMI12 program junior szerzőjeként **Nagy Lea**, **Bék Timur** és **Regös Mátyás** társaságában. A beszélgetést **Tóth János Gergely** színművész moderálta, és megtekintették az Eleven Költők Társasága műveik felhasználásával készült klipjeit, versvideóit. Az alkotóműhelyt az esten **Keleti András** zenész, énekes képviselte.

* A KMMI honlapjára feltöltötték a Szolyvai Emlékparkbizottság Évkönyvét: „Mert szeretetre van szükség, hogy ... szenvedés után megbékéljenek a lelkek...” A kiadvány a GULÁG-GUPVI-KUTATÓK NEMZETKÖZI FÓRUMA KÁRPÁTALJÁN, 2020. című Nemzetközi emlékkonferencia (Beregszász, 2020. november 20.) anyagait tartalmazza.

* Elhunyt az Ungvári 10. Sz. Dayka Gábor Középiskola egykori magyartanára, **Kovács Éva**, *Kovács Vilmos* kárpátaljai költő özvegye. Nyugodjon békében!

* A Kárpátaljai Rózsahölgyek Társasága idén az 1911. május 9-én Beregszászban született Drávai Gizella, Kárpátalja egyik kiemelkedő pedagógusának és tankönyvírójának emléke előtt tisztelt meg a beregszászi Budapest parkban. Az ünnepség végén **Tóth Edit**, a Beregszászi Horváth Anna Gimnázium igazgatónöje és **Fring Erzsébet** közösen lelep-

lezték a Drávai Gizella tiszteletére állított emléktáblát.

* Tizennyolcadik alkalommal került megrendezésre a Fiala Kárpátaljai Magyar Kutatók Konferenciája a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány közös szervezésében.

* A Beregszászi Linner Bertalan Központi Járási Kórház udvarában helyezték el **Matl Péter** munkácsi szobrászművész egyik alkotását, amely a *Család* címet viseli. Az avatóbeszéd elhangzása után a szoborról a leplet **Gyebnár István** konzul, **Babják Zoltán** polgármester, **Darcsi Karolina**, a Beregszászi Városi Tanács KMKSZ-frakciójának vezetője, **Ivan Males** kórházigazgató, valamint **Matl Péter** szobrászművész vették le, ezzel szimbolikusan is átadva a művet a kórháznak.

* A Kárpátaljai Magyar Filmgyártásért Alapítvány és a Munkácsy Mihály Magyar Ház szervezésében került sor *A hűség ára* című történelmi dokumentumfilm vetítésére. Az ötvenhárom perces történelmi dokumentumfilm a vallásüldözést szenvedett és a Gulág-munkatáborokba elhurcolt kárpátaljai lelkipásztorok, valamint egyszerű lakosok életútjának kálváriáját mutatja be. A dokumentumfilm rendezője a beregszászi **Bunda Rita** és **Bunda Szabolcs**, aki egyben a

film operatőre, vágója. A YouTube-ról is letölthető a film.

* A Szolyvai Emlékparkbizottság és a KMMI megrendezte a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát Beregszászban az Európa–Magyar Ház konferenciatermében. Nyitóbeszédet mondott **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke. A mécsesgyújtás után **v.Pocsai Vince** református lelkész és **Marosi István** görögkatolikus lelkipásztor közös imát mondtak a mártírok lelki üdvéért. **Marcsák Gergely** költő saját megzenésítésében előadta a lágerballadát, és elmondta *Bródy* című versét. Ezt követően 9 előadó: **Marosi István** görögkatolikus áldozópap, az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyháztörténész (Beregszász); **Molnár D. Erzsébet** történész, PhD (Beregszász, GKNT-tag), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense; **Dupka György** történész, PhD (Ungvár, GKNT-tag), a KMMI igazgatója; **Seremet Sándor** történész, PhD (Budapest), a Kárpátaljai Szövetség főtitkára; **Zékány Krisztina** nyelvész, PhD (Ungvár), az UNE UMOTI magyar filológia tanszékének vezetője; **Bimba Brigitta**, a Debreceni Egyetem Történelem és Néprajzi Doktori Iskolájának abszolvánt hallgatója (Bátyú, GKNT-tag); **Zubánics László** történész, PhD (Gut), az UNE UMOTI magyar

történelem és európai integráció tanszékének vezetője; **Meskó János** helytörténész (Ungvár); **Korszun Olekszij** történész (Ungvár) tartott előadást. A konferenciát online (www.kmmi.org.ua) közvetítették.

* A beregszászi Európa–Magyar Ház udvarán felavatták az 1945. január 25-én kivégzett **Benda Kálmán** beregszászi vízimérnök, a Magyar Országgyűlés felsőházi tagja emléktábláját.

2021. november 20. A Szolymai Emlékparkban ökumenikus istentisztelettel, koszorúzással emlékeztek a kommunista diktatúra áldozataira. **dr. Tóth Mihály**, a Szolymai Emlékparkbizottság elnöke megnyitójában beszámolt a testület ez évi tevékenységéről. Majd **Pogány István** munkácsi római katolikus plébános, püspöki helynök, **Dávid Árpád**, a Gecsei Református Egyházközség lelkipásztora v. **Pocsai Vince** református tiszteletes társaságában, valamint **Szkoropádszky Péter** palágykomoróci görögkatolikus parochus celebrált misét. Beszédet mondott **Íjgyártó István**, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott kijevei nagykövete. Köszöntötte a megemlékezőket **Jevhen Tiscuk**, a Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás művelődési, nemzetiségi és vallásügyi főosztályának vezetője, **prof. dr. Csernicsekó István** nyelvész, a beregszászi II.

Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora. A felszólalások után a Tiszabökényi Csillag Kórus lágerdalokat adott elő. Zárszót mondott **dr. Dupka György**, a Szolymai Emlékpark felelős titkára.

* A Magyar Nemzeti Levéltár és a Gulág- és Gupvi-kutatók Nemzetközi Társasága szervezésében az MNL Országos Levéltára, Kiállító- és konferenciateremben lezajlott az MNL Gulág- és Gupvi-kutató Intézet megalakulásának sajtótájékoztatója, valamint a *GUPVI, GULAG Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45 – 2019/20* című kötet bemutatója.

* **Ferenczi Attila** beregszászi színművész az Együtt folyóirat szerzői nevében is felköszöntötte a betegséggel küzdő 80 éves **Ferenczi Tihamért** (Badaló, 1941.nov.24.). Ebből az alkalomból a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet jelentette meg Ferenczi Tihamér *Üzenet* című válogatott verseskötetét.

* **Fegyir Manajló** neves kárpátaljai képzőművész alkotásából nyílt emlékkiállítás a Boksay József Kárpátaljai Megyei Szépművészeti Múzeumban.

* A Kárpátaljai Szövetség székházában **dr. Havasi János** moderálásában sor került **Dupka György** MAGYAR GULÁG–GUPVI–RABOK EURÁZSIÁBAN c. újabb könyvének bemutatójára. A rendez-

vényt **Kovács Sándor** turisztikai szakíró, helytörténész, a Kárpátaljai Szövetség elnökségi tagja nyitotta meg. A beszélgetés folyamán a szerző elmondta, hogy többek között a szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt magyar emberek tragikus sorsával foglalkozik. A kivetítón 411 különböző helyszíneken készített fotóból álló galériát is láthattak a jelenlévők.

* Budapesten emlékezni és fejet hajtani gyűltek össze sokan a szovjet megszállás áldozatainak emlékművé-nél a SZORAKÉSZ szervezésében a Szovjetunióba hurcolt mintegy 800 ezer magyar politikai rab és kényszermunkás emléknapja alkalmából. Köszöntötte a megemlékezőket **Menczer Erzsébet**, a SZORAKÉSZ elnöke. Ünnepi beszédet mondott **Dr. Benkő Tibor** honvédelmi miniszter. Katonai tiszteletadás keretében zajlott le a koszorúzás. A Szolyvai Emlékpark képviselőjében **Dupka György** felelős titkár is elhelyezte a kegyelet koszorúját.

KÖNYVESPOLC – 2021

Az *Együtt* című irodalmi-művészet- kulturális-humán tudományi folyóirat 2002–2021 között megjelent számai itt tekinthetők meg:

<http://kmmi.org.ua/konyvtar/folyoiratok/egyutt>

<http://epa.oszk.hu/00500/00595>

KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖNYVEK

(Sorozatszerkesztő és felelős kiadó: Dupka György)

MEGJELENT

Dupka György. Magyar GULÁG-GUPVI-rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország (Baskiria, Tatár föld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán, Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban. – Történelmi szociográfia. Második, bővített kiadás. Lektor, felelős szerkesztő: dr. Zékány Krisztina. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021 – 617 old.

„*Mert szeretetre van szükség, hogy... szenvedés után megbékéljenek a lelkek...*” *A GULÁG-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2020.* Nemzetközi emlékkonferencia, Beregszász, 2020. november 20. A Szolyvai Emlékpark Évkönyve. Összeállította, a jegyzeteket írta: dr. Dupka György. Lektorálta: dr. Zubánics László. Felelős szerkesztő: dr. Zékány Krisztina. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021 – 269 old.

„*A felnegyelt haza*”. *100 év versei Trianontól napjainkig, 1920–2020. Kárpátaljai költők antológiája.* Összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta: Dupka György. A kötetben olvasható versek

önálló kötetekben, gyűjteményekben, valamint az *Együtt* című folyóiratban és más orgánumban jelentek meg. Lektor: Füzesi Magda. Szerkesztő: Shrek Tímea. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. 372 old.

Elbe Hajnalka. *Kárpátaljai magyar gyermekirodalom.* Tanulmány. Lektor: Füzesi Magda. Szerkesztő: Ráti Emese. Borító, grafika: Elbe Orsolya. Műszaki szerkesztő: Dupka Zsolt. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021

Dupka György. *Hungarian literary life in Subcarpathia during the sovjet period (1944–1991). Irodalmi élet Kárpátalján a szovjet időszakban (1944–1991).* (Angol–magyar kismonográfia). Fordította: dr. Ortutay Péter. A magyar változat felelős lektora, szerkesztője: dr. Zékány Krisztina. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021

Zubánics László. *A múlt tükrében elmerengve. Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI–XVIII. század fordulóján.* Helytörténeti tanulmányok. Szerkesztő:

Szemere Judit. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021

Kiss Ágnes. *Magyar újságok Kárpátalján az első csehszlovák köztársaságban.* Sajtótörténet. Lektor és felelős szerkesztő: dr. Zékány Krisztina. Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021

Dupka György. „Jön még egy új világ...” *A magyar ’56 kárpátaljai kézikönyve (A forradalom visszhangja a „megrengett Szovjetföldön” 1956–1959).* Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021

ELŐKÉSZÜLETBEN

Bartha Gusztáv. *Kiút.* Kisregény. Felelős szerkesztő: Marcsák Gergely. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021

Ortutay Mária. *Múltunk és jelenünk „lámpás emberei”.* Interjúk, visszaemlékezések, önéletrajzi írások. Felelős szerkesztő: Szemere Judit. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BARTHA GUSZTÁV – 1963 (Beregszentmiklós)
BUDA FERENC – 1936 (Kecskemét)
CSONTOS MÁRTA – 1951 (Szeged)
CSORDÁS LÁSZLÓ – 1988 (Eszény)
DALMAY ÁRPÁD – 1947 (Nyíregyháza)
DUPKA GYÖRGY – 1952 (Tiszabökény)
FERENCZI TIHAMÉR – 1941 (Badaló)
FINTA ÉVA – 1954 (Sárospatak)
FÜZESI MAGDA – 1952 (Sülysáp)
KOVÁCS SÁNDOR – 1954 (Budapest)
MARCSÁK GERGELY – 1990 (Beregszász)
PUSZTAY JÁNOS – 1949 (Badacsonytomaj)
SARUSI MIHÁLY – 1944 (Balatonalmádi)
TARPAI ZSÓFIA – 2005 (Nagymuzsaly)
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ – 1951 (Mezővári)
ZICHERMAN SÁNDOR – (1935–2021)

Lapszámunkat Zicherman Sándor kárpátaljai származású festőművész munkáival illusztráltuk.